

Represa i comiat

De bell nou sent la inajornable necessitat de saludar-vos amb motiu de la publicació del segon número de la revista d'assaig i d'investigació *Cabdells*. Ahora, però, aquesta contradictòria necessitat m'empeny a acomiadar-me'n, a posar punt-i-final a la meua participació en la revista que ara fa poc més de dos anys gestàvem. L'experiència ens ha resultat ben enriquidora a tots els nivells, però les circumstàncies i el nostre bon seny ens aconsellen que és el moment idoni per a la retirada. Serrat: ja han passat els vint anys...!

Fidels als començos, aquest número, editat més tard del que prevíem i mutilat molt a desgrat nostre, recull els treballs d'estudiosos amb un pòsit ja consolidat al costat dels de novells investigadors amb coses a dir. Cal, a més, assenyalar com a novetat la constitució d'un consell assessor, integrat per estudiosos vinculats a Oliva d'una o d'altra manera. Ara aquesta revista d'investigació, de cara al futur, tindrà molt de guanyat sota la seua tutela.

Quant als continguts, en aquesta ocasió oferim un quadern que recull articles referents a la vila d'Oliva dels segles XVI, XVII i XVIII, període conegut com a Edat Moderna, de profundes transformacions a tot el territori peninsular i més especialment a

les terres de vora mar de l'antiga Corona d'Aragó. En aquest sentit, podem dir que Oliva és una vila paradigmàtica, ben representativa de la tendència general que s'hi dóna i d'importància capital dins la historiografia valenciana.

El primer treball és de l'historiador Josep Sanchis en què estudia l'origen de les possessions agràries de l'església de Santa Maria, il·lustrant magníficament la relació dels moriscs amb els grans *terratinents* del sis-cents. Manuel Martí, en el seu treball, trau a la llum pública les figures d'Alonso de Celada i de Clara de la Cerda, distingits nobles olivans del segle XVII, pràcticament desconeguts fins a hui. Des de mar enllà, els professors de Càller, Gianfranco Tore i Giovanni Murgia, ens presenten llurs treballs sobre la situació política i social de l'illa de Sardenya al segle XVII. Finalment, el professor Antonio Mestre ofereix una visió de la societat olivana del set-cents a partir de la correspondència i els documents de Gregori Mayans.

Una segona tanda d'articles d'aquest número de *Cabdells* és sobre aspectes diversos, de menor extensió i acollits sota l'epígraf "Miscel·lània d'estudis". Dos interessants informes, a càrrec d'Enriqueta Cebrián i Pilar Ineba, tècniques del Museu de Belles Arts de

València, analitzen el procés de restauració de la Mare de Déu del Rebollet, imatge que data dels segles XII-XIII. L'arquitecte tècnic Vicent F. Llopis ens mostra un tast del seu projecte de final de carrera sobre l'estat de conservació de l'església parroquial de Sant Roc. Finalment, i abans del "Recull documental", Enric Gil, jove filòsof de Riola, ofereix als lectors un treball d'aproximació a l'obra literària d'Enric Sòria, tot relacionant-la amb l'assagisme fusterià.

Vull agrair des d'aquí el suport de la gent que ha participat en aquest segon número —traductors, assessors, redactors,

dissenyadors— i el d'aquells que ens han acompanyat durant aquests dos anys, d'entre els quals molt especialment desitge destacar el de Salvador Mañó. Finalment, reserve unes paraules per als nostres col·laboradors perquè han garantit que aquest segon *Cabdells* haja estat possible. Tothom ha d'estar en deute amb aquest grup de gent que, sense ànim lucratiu, s'encamina per obscures sendes a fi de desvetllar la identitat col·lectiva del nostre poble. Només espere que aquest treball els siga reconegut i que la ruta que han encetat ens duga rumb a l'illot verge del nostre patrimoni cultural, que sol·licita ànimes solidàries que l'ajuden a explorar.

MANUEL MARTÍ I ASCÓ

27 de novembre del 2000
Festivitat del beat Ramon Llull

Moriscos i terratinents.

L'origen de les propietats de l'església de Santa Maria la Major d'Oliva

JOSEP SANCHIS COSTA

A l'hora d'estudiar la història d'una localitat, en un primer moment s'observa que la religió apareix com un bloc homogeni de primer ordre. Tanmateix quan es consideren les dimensions més humanes d'aquesta, es dedueix la riquesa de matisos a què la pràctica pot conduir. D'una banda, hi ha el vessant estrictament eclesiàstic, que incideix en els diferents camins de buscar a Déu. D'altra banda, la mentalitat que practica cada classe i estament, seguint els seus interessos i segons el nivell cultural assolit.

La gran quantitat de fonts d'informació que tenim actualment sobre les diferents actituds del clero no és suficient per a conèixer l'evolució de les rendes econòmiques d'aquestes institucions, ja que els estudis actuals se solen centrar en el comportament purament religiós. De qualsevol de les maneres, coincidim amb Císcar¹ quan diem que que la història econòmica d'una societat ens possibilita l'oportunitat d'aprofundir en el coneixement dels pobles.

L'estructura socioeconòmica d'Oliva no és diferent a la d'altres localitats de la circumscripció geogràfica a què pertany, ja que és sostinguda, d'igual manera que les altres, per dos estaments poderosos. En primer lloc, els braços civil i eclesiàstic, ambdós ben acabats. I en segon lloc, l'estament dels camperols que, des de temps remots, és condemnat a una vida miserable, situació que s'agreuja als segles XVII i XVIII com a conseqüència de les diferents plagues de llagosta² que tenen lloc a les comarques de la Safor i la Marina l'any 1649 i entre els anys 1756 i 1757.

El monopoli sobre la terra aconseguït per una minoria va conduir els agricultors més modestos a l'endeutament i a situacions extremades que els obligaren a desfer-se de llurs parcel·les i a esdevenir simplement arrendadors. Així la terra passa a mans d'una població llunyana del camp que acabà imposant les seues condicions i que alhora augmentà considerablement la seua renda.

Com és ben sabut, la concessió de la butlla pontifícia pel papa Pau III, el 12 d'abril de 1549, suposà la transformació de l'església de Santa Maria la Major de rectoria en plebania. Serà sobretot a partir d'aquesta data quan la institució emprendreà una evolució patrimonial que tindrà la base en els privilegis d'amortització, concessions a l'Església amb la finalitat que poguera invertir el seu capital i quedar igualment

¹ CÍSCAR I CASABÁN, C. (1985), p. 3.

² CAMARENA MARIQUES, J. (1978), p. 220.

exempta de tributació a l'erari públic, gràcies al pagament d'una determinada quantitat a la hisenda reial.

Serà, doncs, la reialesa la que controlarà, mitjançant les visites d'amortització, realitzades periòdicament, l'acompliment de les quantitats que s'havien de satisfer.

Una sèrie de compromisos que, reduïts però existents, eren els requerits perquè la hisenda reial concedira els privilegis, tal com assenyalen Domínguez Tormo i Pons Moncho:³

- a) circumscripció de l'església, confraria o corporació eclesiàstica, i classe de rendes amortitzables;
- b) circumscripció del capital màxim a què podia arribar el privilegi; i
- c) menció clara i inexcusable d'haver estat pagats els drets reials i els d'amortització.

Les primeres dades que hem pogut conèixer sobre l'estructura patrimonial de l'església de Santa Maria la Major d'Oliva són les referents al mes de novembre de 1549, quan era plebà Jaume Joan Salelles. Aquest havia rebut una notificació oficial realitzada pel comissari Francés Monllor, perquè per primera vegada es manifestaren tant els béns de patrimoni reial com totes les llicències i privilegis d'amortització en virtut dels quals havia adquirit béns l'esmentada església en els darrers trenta-vuit anys.

Aquesta visita té com a origen una carta signada el 13 d'octubre de 1593 cursada a València el 27 de novembre del mateix any, en què s'especificava per al cas de les esglésies d'Oliva:

*«...Vingau a manifestar tots els béns de realench que teniu en vostre poder y església. e així mateix tots els privilegis y llicències de amortitzacions en virtut dels cual haueu adquirit dits béns de realench...».*⁴

La notificació, tot i dirigida al plebà, no només recaigué en la seua persona, ja que aquest féu cridar, per mitjà de l'agutzil José Ferrer, a presència del notari Joseph Joan Bodí, tant el representant eclesiàstic de l'església de Sant Roc, Cristóbal Salelles, com el justícia i jurats de la Ciutat, senyors Alonso Martínez, Luis Moñinos i Pere Joan Ferrando.

La reunió conjunta entre els diferents estaments no tingué lloc a la sagristia de Santa Maria sinó a l'Ajuntament i comptà amb la presència de l'esmentat comissari Francés Monllor.

En les manifestacions aportades pel plebà s'aprecia que la institució eclesiàstica tenia 360 lliures, 6 sous i 11 diners anuals en rendes, censals i cartes de gràcia adquirides des de la fundació fins a l'any 1549, i que *«les propietats de dits censals prenen la suma de quatre mil quatre-cents sexanta-set lliures, dos sous, de moneda de València»*.⁵

³ DOMÍNGUEZ TORMO, J.M. & PONS MONCHO, F. (1989).

⁴ APSM. *Llibre de amortizaciones del censo de la Yglesia de Oliva, així en misses perpètuas com en dobles i perpetuats que en ella es celebren (1587-1727)*. Sign. XI-13.

⁵ *Ibidem*.

Enfront de la normativa exigida pel comissionat regi pel que fa a les causes referents a l'amortització, el plebà de Santa Maria hagué de presentar els pertinents privilegis o llicències, en virtut dels quals s'havien adquirit els béns que posseïa en aquell temps l'església. Alhora hagué de manifestar que, amb data de 12 de novembre de 1498, el clero tenia amortitzada tota la renda que havia adquirit, i ho demostrava mitjançant un antic capbreu, confegit abans de la publicació d'aquella sentència, en el qual s'inclouïen el càrrec i descàrrec pertinents realitzats pels responsables eclesiàstics.

Desgraciadament, en la documentació consultada, no hem localitzat la relació de propietats de què es disposava, dades que serien de gran valor per al present estudi. No obstant, sí que ens han pervingut les quantitats desembutxacades i quines són les amortitzacions realitzades per part de l'església de Santa Maria.

Les aportacions notariales presentades pel sector eclesiàstic, encaminades a satisfer la curiositat del representant papal, són diverses. La primera d'aquestes és l'acta notarial signada per Pau Metaller, del dia 12 de desembre de 1489, on es posa de manifest que *«dit clero de la dita sglésia de Oliva, té amortitzada tota la renda que té adquirida fins lo dia de la data de aquella sentència, la qual, per un cabreu antich fet ans del dia de la data de dita sentència à constatat que era vint y sis lliures, denau sous, huit diners»*. En aquestes dates, el clero de Santa Maria tenia amortitzada tota la renda xifrada en 26 lliures, 19 sous i 8 diners, i la propietat total ascendia a 539 lliures, 13 sous i 4 diners.

No s'atura aquí l'exposició de mossén Jaume Joan Salelles, ja que tot seguit comunica que el 8 de setembre de 1528 fou admesa en descàrrec la quantitat de 500 lliures, en virtut d'una sentència promulgada per Miguel Sanchis Dalmau, que era jutge sobre els casos d'amortització. Aquest notificà que des de 1489 el sector eclesiàstic de Santa Maria havia amortitzat les 500 lliures en propietat i que, per això, se li haurien de descarregar i admetre com a descàrrec.

Seguint amb l'apartat de presentacions documentals, el plebà hi aportava una sèrie de sentències promulgades per a especificar, encara més, el patrimoni de què disposava Santa Maria. Així féu públiques sentències en què es feia referència als càrrecs i descàrrecs que l'església havia efectuat a la cort, els quals ascendien a 72 lliures, 5 sous i 10 diners durant el període comprés entre els anys 1528 i 1560, pagament motivat pel descàrrec de 224 lliures i 6 sous en propietat del clero. Igualment, l'1 de març de 1560, es donà en descàrrec al plebà la quantitat de 1.950 lliures, 14 sous i 2 diners en propietat, en virtut de les 63 lliures d'amortització.

Deduïm d'aquesta manera que la quantitat en descàrrec és de 3.234 lliures, 13 sous i 6 diners, xifra que s'hauria de deduir de les 4.467 lliures i 2 sous del descàrrec inicial, i que ens donaria el resultat final de 1.232 lliures, 8 sous i 6 diners, el qual s'hauria de justificar amb la llicència d'amortització o, per contra, pagar-ne el dret pertinent.

Vista la situació, amb la intenció de no tornar a contribuir a les arques reials, el plebà anuncià que *«el clero de Oliva té adquirits béns de realench des de 1555, noranta lliures, un sou i mig en propietat, a més a més de les propietats contingudes en les quatre mil quatre-centes seixanta-set lliures y dos sous»*. Aquesta acció provoca que s'admeten en descàrrec i es dedueixen de les 1.232 lliures, 8 sous i 6 diners, per la qual cosa només queda per a amortitzar a càrrec del clero la quantitat de 324 lliures i 7 sous que, en base al dret d'amortització, resultava en 77 lliures, 2 sous i 1 diner.

El plebà demostrà ser un bon entès en afers econòmics, ja que a les expectatives de pagament imminent aportà de nou una sèrie d'al·legats a favor seu, amb la intenció d'anul·lar la contribució que demanava el comissionat i, en el millor dels casos, poder manifestar que se situava dins la legalitat més estricta. En aquesta circumstància, assenyalava que el clero té un llarg llistat de deutors, el deute dels quals és de 110 lliures i 9 sous. Les persones que deuen al clero, els deutes i els motius els trobem al quadre adjunt (Núm. 1).⁶

DEUTORS DE L'ESGLÉSIA	QUANTITAT	MOTIU DEL DEUTE
Hieroní Domingo	9	Per les misses de Jaume Caix
La viuda de Berthomeu Martí de Veses	70	Per les misses del marit
Berthomeu Sala i Joan Sala	10	Per les misses de la muller de Pere Antoni Salelles
Na Lloreta	20	Per les misses de Na Daudera
TOTAL	109 lliures	

En relació amb tot el que s'ha comentat, apreciem que si deduïm les 110 lliures i 9 sous de les 324 lliures i 7 sous del càrrec abans assenyalat, restarien a pagar-se 225 lliures, 7 sous i 6 diners, quantitat que, en base al dret amortitzador, quedaria en 77 lliures, 12 sous i 2 diners.

Analtzat i esmicolat l'estat econòmic del clero, hi quedà estipulat que l'església de Santa Maria havia de satisfer 42 lliures, 8 sous i 2 diners, mentre que l'església del raval, regentada per mossén Christóbal Salelles, havia d'aportar-hi 35 lliures i 4 sous.

Tot i la realització d'aquesta exhaustiva revisió econòmica, seguint Barrera i Aymerich,⁷ pensem que el trencament de les normes seria la tendència general. No obstant, sembla que el sistema tenia prevista aquesta possibilitat, encara que la finalitat última era la de sufragar el pagament del dret d'amortització a la hisenda règia.

Desgraciadament no tenim la notificació de quines eren les propietats que en aquells moments posseïa Santa Maria ni dels béns per què es satisfecia l'amortització. Ens és impossible, per tant, analitzar les pertinences de Santa Maria, sobretot, abans de l'expulsió dels moriscos.

Després de la seua expulsió i fins ben entrat el segle XVII, una part considerable de les terres municipals va passar a propietat privada, alhora que s'aguditzà el retrocés en la baixa pagesia. En aquests moments, possiblement, les institucions eclesiàstiques experimenten un procés d'augment de les propietats en béns immobles, fet constatable també a Santa Maria, que rep una gran varietat de donacions de particulars pietosos

⁶ Incomprendiblement, en el document consultat la suma total ascendeix a la quantitat de 110 lliures, 9 sous. És per això que, quan realitzem el recompte oportú, ens basarem en la quantitat aportada pel document original.

⁷ BARRERA I AYMERICH, M. (1988).

que, temerosos per trobar-se en el trànsit de la mort i per redimir llurs pecats, cedeixen el total o part de les propietats a la parròquia per a la defensa de les seues ànimes.

Les activitats que proporcionarien al clero una substanciosa font d'ingressos eren diverses:

- a) L'activitat litúrgica i, dins d'aquesta, l'apartat de misses i enterraments.
- b) Els beneficis fundats a perpetuïtat.
- c) L'activitat inversora, amb els censos corresponents, arrendaments de terres i debitoris.

Totes aquestes activitats tenen uns objectius molt clars, procurar el manteniment del conjunt eclesiàstic que, en el cas de Santa Maria, fou bastant elevat en moments puntuals.

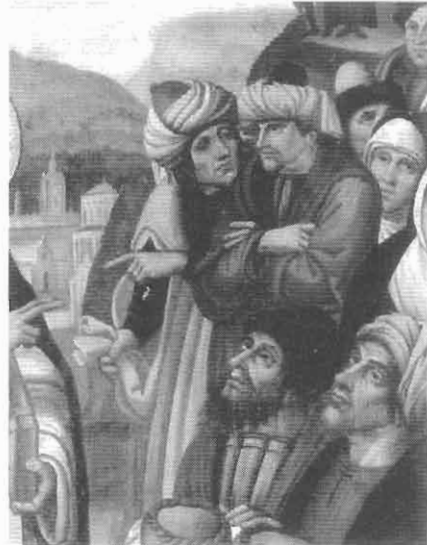
Interessava tenir uns ingressos elevats i eren diversos els motius per què els fidels hi contribuïren generosament. El temor a la mort fou el més efectiu, no sols es traduïa en el temor a la proximitat del més enllà per part del futur finat, sinó en la consegüent voluntat testamentària que implicava —com hem comentat anteriorment— deixar el total o part de les propietats a l'església per a la redempció de la seua ànima, mitjançant les misses de sufragi.

Dins l'apartat de misses, una altra font d'ingressos, tot i que de menor quantia que les instituïdes, seria la referida a l'apartat d'aniversaris i dobles. Pel que fa als aniversaris, són celebracions pagades en el mateix moment d'efectuar-se i d'un cost no excessiu, perquè s'adreçaven al poble més humil. No obstant, és aquesta parcel·la la que subministra un major pes econòmic específic, ja que en el període analitzat al respecte —entre 1620 i 1627— van ser un total de 97 els aniversaris realitzats, amb un benefici que se situa al voltant de les 4.940 lliures.

Les dobles, per contra, són misses cantades, per això més cares que els aniversaris. Els dos tipus de celebració haurien estat insuficients per a mantenir o, en el millor supòsit, augmentar el patrimoni de Santa Maria, si no s'hi hagueren donat altres circumstàncies favorables.

Una altra font d'ingressos és la que aporta la celebració d'enterraments, l'import dels quals creix a partir del segle XVIII com a conseqüència de l'augment poblacional. Seria, doncs, una font destacable en l'apartat d'ingressos, en què la manifestació eclesiàstica estaria determinada per la redempció dels pecats dels difunts.

Entre 1620 i 1674 es realitzen un total de 145 activitats eclesiàstiques encaminades a satisfer el bé de l'ànima. La majoria d'aquestes són aniversaris, misses resades en sufragi d'algun finat i celebracions diverses. Aquest conjunt aporta a les arques de Santa Maria un total de 12.521 lliures, 5 sous i 4 diners, quantitat que lògicament

Musulmans en el retaule de Sant Vicent. Del Mestre del Grifo.

sufraga el conjunt de peticionaris, però que majoritàriament està representat per persones benestants de la localitat, tal com deduïm de l'anàlisi realitzat dels documents. Hem comprovat que, fonamentalment, els sectors econòmics que excel·leixen en la sol·licitud d'aquests actes responen als de major prestigi social.

Pere Gallard → mercader	Hieronj Sala → sucrer
Miquel del Mar → de València	Lluís Osta → cavaller
Joan Savall → notari	Mossén Lluís Berenguer → prevere
Beltrán de Osta → sagristà de la Seu d'Oriola.	Jaume Navarro → llaurador

Quant a les modalitats beneficials institucionalitzades a Santa Maria, cal apuntar que en foren dues. Una d'aquestes la qualifiquem de perpètua, la qual es nodria de les aportacions econòmiques del senyor; l'altra era la temporal i ho feia amb les disposicions testamentàries de les diferents capes socials olivanes que, temeroses enfront de la mort, deixaven el total o part dels béns a la institució perquè se celebraren una sèrie de misses en sufragi anuals.

Com és obvi, l'extensió territorial del conjunt beneficial, així com les rendes d'aquest, variaren al llarg del temps tal com es dedueix d'un capbreu de l'any 1603 realitzat per a analitzar les diferents propietats d'un benefici rebut per l'església de Santa Maria, concretament l'instituit sota la invocació de Sant Joan Baptista⁸, i que tenia com a patró el cavaller Miquel Geroni Tamarit, natural d'Oliva.

És molt probable que, des de la fundació, aquest benefici tinguera una renda provinent de censos establits amb lluïisme i fadiga,⁹ però a partir del 7 d'agost de 1603,

Les cases del carrer dels Tamarit. Segles XV-XVIII. Arxiu Gràfic del Museu Arqueològic d'Oliva.

⁸ GIL PERICÁS, F. (1999), p. 60.

⁹ Lluïisme: Percepció del 19% del preu de venda pel senyor.

Fadiga: Facultat que es reserva el senyor per cobrar el mateix preu ofert pel comprador, previ templeig.

com a conseqüència de la confecció de l'esmentat capbreu i per decisió del mateix Miquel Geroni, el jutge imposà que, des d'ençà, els arrendataris pagaren el lluïisme, la fadiga i els drets emfitèutics que fins ara cobraven els beneficiats a Miquel Geroni. Des d'aquest moment, els beneficiats i els seus successors cobren només la pensió anual. La base en què s'emmarcaven les seues pretensions eren els Furs de València.

Les propietats de Miquel Geroni Tamarit devien ser extenses, tal com es constata en l'estudi del capbreu de 1603, al qual li falten les quatre primeres fulles. Un cop analitzades les possessions restants, podem observar que no totes estan dins dels límits geogràfics d'Oliva, sinó que una part considerable d'aquestes pertanyen a localitats limítrofes: l'Alqueria dels Frares, Rafelcofer, la Font d'En Carròs i l'Alqueria de la Comtessa. Ho veiem en el quadre adjunt (Núm 2).

Propietats de Tamarit en l'àmbit de la Safor¹⁰

	PARTIDA	Lliures	Sous	Diners	Nombre d'arrendadors
Oliva	Maricarrig	2	4	3	12
	Rafalatar		15	6	3
	La Torre		3		1
	De les Files	3	5	6	22
	Alfadalf		1	8	3
	Camí de Xàtiva		2	3	1
	Camí de Gandia			7	1
	L'Horta de Na Sala (1)		3	6	1
	Dels Villars			8	1
	Sacso (2)		17	8	3
Rafelcofer	Sotaya		2	6	3
	Molí de Marxucal		3		1
	Muntanyeta St. Miquel		16		1
	Barranc			12	1
	C/ Trapig (3)		6	9	1
	C/ Trapig (4)			9	1
L'Alqueria de la Comtessa	Molí de Llopis	1	7	6	3
	Mauhia (5)		2		1
	Cubus		4	4	1
La Font d'En Carròs	Del Port		8		1
	Palafanga (6)	1	4	11	3
	Sotaia (7)			8	1
L'Alqueria dels Frares	Del Pou		12	3	2
	De les Files		3	5	1

¹⁰ APSM. Capbreu de 1603. Sign. XI-23.

(1) Els límits d'aquest hort són: «*afronta de una part ab la terra de Miquel Juan Doix y ab terra de Geroní Panto y ab sèquia Mare*». En un altre document se'ns indica que «*afronta a una part ab terra de Allaya y ab terra de Pere Docarim y ab sèquia Mare u ab terra de Jacaret, senda enmig*».

Com hi podem observar, són seixanta-nou les propietats que posseïa Geroni Tamarit. És una llàstima que en l'esmentat capbreu no s'especifique el total de fanecades de què comptava cada propietat. No obstant, malgrat aquest oblidat detall, reconduïm el present estudi centrant-nos en les persones posseïdores de les propietats en el moment de capbrevar-se i en quin tipus de terra era la posseïda.

És molt possible, segons l'estudi del capbreu de 1603, que la població musulmana establida a Oliva, convivint amb els cristians, fóra nombrosa. Aquests habitants reben el qualificatiu de cristians nous, ja que són un total de 26 els que hi apareixen com a posseïdors de terres de Geroni Tamarit. D'ells, 12 posseïen terres a la partida de Maricarrig, 3 a Rafalatar, 23 a les Files, 3 a Alfadalí, 3 en Xacso, i 4 a quatre partides distintes: camí de Gandia, l'Horta de Na Sala, camí de Xàtiva i dels Villars.

Indiscutiblement no és aquesta únicament la població morisca establida a Oliva abans de l'expulsió, sinó que era molt més àmplia. No obstant, en cap dels casos analitzats farà referència als posteriorment expulsats l'any 1609, alguns dels quals responien a censals de l'església de Santa Maria.

Lògicament, a causa de la gran quantitat de terres que posseïa Tamarit, no quedaven enquadrades totes les terres dins la circumscripció d'Oliva, ja que el radi d'actuació arribava a terrenys de viles veïnes com la Font d'En Carròs o Rafelcofer. És obvi que l'amplitud geogràfica ens condueix a observar que tant la població vella cristiana, com els moriscos, serien les que cobririen els arrendaments del citat *magnat* agrari de començos del segle XVII.

Pel que fa a la població morisca d'Oliva, assentada fonamentalment al raval i que gaudia d'alguna parcel·la de Tamarit, tenim

Pere Muchimi de Muchmi	Gaspar Ferrús	Esperança de Catini
Damián Allaya	Antoni Clasbor	Antoni Cletmi
Luis Fasai	Miguel Juan Duix	Jaume Jutlupe
Miquel Caudeli	Christòfol Tonet	Christòfol Tonet
Carony Chico	Luisa Farragmio de Docarim	Geroni Gaix
Gerony Ferrús	Pere Mandoll	Gaspar Botella
Joan Allaya	Damián Dorix <i>àlias</i> Don Enrich	Pere Rocamora
Luis Pitíu	Nofre Musimi	Juan Pallauix
Esperança Ferrús	Pere Docarim de Matalo	Pere Docarim Budequeta
Sebastián Ameret	Anna Chielir de Parpalis	Pere Jauega

(2) Aquesta parcel·la fitava «ab la fila que va a Piles y ab terres de Juan Pallauix y ab terres de Gerony Chico y ab terres de la herència de Francés Amau y ab terres de Aljama de Oliva». En un altre document se segueix apuntant que fita «ab la fila de la Torre».

(3) Aquesta casa fita «ab el corral e morades de les fermes del conje de Oliva y a les espaldes ab casa de Pere Pallauix y ab casa de Nofre Xabuch, y davant ab lo trapich del dit lloch de Rafelcofer».

(4) Aquesta casa fita per la part posterior «ab casa abadia de la rectoria del dit lloch y ab casa del trapich del dit lloch».

(5) Aquesta terra fita «ab terra de Vicenç Mallauix y ab camí reial qui va a Xàtiva, a cequia Mare enmig, y ab camí que va des de les Alqueries al...».

(6) Aquesta parcel·la fita amb un oliverar del terme de Beniarjó.

(7) Aquesta peça de terra fita amb l'aljama de Potries.

Miquel Naya	Esperanza Manza, vda. de Chiulet	Jaume Chocaret
Nofre Chico	Els germans Xiti	Marco Assen
Lluís Tàrrega	Esperança Belluix y de Chocaret	Luis Galop
Joan Matalo	Geroni Mandoll	

Desconeixem l'abast que tindria la població musulmana en l'agricultura, encara que creiem que devia ser molt gran, a causa del conreu que s'hi donava i de la gran quantitat de trapigs que hi havia. No per això deixa de ser curiós que els quaranta-un personatges citats hi apareguen com a agricultors assentats sobretot al raval; solament un d'ells, Miguel Caudeli, exerceix una professió no agrària, ja que en el document s'hi fa referència a la seua condició de rajoler.

Sembla que era habitual ser agricultor i posseir algun tros de terra a cens. Tanmateix, aquest hàbit no es compleix en el cas dels moriscos de l'Alqueria, ja que regentaven el treball de mercaders, però així i tot no queden al marge del sistema agrari.

El capbreu ens proporciona escassa informació referent al tipus de conreu desenvolupat a la zona, ja que en la immensa majoria dels casos es fa al·lusió exclusivament a terra d'horta, cosa que redueix a molt pocs els camps en què es plantaven moreres, garroferes, figueres o vinya.

Entre els diversos pobladors moriscos de pobles veïns d'Oliva, que detenien terres de Tamarit, hi trobem:

Nofre Chico menor	Del lloc de l'Alqueria de la Comtessa
Juan Abdalazis	L'Alqueria de la Comtessa
Pere Masuit	Rafelcofer
Àngela Masuit i de Alupet	Rafelcofer
Cospe Gualip	Rafelcofer
Francés Maixgola	L'Alqueria dels Frases
Zacària Maixgola	L'Alqueria dels Frases
Nadal Almúnia	La Font d'En Carròs

Resulta interessant observar la distribució d'aquests moriscos per sexes, ja que ens permet conèixer, tot i que siga sumàriament, que només el marit i els fills varons treballen, generalment, en l'agricultura.

El nombre de cristians nous establits a Oliva és força elevat, igualment com el de moriscos que, l'any 1609, foren expulsats, tal com s'observa en el llibre de col·lecta de Santa Maria,¹¹ en què se'ns manifesta una relació poblacional que abans de l'expulsió responia d'algun censal a l'església de Santa Maria.

És destacable la importància que devien tenir els malnoms entre els moriscos, cosa posada de manifest en la relació d'expulsats, ja que hi apareixen matriculats per nom i cognoms, i sovint pels malnoms amb què eren coneguts vulgarment. Solen fer referència al seu ofici o professió: *espardenyer, el blanc, tortet, garbellador...* La relació de moriscos expulsats que responien censals abans del decret del marquès de Caracena és la següent:

¹¹ APSM. *Libro de colecta de todos los censales según el cabreue del año 1623*. Sign. VIII-38, vol. 5.

Jaume Zubeyt <i>àlias el Blanco</i>	Ysabel Ju ^o Cuzayet	La viuda Piteu
Francés Chulupey	Pere Calilix de Chiulet	Pere Maymó Aladrer
Ali Anduls	Antoni Xití Alemany	Joan Mocimilo Tortet
Miquel Chiulet	Jaume Boayas, <i>garbellador</i>	Pere Allaya de Palluix
La viuda Arona	Lois Rull i Miquel Mandoll Bacaret	La viuda Curt
Vídua de Berthomeu Carcaix	Hereus de Xoni. <i>espardenyer</i>	Alonso de Alcalà
Hereus de Ferrús	Ameret Nauarro, dit <i>Ameret de la Vall</i>	Joan Jàffer, <i>espardeñer</i>
Palluix Dup	Lois Chiclini i Pere Docarim de Lorito	Ju ^o Palluix de Allaya
Pere Xiti	Miquel Jàffer i Antoni Caytet	Cosme Vino Joan Catini
Francés Cara	Pere Docarim de Capurri	Cosme Chico
Pere Mandoll		

El fet de pertànyer a la comunitat beneficiar implicava haver de realitzar un seguit de rituals, això era el que identificava al clergue en qüestió. Entre les activitats que havia de dur a terme qualsevol beneficiat, s'hi trobava la de dir un nombre determinat de misses en sufragi per l'ànima del testador, a la capella o oratori estipulat o creat per a aquesta finalitat, així com també la de desenvolupar tasques administratives.

Els cobraments de diferents censos seran les rendes per què els beneficiats realitzen les celebracions litúrgiques, sufragades pel conjunt de persones que sempre els trasmeten als hereus.

L'augment formal de misses i d'aniversaris instituïts féu necessària la creació d'una clàusula que regulara i administrara l'acompliment de les fundacions, tant per la pràctica religiosa com per l'administració de la renda creada per a aquesta finalitat, i que, a la vegada, evitara els conflictes que, segons sembla, es creaven entre els mateixos eclesiàstics.

L'estament eclesiàstic veia créixer, any rere any, les rendes, com a conseqüència de les defuncions que s'hi produïen i dels aniversaris que instituïen difunts i familiars. El nombre de misses era tan elevat que la celebració d'aquestes, des del punt de vista temporal, era inviable. D'igual manera, cada any augmentaven els preus de les misses, cosa que produïa la devaluació de la renda de les fundacions creades des d'antic. La resolució del problema —augment del nombre de misses, devaluació econòmica— es dugué a terme amb l'agrupació de misses, així es reduïa el nombre de celebracions i s'augmentava la renda perquè s'hi creaven noves fundacions. Aquest cúmul de situacions ocasionà que el mecanisme eclesiàstic conduïra a la creació de noves fundacions, com assenyala Ferrer i Alós:¹²

«...amb aquest mecanisme es feia lloc a noves fundacions i es mantenien els ingressos amb menys feina».

No és aquest un mecanisme compartit per tots els sectors socials. L'erudit Gregori Mayans critica durament aquesta actitud i arriba a l'extrem d'involucrar-s'hi, tot afirmant:¹³

¹² FERRER I ALOS, LL. (1986), p. 15.

¹³ MESTRE SANCHIS, A. (1968), p. 237.

«Si un legado, que se emplea en tierras o censos, aumenta, los clérigos se quedan con el asunto. Pero si disminuye, no cumplen el compromiso y esperan otro año para recuperar el capital suficiente y celebrar la dobla».

Aquesta no és l'única queixa presentada per Mayans als components del clero de Santa Maria. Aquest aplica la seua disconformitat a tots els eclesiàstics en general quan recorda que *«los diezmos están establecidos para el sustento de la iglesia, prelados, ministros...»*.¹⁴

En línies generals seria necessari distingir en el moviment propugnat per Mayans un doble concepte reformador encaminat cap a la no ostentació i cobdícia dels pàrrocs, i sí per l'actitud bàsica de la religió amb l'objectiu d'aconseguir un millor equilibri eclesiàstic.

En el cas de Santa Maria, aquesta aparent situació caòtica és vista amb una lògica preocupació per les altes esferes eclesiàstiques, que intentaràn aturar-la amb mitjans diversos —fins i tot l'excomunió. Tot i això, aquests no tindran l'efecte desitjat, tal com comprovem en les successives visites realitzades quan finalitzava el segle XVII, en les quals es manifesta tant el nombre de misses no celebrades, com l'argumentació esgrimida pels beneficiats de no poder celebrar tantes misses amb tan poca renda:

«Por quanto de las visitas que hemos hecho de algunas yglesias de este nuestro arzobispado, hemos advertido el poco cuidado de algunos beneficiados en hacer celebrar las missas a que como tales están tenidos en razón de sus beneficios [...] en perjuicio de las almas interesadas en dicha celebración...».¹⁵

No cal dir que, passats els anys, la situació s'encaminaria cap a les solucions suggerides pels responsables eclesiàstics, ja que aquest estat seria tan urgent en alguns beneficis, d'entre els quals cal assenyalar el de la Santíssima Trinitat, que els visitadors generals es veuran en la necessitat de reduir-ne el nombre de misses, amb el consegüent reajustament de les quantitats de renda cobrada.

El nombre de càrrecs eclesiàstics encarregats de dur endavant les tasques de l'església era tan ampli com ho eren els recintes creats per a aquesta finalitat, tant extramurs¹⁶ com dins de la ciutat. Bona prova d'això en són els diferents oratoris i ermites erigits per persones benestants o per institucions, amb els quals s'indueïa a una religiositat més fervorosa.

Si, com hem apreciat, les propietats eclesiàstiques s'acreixien any rere any, d'igual manera ho feien les formes amb què aquestes es mostren en les successives visites pastorals, tal com es comunica en el manament número 20 de l'any 1644:

«Para que con mayor claridad y distinción se conforme la noticia de la renta de la yglesia, mandó dicho señor visitador general, so pena de excomunió mayor, a las personas particulares del clero que dentro de seis meses hagan un libro nuevo de censales, donde estén continuados todos los que tuviere la yglesia por sus títulos.

¹⁴ *Ibidem*, p. 237.

¹⁵ APSM. Llibre de visites de 1744. Sign III-2.

¹⁶ PI APARICI, J. F. (1992).

*estando cada uno continuado debaxo del título para qué ha de servir [...] haciendo assimismo mención en dicho libro de todos los censales que se fueren cargando y quitando para que, cuando muden de especial, tengan expreso conocimiento de ello».*¹⁷

Entre els diversos pietosos olivans que cedeixen els seus béns a la institució al llarg del segle XVII destaquem, per la forma de la donació, el cas de Joseph Torres de Francés, que el 29 de març de 1670 cedeix, en el darrer testament, les possessions, a parts iguals, a l'església de Santa Maria i al convent del Pi, per a la celebració de misses resades.

El conjunt de propietats deixades en testament per Joseph Torres de Francés suma al voltant de 55 fanecades, sense incloure-hi la terra de la partida de les Jovades i una casa situada al carrer de Sant Joan, com apreciem al quadre següent (Núm. 3).

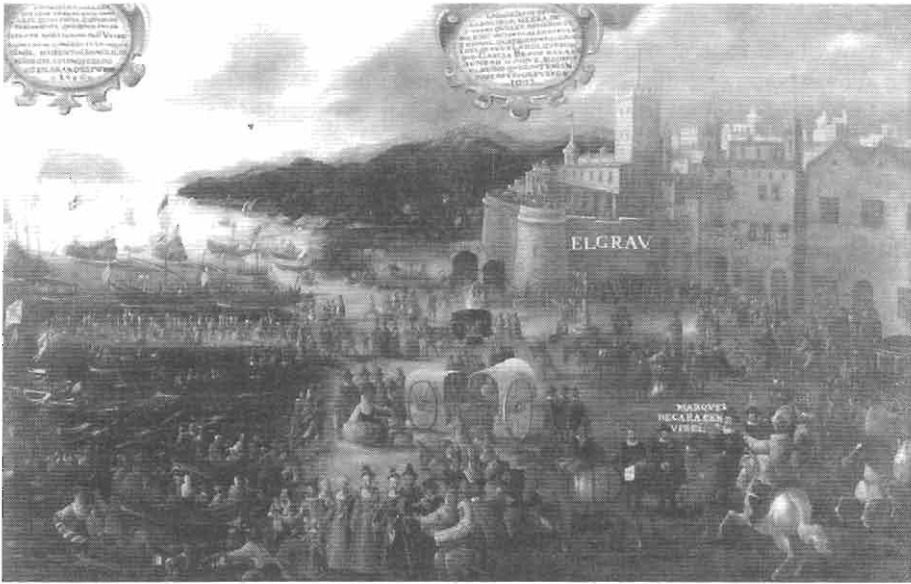
Béns de l'herència de Joseph Torres de Francés¹⁸

	Concepte	Data de venda	Lliures	Comprador
1	Una casa situada al carrer de St. Joan	9-VI-1720	80	Antonio Monjo
2	Nou fanecades de marjal al camí del Mar	27-I-1718	188	Antoni Morell i Vicent Cots
3	Vuit fanecades de secà, partida Pereretes	26-V-1719	50	Mn. Miguel Miñana
4	Setze fanecades en la partida de la Plana	11-XI-1720	19	Joseph Escrivà
5	Tros de terra en la partida de les Jovades	27-I-1718	93	Batiste Morera
6	Sis fanecades de secà en partida Racons	28-I-1718	63	Batiste Ortola
7	Vuit fanecades d'oliveres a Benirrama	27-I-1718	68	Francisco Soria
8	Vuit fanecades en la partida de la Plana	No es ven		
TOTAL = 55 fanecades		TOTAL = 561 lliures		

Se sap que, del total de fanecades rebudes, 31 en foren arrendades per un període de quatre anys. Ara bé, en tots els casos l'arrendament finalitzà amb

¹⁷ APSM. Llibre de visites pastorals. Sign. III-2.

¹⁸ APSM. Béns que eren de Joseph Torres de Francés, segons disposició de son últim testament rebut per Jaume Navarro, notario, en 29 de març de 1670 y publicat en 20 d'abril de dit any, los quals béns han de servir per a celebracions de misses resades en la present Yglesia y Convent de Nostra Señora del Py. Sign. XI-15.

Embarcament dels moriscos en el Grau de València l'any 1609. Col·lecció Bancaixa.

anterioritat a la data de contracte a causa de la venda efectiva que realitza conjuntament l'església de Santa Maria del Pi amb el convent del Pi. Ambdues institucions, sembla que des del principi, acordaren conjuntament la venda de totes les propietats, tret de la partida 8. De les set propietats restants, quatre d'aquestes —números 2, 5, 6 i 7— foren venudes en gener de 1718. La partida número 3 es ven l'any 1719, i les partides número 1 i 4 es venen el 1720.

La quantitat recaptada després de les successives vendes ascendeix a la suma total de 560 lliures que, repartides entre les dues institucions, donen la quantitat de 280 lliures per a cadascuna. Se li ha de restar la quantitat de 8 sous i 9 diners a cadascuna —església i convent—, a causa del pagament de les millores que els arrendataris havien realitzat en les terres i perquè no havia finalitzat el contracte estipulat.

És significatiu comprovar com les dues institucions posen a la venda tan gran quantitat de terres, si considerem els valuosos beneficis que d'aquestes s'extreien en el període dels quatre anys d'arrendament. Si analitzem els beneficis possibles extraïbles de les quatre parcel·les de terra que posen en arrendament per a quatre anys —parcel·les 2, 3, 6 i 7— apreciem que els beneficis nets sumen 99 lliures, quantitat a què hem d'agregar les despeses aportades per a les millores de les terres.

Això que pot semblar una mala inversió no ho és pas, ja que la venda de les parcel·les deixades en herència per Joseph Torres sumen un total de 561 lliures, quantitat que, dividida entre Santa Maria i el convent del Pi, deixa una suma respectable a cada institució perquè es pugui invertir en la compra d'altres béns.

Com veiem, l'església vendrà o posarà en arrendament, subjectes al pagament de rendes, tant aquestes com les diverses donacions immobiliàries dels fidels,

com a condició per al conreu d'aquestes, alhora això la conduirà a adquirir un patrimoni creixent. Es desconeix a què van destinar aquestes institucions el diner aconseguit de les vendes efectuades, tot i que suposem que s'invertiria en censals ja que, segons Ribes Iborra, els ingressos procedents de les diferents donacions i cobraments dels censos afavorien «*que tots els eclesiàstics, des de l'arquebisbe de València fins al capellà del poble més oblidat, se'n beneficiaven; tots es comportaven, en conjunt, com un senyor feudal més*».¹⁹

Lògicament, la terra significaria per a les famílies rurals la garantia de supervivència, alhora que la base sobre la qual podrien fonamentar amb posterioritat els seus deutes. No obstant, són diverses les conseqüències negatives per als arrendataris. Una d'aquestes, amb tota seguretat, fou la derivada del desig insaciable que tenien de prendre en arrendament un nombre superior de fanecades al que podien treballar, amb la certesa que així obtindrien un benefici major. Els pactes d'arrendament eren molt escrupulosos, tal com es pot deduir del manifest següent:

*«Ítem, que hatja de tratar la terra y arbres a ús y costum de bon llaurador y no puga esporgar les moreres a més de llímit y forma acostumada per los llauradors més curiosos, y esporgar asta quinse de maig inclusive, reservant-se el reverent clero la facultat de plantar, arrancar, tallar y fer lo que ben vist li sia per a benefici y conservació de dits arbres».*²⁰

Com es comprén, les condicions econòmiques dels arrendataris de la terra d'horta i de secà devien ser sempre penoses. Amb tot, potser fóra pitjor la situació dels arrendataris de secà, ja que l'eficàcia del seu treball estaria supeditada a l'aleatòria i problemàtica presència de l'aigua, a més de les diverses plagues. Cal afegir-hi la problemàtica social i política que, entrat el nou segle, es planteja al territori estatal que, com tindrem l'oportunitat d'analitzar més tard, tingué gran repercusió a les comarques de la Safor i la Marina.

La fi del segle XVII és, segons sembla, un moment en què Santa Maria intenta posar ordre en les terres que posseeix, no únicament en aquelles que podríem denominar com a predis rústics i urbans, sinó fins i tot en aquelles que no estaven ben delimitades entre l'església de la vila i la del raval. És per això que l'any 1669 s'estableix la fita o separació territorial entre Santa Maria i Sant Roc,²¹ i s'aconsegueix així cloure el llarg litigi entre les dues parròquies.

¹⁹ RIBES IBORRA, V. (1985), p. 29.

²⁰ APSM. Pactes en els arrendaments. Sign. VII-21.

²¹ SANCHIS COSTA, J. (1989). La documentació és del APSM. Sign. III. Llibre de visites de 1699, pp. 318-322.

Segle XVIII

En el nou segle els canvis socials que s'hi experimenten són minúsculs, ja que la societat s'estructura en els mateixos tres àmbits que fins ara —noblesa, clero i poble pla—, fet que, a més de procurar immobilisme, possibilita una separació més evident de poder. Les forces econòmiques, especialment l'Església, controlen una part significativa de les propietats agràries, com comprovarem en el cas de Santa Maria d'Oliiva; a més, en mans seues conflueixen un seguit d'importants ingressos, com les almoines dels fidels, els censos i les misses, en part condicionats pel temor social al més enllà. Així el sector eclesiàstic, segons Anes,²² *«está en los 15.639 curas, 50.048 beneficiados, 55.453 religiosos repartidos en 2.004 conventos y en 27.655 religiosas en otros tantos conventos»*, xifra que suposa el 3% de la població.

L'extremada religiositat que manifesta el poble, que sovint es confon amb la superstició, es testimonia per mitjà de nombrosos actes de carter que tenien com a finalitat pregar per la falta d'aigua per al camp, per l'erradicació d'una epidèmia o plaga. El clero induïa els feligresos a exaltacions de fervor popular que, amb el pas dels anys, s'arriben a diluir en una manera de viure quotidiana. Són múltiples els actes de religiositat popular realitzats a Oliva, com reflecteixen les dades dels llibres de memòries:

*«...en cuia procesión ivan muchísimos penitentes, unos de sangre, otros a disciplina seca, otros embarrados, otros en cruces a cuesta, otros de rodillas, i otros en grillos i cadenas».*²³

Deixant a banda l'aspecte social, el segle serà dens en esdeveniments diversos, especialment negatius per a la comarca, ja que assistim a la mort de la gallina dels ous d'or: la producció del sucre. Tot i això, seran diversos els productes del camp que aportaran rendibilitat a l'economia agrària, d'entre els quals cal destacar el blat, l'arròs, la morera, l'oli i el vi, la producció dels quals s'ampliarà i es transformarà entre els segles XVIII i XIX. És el cas dels veïns de Pego²⁴ que, esperonats per un afany expansiu, arriben a l'extrem de perjudicar els interessos ramaders, tal com es manifesta en diferents actes municipals del moment:

«algunos particulares desmontan terrenos aproximándose tanto a dichos corrales que impiden su entrada y salida...».

És lògic pensar, per tant, que la terra era cada vegada un bé més preat, no solament per a la gent que la treballa, sinó també per a aquells que, com en el cas del clero de Santa Maria, l'aprofiten per a traure'n quantiosos beneficis.

El clero parroquial de Santa Maria, a conseqüència de les pautes anteriorment comentades —defuncions, aniversaris, nombre de misses— i de l'augment econòmic que cada any s'hi experimenta amb motiu de les antigues i les noves fundacions, invertirà

²² ANES, G. (1975), p. 79.

²³ SANCHIS COSTA, J. (1994).

²⁴ SANCHIS COSTA, J. & GIL PERICÁS, F. (1990).

el capital rebut en dues direccions complementàries: en censals i en terres. A partir d'aquestes normes, com encertadament afirma E. Tello,²⁵ «la institució eclesiàstica, i la comunitat del clero parroquial molt en particular, funcionava com una mena de banca rural o caixa d'estalvis a disposició de la minoria acabada».

El censal²⁶ consisteix en un dret de crèdit garantit per una hipoteca, és a dir, que queden perfectament separats, almenys conceptualment, el dret obligacional, en què el censal consisteix en essència, de la cobertura real hipotecària que el garanteix. D'entre les característiques del censal, podem destacar-ne que no garanteix cap mena de capital, sinó només una renda periòdica, ja que el deutor no podia ser obligat a tornar el capital. Junt al censal hi apareixen unides dues trames econòmiques: la venda a carta de gràcia i el debitori. La venda a carta de gràcia «no era més que una compra-venda amb dret de retracte: el venedor podia recobrar la cosa venuda retornant al comprador la suma pagada».²⁷ Això, que a primera vista sembla complicat, no era més que un traspàs o entrada per a accedir al conreu de la terra en la condició de prestamista, així l'Església mentrestant queda com a perceptora de la renda per una terra que havia adquirit a baix preu, durant un període que podia allargar-se indefinidament.

Analitzada la qüestió metodològica referent a les formes amb què l'Església obté part dels beneficis, seria adient comprovar que la institució se'ns presenta, no com un subjecte passiu que augmenta el patrimoni solament a partir de donacions, sinó com un subjecte que actua selectivament en l'adquisició de terres, ja que la majoria de propietats agràries se situen pels voltants de la ciutat. Això implica una major producció, ja que són terres, gairebé totes, situades a la zona de regadiu, properes al nucli de població.

Aquesta situació d'adquisició o donació du implícit el concepte de propietat. En el sentit ple d'aquest concepte coincidim amb Artola²⁸ quan afirma que «propietario es aquél a quien se reconoce una capacidad, temporalmente limitada, para utilizar determinadas tierras». Amb idèntics termes es pronuncia Díaz López²⁹ quan diu que «las parcelas sometidas a censos sean perpétuos o redimibles, son propiedad de quien controla su utilización».

La necessitat d'aprofundir en l'anàlisi i d'obtenir informació quantificada i detallada sobre els diferents aspectes de la situació econòmica de Santa Maria ens recomana dividir l'estructura agrària d'aquesta en dos períodes que inclouen espais temporals quasi similars, els dos d'ins del segle XVIII: 1715-1750 i 1751-1790.

a) Primer període

El primer d'aquests, el de 1715 a 1750, es caracteritza per estar diversificat en 62 horts o parcel·les que queden estructurats en 27 partides, amb una suma total de 377 fanecades i 2/4, a les quals cal afegir les que tingueren les tres parcel·les de les quals no se'ns detalla l'extensió. Així doncs el total de fanecades és encara superior. La disposició

²⁵ TELLO, E. (1986), p. 55.

²⁶ GARCÍA SANZ, A. (1961), pp. 286-287.

²⁷ TELLO, E., *op. cit.*, p. 59.

²⁸ ARTOLA, M. (1991), p. 54.

²⁹ DÍAZ LÓPEZ, J. P. (1996), p. 171.

de les propietats que regenta el clero entre 1715 i 1750, per partides i fanecades, és la que oferim en aquest quadre (Núm. 4).³⁰

Terres pròpies i absolutes que posseeix el clero des de 1715 fins a 1750³¹

Partides	Fanec	Quartó	Partides	Fanec	Quartó
Camí del Grau	27	1/4	Franquesa Rebollet	5	
Maricarrig	38	1/4	Camí del Mar	13	
Argamasa	16		Camí de Xàtiva	14	
Camí de Gandia	26	3/4	L'Alqueria dels Frares	5	
Camí de la Font	12		Quisena (La Font)	5	
Funetes de la Villa	2 no esp		Caçada	23	
Partida del Pla (Orba)	90		Raconada	4	
Passadores	9	1/4	Camí de Piles	4	
Rafalatar	15		Foia	5	2/4
Envic	6	2/4	Morer	18 no esp	
Marjaletes	no esp		Reg Nou	4	
Patins	10	2/4	Xeresa	4	
Terme Rebollet	7		Burguera	6	
Salt	6				
TOTAL	264	3	TOTAL	110	2/4

Analitzada l'extensió total per partides en el primer període (1715-1750), així com també la configuració que s'hi dona, ara cal detallar la situació en què es trobaven, a fi de comprendre que eren estructurades en diverses configuracions analítiques sempre favorables als interessos eclesiàstics. Aquesta situació ens empeny a afirmar que del conjunt total de 62 possessions, 24 suposen 104 fanecades i 1/4 i estaven a carta de gràcia per a vuit anys; 11 possessions, 50 fanecades i 2/4, ho estaven per a sis anys; i solament 4 possessions, amb 17 fanecades i 2/4 més, ho estaven per a quatre anys.

Hem d'afegir que en el mateix espai de temps (1715-1750) hi ha dues parcel·les de terra de les quals, malgrat que s'hi especifica que són establides a carta de gràcia, no se'ns diu el temps, però sí la quantitat de terra. Igualment són tres les propietats de què s'indica l'any d'adquisició i la partida on es trobaven, però no se'n detalla el nombre de fanecades i quartons. Quant a les pertinences que el clero de Santa Maria tenia en

³⁰ Agraïm al S.E.A. d'Oliva que ens haja cedit les equivalències de les fraccions en què es divideix la fanecada. Als quadres en què apareixen fanecades i quartons, aquests darrers els reconvertim en la suma total per fanecades.

Fanecada: $831'0964 \text{ m}^2$; quartó: $207'7741 \text{ m}^2$; braces: 1 fanecada/200, és a dir, $831 \text{ m}^2/200 = 4'155 \text{ m}^2$; canyes: són la part decimal de l'excedent sencer de la braça, és a dir, $0'155 \text{ m}^2$.

³¹ Confecció pròpia a partir de les dades del Volum II de Terres que comprà el clero des de 1719 a 1756. Sign. XI-16.

propietat, bé per donació o bé per compra, són dinou les parcel·les, amb un total de 192 fanecades i 1/4.

Sense dubte, aquestes propietats permetrien a la parròquia, si no gaudir de la major part dels dominis agraris de la ciutat, sí equiparar-se amb l'oligarquia local, tal com podem veure en el desglossament de la terra entre horta, secà i marjal, i pel valor que cadascuna podia tenir.

Dins el conjunt de propietats, s'hi pot establir un paral·lelisme entre el tamany i el tipus de terra. L'extensió mitjana de les parcel·les adquirides no és gran, es tracta de superfícies menudes, les dimensions de les quals s'estableixen entre 1 i 10 fanecades, tret del cas de les 90 fanecades de la baronia d'Orba.³² Pel que fa al tipus de terres, només cal observar els resultats del quadre adjunt (Núm. 5) per adonar-nos que la major part d'adquisicions, bé per compra o bé a carta de gràcia, són de terra d'horta en detriment de les de secà o de marjal.

Terres i propietats des de 1715 a 1750

Tipus de parcel·la	Fanecades	%	Quartons
Terra d'horta	251	66'57	
Terra de secà	90	23'87	
Terra de marjal	25	6'65	2/4
Terres no especificades	11	2'91	
TOTAL	377	100	2/4

Pel que fa a l'adquisició de les cases dins aquest primer període, només n'hem pogut comprovar una. El venedor és Antonio Fabri i la data de venda és el 17 de novembre de 1755. És una casa dins els murs de la vila, al carrer del Joc de la Pilota, adquirida per 48 lliures, 3 sous i 6 diners, per la qual s'estableix una carta de gràcia a vuit anys.

És interessant observar que en uns anys caracteritzats en el conjunt del territori nacional per un descens de les pensions dels censals, que cauen per sota del 5% a partir de 1707, i del 3% a la Corona d'Aragó després de 1750, l'església de Santa Maria participa en el canvi inversor a partir de la segona meitat del segle XVIII, i això considerant el retard en el pagament de les institucions i la ja comentada reducció del 5% al 3% que potser fou la més influent en la nova activitat inversora.

El retard en els pagaments no només devia ser tendència habitual en les institucions, sinó també en particulars. Bona prova d'això n'és la carta que Mayans tramita des de València, el mes de març de 1713, a l'església de Santa Maria, en què dóna a conèixer els pagaments pendents del seu germà i la immediata remuneració d'aquests:³³

³² Aquesta parcel·la, que era un oliverar, fou comprada pel clero a Francisco Escrivà de Antonio i altres, per escriptura de Roc Salelles el 9 de desembre de 1719, pel preu de 540 lliures, i la vengué el clero el dia 3 de gener de 1747 a Juan Pastor, veí d'Orba per la quantitat de 600 lliures que s'empraren en la construcció del molí d'oli de l'administració de la primícia. Hi queda estipulat que l'administració havia de pagar per aquest concepte a la col·lecta anual la quantitat de 300 lliures en concepte d'arrendament.

³³ APSM. Carta de Mayans a Puchades sobre uns retards de la primícia. Es tracta d'uns fulls solts dins d'una carpeta sense catalogar.

«...que este Mayo que viene seré de partida en el favor de Dios para essa villa. y que compulsadas las partidas de alcanse en aquel que fuere firmare obligación a favor del reverendo clero para que tenga aquella cabal satisfacción que desea, y sino de este modo del que le pareciere a ustedes. sólo que esperaré de la atención del reverendo clero. que mirando cómo se han cobrado los atrasos que se le deven a mi hermano que el reverendo clero me dé un plaxo de tiempo, y de este modo quede del todo satisfecho».

Com hem observat, no només serien els particulars els deutors dels pagaments, sinó també ho foren les institucions. La Guerra de Successió repercutí de manera negativa en l'economia del mateix Ajuntament:³⁴

«...pues a más de la pobreza común que ha ocasionado en este Reyno la guerra en los sitios que padeció la ciudad de Denia, experimentó Oliva por estar en sus cercanías las pérdidas de todas sus cosechas».

Aquest estat bèl·lic³⁵ produí la bancarrota de l'Ajuntament, per la qual cosa els representants del consistori es van haver de reunir amb els censalistes per intentar donar una solució positiva als interessos de les dues parts implicades, i que alhora repercutira de manera favorable en benefici de l'economia local, la qual el 1735 era caòtica. Només en censos retardats es devia un capital de 33.338 lliures, 13 sous i 4 diners, i cal sumar-hi les 20.260 lliures, 12 sous i 10 diners en retards de pensions.

Aquestes considerables quantitats són posades sobre la taula pel duc de Gandia i comte d'Oliva que, basant-se en estimacions peritals, manifesta que són més de 70.000 lliures les despeses que ha de pagar el consistori, no sols com a conseqüència de la guerra, sinó per l'avituallament de les tropes i les greus malalties que esdevingueren a la localitat derivades de les circumstàncies, cosa que induí l'Ajuntament a valdre's, en freqüents ocasions, de les seues rendes i arbitris.

Indiscutiblement, aquestes crisis generals³⁶ tindran conseqüències negatives en les arquecslesiàstiques i això es traduirà, dins el camp prestamista, en un canvi inversor, ja que l'Església a partir de la segona meitat del segle XVIII invertirà la tendència en la compra de terra, fet que suposa un al·licient menor alhora que també un menor prestigi social. Amb tot, se seguirà amb la pràctica de la compra i de l'arrendament.

³⁴ APSM. *Copia de la concordia entre la villa de Oliva i acuerdos que deben observarse desde el día 15 de enero de 1739 en adelante.* Caixa 81.

³⁵ Aquesta situació degué ser habitual a la comarca, tal com deduïm de la notificació cursada i alhora treta de l'arxiu de la Vall d'Alcalà. on podem llegir: «...mes de agosto de 1707 [...] vezinos de la villa eo arraval d'Oliva, refugiados en este lugar dicho de Alcalá, por causa de las cruels guerras...». L'any 1708 el mateix arxiu ens notifica que la situació no havia millorat; aquesta documentació ho confirma: «vino la langosta día 24 de junio de 1708, fue innumerable. crió. eo, devoró sus tus terram deseando unos como capillos a modo de canuticos como la extremidad, o. artículo del dedo minique [...] en el mes de Marzo y Abril de 1708 empesó a pollar y dezpollar, saliendo sobre la fas de la tierra innumerable escérgitos de infinitas langostillas...». Agraïm la cessió d'aquests documents al nostre company Josep Vicens.

³⁶ Podríem fer extensiu aquest fenomen a la gran quantitat de personatges de mal viure que apareixen per aquests paratges. En aquest sentit, s'aprecia a l'arxiu de la Vall d'Alcalà que «nueve de Marzo [...] allaron rompidas las puertas de la iglesia y robaron la iglesia aquella noche la cuadrilla de ladrones que, según dizen, cursitan por estos parajes...».

En aquest ambient de tensions i interessos contraposats, hi hem d'assenyalar les paraules de Mayans³⁷ referides a la reducció del 5% al 3% en el cobrament de les pensions:

«...la rebaja de las pensiones de los censos del cinco al tres por ciento me ha causado mucho daño. pero más que el propio. siento el ageno, porque considero arruinadas totalmente muchas comunidades eclesiásticas i familias nobilísimas que por este medio lícito se han mantenido muchos siglos con esplendor...».

El clero de Santa Maria difícilment podrà disposar de les quantitats de terres analitzades, tant en concepte de carta de gràcia com en terres pròpies i absolutes, ja que al període analitzat (1715-1750) cal afegir-ne un de nou que transcorre entre 1751 i 1790, que estudiarem des d'ara.

Felip V i l'arxiduc Carles d'Àustria protagonitzaren la Guerra de Successió en quedar vacant el tron d'Espanya.

b) Segon període

Durant el període 1751-1790 el total de partides és de vint-i-set, xifra igual a la del període anterior, tot i que en aquesta ocasió el total de possessions és de setanta-una, i la suma total de fanecades és de 296 fanecades i 1/4. Pel que fa a les possessions a carta de gràcia, ara en són 46 parcel·les, amb un total de 184 fanecades i 2/4, xifra semblant a la del període anterior. On realment es manifesta una reducció considerable en les pertinences agràries del clero és en les seues pròpies possessions, un total de 26 parcel·les i amb 111 fanecades i 3/4, enfront de les 192 fanecades i 3/4 del període anterior. És especialment considerable la reducció en la quantitat de fanecades (81) en aquest nou període, tot i que la disminució no se centra en les pertinences a carta de gràcia, sinó en propietats pròpies.

Hem d'afegir en aquesta quantia de terres la possessió de tres cases: una situada al carrer de l'Abadia, una altra al carrer que puja des del camí del Mar fins a la muntanya

³⁷ MAYANS I SISCAR, G. *Epistolario V. Escritos Económicos*. Edició d'Antonio Mestre (1976), Ajuntament d'Oliva, p. 245.

de Santa Anna, i l'altra —que té molí— al carrer de les Moreres. Encara que el clero invertia de forma més o menys regular, en la compra de béns no sempre ho feia amb la mateixa intensitat, com veiem al quadre adjunt (Núm 6). Probablement això és ocasionat per les oscil·lacions en el capital disponible o potser a causa de les variables condicions econòmiques en què es trobaven les terres per a ser comprades.

**Anys més significatius en l'adquisició d'aquestes propietats i preu invertit
(1751-1790)**

Any	Propietats	Fanecades	Quartons	Diners invertits			Carta de gràcia	
				Lliures	Sous	Diners	Fanecades	Quartons
1751	4	21	2/4	476	18	8	21	2/4
1752	7	31	3/4	688			31	3/4
1753	3	11		256			11	
1755	5	27	3/4	1.106	3	6	22	
1756	4	14	2/4	840	16		10	
1758	1	5	2/4	258	17	6		
1759	4	14		850			3	2/4
1760	6	20	2/4	917	3	10	5	
1761	5	20	1/4	972	18	5		
1762	2	6		281	19			
1763	4	16		898	5	4	4	
1765	2	7	1/4	353	10		7	1/4
1767	2	7		240			3	1/4
1768	3	5	1/4	420			5	1/4
1769	2	3	3/4	170			3	3/4
1772	1	3		150			3	
1773	2	3	2/4	121			3	2/4
1775	2	12		463	12	10	7	
1777	1	3	100				3	
1778	1	5		98	10		5	
1779	2	4		280	3	5	4	
1780	1	7	3/4	400			7	3/4
1784	2	20	2/4	768				
1786	1	9	2/4	274			9	2/4
1787	1	2	2/4	122	10	4		
1790	3	13	2/4	310			13	2/4
Total	71	296	1/4	11.818	8	10	184	2/4

No sempre, sembla, el clero manifestava als visitadors generals l'estat financer en què realment es trobava la parròquia, fet que suposava un seguit d'ocultacions que en alguns casos arribava a ser de magnitud considerable. Com a exemple, podem observar la visita realitzada a Santa Maria l'any 1739, en què el plebà i el clero manifesten la totalitat de béns de patrimoni real de què disposaven i que posteriorment ampliaran i notificaran el 25 de novembre de 1791, amb càrrec i descàrrec dels adquirits des de l'última visita.

Les ocultacions són diverses. No coneixem els motius que els conduïren a cometre-les. La documentació analitzada al respecte posa de manifest que les pertinences eclesiàstiques de Santa Maria eren majors del que anteriorment s'havia manifestat. A continuació exposem quines eren les pertinences omeses el 1739:³⁸

Debitoris

- Un debitori de capital de 50 lliures i pensió de 2 lliures i 10 sous que Francisco Fuster confessà deure en favor del clero, amb escriptura de Roc Salelles (10-4-1717), pel preu d'un forn en la partida dels Rajolars, que es va ometre en la passada visita per distracció.

- Un debitori de capital de 40 lliures i pensió de 2 lliures que Pedro Ronda confessà en favor de Francisco Blay, amb escriptura de Roc Salelles (4-2-1717), pel preu d'un pati al carrer de l'Aturador. Pertanyia al clero, en virtut del testament de Francisco Blay (3-11-1735), la mort del qual ocorregué el 22 de maig de 1741.

- Un debitori de capital de 50 lliures i pensió de 2 lliures i 10 sous que Francisco Martínez confessà en favor de Francisco Blay, amb escriptura de Pedro Juan Climent (20-1-1739), sobre un pati-solar del carrer de l'Aturador. Pertanyia al clero per testament de Francisco Blay.

Llegats amb hipoteca (Quadre Núm. 7)

Lliures	Sous	Diners	A favor del clero	Sobre	Partides	Cases
50			Francisco Miñana	6 fanecades	Pereretes	
160	13	4	Francisco Mascarell	4 fanecades		
216	13	4	Madalena Morató	1 casa		St. Cristòfol
83	6	8	Joseph Borràs	1 casa		Moreres
33	6	8	Inés Sebastià	3 fanecades	Maricarrig	
50			María Salort	Una terra	Tallada	
30			Cristóbal Ibiza	1 casa		La Font
16	13		Antonio Garcia	1 casa		Mn. Hosta
30			Joseph Salelles	3 fanecades	Raconada	

³⁸ APSM. *Manifiesto de los bienes de realengo que hace el Plebán y Clero de la Yglesia Plebanía de Santa María la Mayor de la Villa de Oliva, con cargo y descargo de los adquiridos después de la última visita, sentenciada en veinte y dos de diciembre de mil setecientos treinta y nueve, y omitidos en ella.* Caixa 8, processos.

Llegats sense hipoteca

- Un llegat de capital de 16 lliures, 13 sous i 4 diners que Blas Navarro deixà en favor del clero en testament (12-9-1784) sobre el total dels seus béns, per a què de la renda se celebrara un aniversari cada any en sufragi de la seua ànima.

- Un llegat de 8 sous anuals per a la celebració de dues misses resades deixà Antonio Morell en favor del clero en testament (26-1-1773) sobre el total dels béns.

- Un llegat de 5 lliures, amb la condició que l'hereu pogués redimir-li per capital de 100 lliures i per a la celebració d'un aniversari, deixà sobre el total dels seus béns Francisco Salelles, en favor del clero en testament (15-4-1783).

- Un llegat de capital de 17 lliures que, per a la celebració d'un aniversari anual, deixà Pascuala Montaner en favor del clero, en testament (15-4-1785).

- Un llegat de 5 lliures anuals, import de 25 misses resades, a 4 sous cadascuna, que, per a la celebració anual en sufragi de llurs ànimes, deixaren el doctor Joseph Salelles i Isidoro i Francisco Salelles, en favor del clero, amb escriptura del 13 de febrer de 1769.

Censos (Quadre Núm. 8)

Censos de capital			Pensió			Persona que deixa el cens	Deixat sobre
Ll	S	D	Ll	S	D		
22	15			13	8	Francisco Vives	Terra a Oliva
50			1	10		Joseph Tur	Partida camí del Mar
85	11		2	11		Agustín Tur	11 fanec en Pereretes
12	10			7	6	Pedro Palao	Terra en C/ Aturador
130			3	18		M. Salelles	2 cases en C/ Major
20				12		Francisco Vila	1 casa C/ St. Cristòfol
200				6		Francisco Navarro	1 casa a la vila
100			3			G. Roger	6 fanec camí del Grau
30				18		Vicente Verdú	6 fanec en Magranal
12	8			7	5	Francina	1 casa en C/ Hospital
25				15		Jayme Navarro	1 casa C/ St. Cristòfol
100			3			Andrés Siscar	9 fanec en Jovades
86	6	8	2	10		Andrés Siscar	6 fanec en Villars
125	10		3	15	3	Vicente Sebastià	1 fanec en camí de Piles
41	10		1	5		Vicente Pous	1 casa en Tossal de Doix

Terres (Quadre Núm. 9)

Fanecades	Quartons	Partida	Venedor	Preu/liura	Carta gràcia
4		Xeresa	Francisco Soria	228	
5		Morer	Roque Soria	100	8 anys
6		Camí de Gandia	Roque Girau	80	8 anys
4		Camí de Piles	Vicente Fuster	200	
3	2/4	Foia	Antonio Siscar	200	8 anys
5		Marjaletes	Roque Soria	70	8 anys
4		Maricarrig	M. Llorens	200	8 anys
3	1/4	Pereretes	Vicenta Chordà	100	8 anys

Cases (Quadre Núm. 10)

Carrer	Venedor	Preu de venda			Renda			Data de compra
		LI	S	D	LI	S	D	
	Ajuntament	160			8			7-5-1740
Joc de la Pilota	Antonio Fabri	48	3	6	2	8	3	17-11-1755
Moreres	Bautista Ybiza	130			6			23-8-1765
Primícia	Esteban Martí	126			6	6		8-2-1771
Església	Manu Hidalgo	30			1	10		30-9-1775
Sant Doménec	Antonio Pérez	50			2	10		28-9-1779
Hospital	Manuel Peña	100			5			19-12-1789
Bassa	P. Bertomeu	100			5			12-12-1789
Sant Cristòfol	Francisco Mompó	419	10		20	9	6	26-1-1789
Moreres	M. Bertomeu	262			13	2		

Anys més tard, concretament el 25 de novembre de 1791, seran notificats, com era preceptiu, tots aquests béns eclesiàstics, i així conclouen els desfasaments existents entre les propietats reals i irreals que s'havia produït en anteriors visites. Pocs eren els detalls que escapaven del control eclesiàstic un cop adquirida la possessió. D'aquest fet deriven els diferents capítols o condicions que estableix el clero amb els arrendataris que són una mena de contractes d'arrendament de curta durada, redactats minuciosament, en els quals s'estipula el conjunt de normes que els arrendadors havien de complir, així com les tasques que s'hi havien de realitzar i el temps pel qual l'heretat quedava en arrendament.

Un criteri general en aquesta modalitat d'arrendament és la que assenyala que aquell qui treballa la terra ho faça segons «ús i costum de bon llaurador, cuidant de son argument y de sos fruits, per a què nunca vinga en disminució».³⁹

La durada dels arrendaments, com ja hem apuntat, era curta, ja que oscil·lava entre els dos i els vuit anys. L'arrendament es pagava amb una renda fixa, els valors de la qual variaven en funció de la superfície llogada, del temps de lloguer i de la modalitat de la terra. En un dels capítols llegim:

*«...a més del preu estipulat y atjen de pagar per son conte els sensos y participó de fruits al señor directe, y tots los demás drets e impostos reials y vehinals que es deguen per les terres i de manera que li han de ser indifutibles al dit reverent clero, y ha de percebir per sancer los respectives preus dels arrendaments».*⁴⁰

Dins els contractes de lloguer era habitual que els agricultors hagueren de fer-se càrrec de la neteja de les sèquies, tal com es manifesta:

*«...que atja de anar per son conte al asud, y fer sèquies y brasals y paredes, y si socsuira rompuda de asud, o de caixer de sèquia, sens demanar refacció alguna, atjen de acudir al reparo, y compondre en la major brevetat...».*⁴¹

El clero també es curava en salut davant les possibles inclemències atmosfèriques que pogueren produir-se durant els anys de lloguer. Això motiva la redacció d'una clàusula en què s'estipula que «per qualsevol cas fortuït, pensat o no pensat, encara que gamai se atja vist, no puguen demanar memoració, ni baixar del preu del arrendament, sí que lo han de pagar per sancer».⁴²

Una de les dades significatives que hem de tenir present és el desembors de capital que havien de fer els camperols, sobretot en els primers anys d'arrendament en què, per lògica, la terra es trobaria en pitjors condicions productives, com a conseqüència d'una escassa proliferació d'arbres o per l'esgotament que haguera tingut la terra en els anys anteriors.

Enfront del dilema —arrendament/no possibilitat de terra—, els agricultors trien la primera opció, fins i tot en situacions tan penoses per a l'economia com pot ser la d'invertir en les terres, tot i saber que, com afirma Franch Benavent per al convent d'Aigües Vives,⁴³ «las bonificaciones que el convento concedía por las nuevas plantaciones sólo se daban al final del contrato, lo que significaba que el capital invertido por el campesino sólo se recuperaba a largo plazo, y ya devaluado».

Podem pensar, quant a la modalitat dels lloguers i els preus que s'hi estipulen, que l'església de Santa Maria en treia grans beneficis. Si a la durada temporal —breu, ja ho hem indicat— unim la contínua revisió en els preus, amb la derivada revaluació, i també hi afegim que l'església marcava en els contractes que en cas que els arrendadors

³⁹ APSM. Capítols que es deuen observar per los arrendataris de terres que este Reverent Clero de Santa María, té comprades a Carta de Gràcia. Sign. XI-16. Es tracta d'un full solt, inclòs dins el volum II de les terres que comprà el clero des de 1719 a 1756.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ FRANCH BENAVENT, R. (1979), p. 235.

recobraren les seues terres sense haver conclòs el termini, aquests haurien de pagar prorrateig de tot el temps que les hagueren tingut en lloguer, disposaríem de dades més que significatives sobre el paper desenvolupat per Santa Maria dins l'economia olivana.

També fou habitual que la majoria de llogaters foren els mateixos agricultors d'Oliva. En efecte, tret dels casos de Francisco Català, habitador de l'Alqueria dels Frases —Alqueria de la Comtessa—, i de Josep Gregori de Luís, de la Font d'En Carròs, la resta són, com hem apuntat, veïns d'Oliva. Els agricultors tenien assumit que alguns inquilins podien tornar a arrendar les terres, fins i tot passant de pares a fills, tal com apunta Andrés Robles: «*repitiendo contratos tantas veces como lo deseen*».⁴⁴

Arribats aquí, és necessari que fem una recopilació dels lloguers de terres per partides, concretament entre els anys 1741-1753, per a poder comprovar que, a més de constituir una font d'important riquesa, eren expressió clara de la desigualtat social del moment.

Arrendaments de terres per partides (1741-1753) (Quadre Núm. 11)⁴⁵

Partides	Fanecades	Quartons	Braces
Camí de Gandia	15	2/4	39
Argamassa	15		76
Passadores	7	3/4	25
Camí de Xàtiva	9		5
Morer	12		
Maricarrig	19	2/4	3
Calçada	6	2/4	33
Rafalatar	19	2/4	
Burguera	6		
Salt	6		
Foia	1		
TOTAL	107	3/4	181

En comptades ocasions es fa referència a l'estat de la terra en el moment de ser llogada, així com als arbres que hi havia. No obstant, hem pogut localitzar algunes escriptures d'arrendament que ens serviran de font important per al coneixement de la producció, així com per a conèixer amb més detall les condicions arrendatàries imperants.

Són vuit les parcel·les de què se'ns detalla amb precisió qui en foren els llogaters, la quantitat pagada pel lloguer, els anys que durava el contracte, els arbres que hi havia,

⁴⁴ ANDRÉS ROBRES, F. (1979/80), p. 210.

⁴⁵ Elaboració pròpia a partir de les dades del volum II de terres que comprà el clero entre 1719-52. Sign. XI-16.

la producció que s'hi treia i, fins i tot, en alguns casos el sistema d'empelts, com comprovem tot seguit:⁴⁶

- Terra que era d'Agustín Tur, arrendada per Antoni Berthomeu per quatre anys, amb un preu de 7 lliures l'any. Es tractava de terra de rostoll. No s'hi especifica el nombre de moreres, però sí que pot produir 15 arroves de fulla.

- Terra que solia ser de Silvestre Roger, llogada per Vicent López per quatre anys, amb el preu de 7 lliures l'any. Es tracta de 5 fanecades en la fila del Rossell. Hi ha 30 moreres, amb 10 arroves de fulla.

- Terra propietat de Melchor Roger arrendada per Gaspar Tirado, espardenyer, per quatre anys, amb un preu de 14 lliures, 2 sous. Es tracta de 3 fanecades i 89 braces situades a la partida del camí del Grau. Conté 24 moreres que poden produir 35 arroves de fulla.

- Terra que és arrendada pel mateix venedor, Francisco Fenollar, per quatre anys, amb un preu de 13 lliures cada any. Hi ha 6 fanecades i 38 braces, situades a la partida de Maricarrig. Conté 21 moreres, a 28 arroves de fulla. N'hi ha 5 de velles que han de ser arrancades. L'arrendador es compromet a no plantar-hi dacsa.

- Terra que era de Juan Antonio Fuster arrendada per Miguel Miñana, per quatre anys, amb un preu de 16 lliures l'any. Es tracta de 10 fanecades i 76 braces situades a la partida de l'Argamassa. Hi ha «*cinch moreres y una planteta*». La terra és configurada per una fanecada productiva, la resta està en desús i no s'hi pot conrear ni tan sols faves.

- Terra que era de Pere Blay llogada per Josep Vicedo, per quatre anys. Parlem de 3 fanecades, 2 quartons i 22 braces, situades al camí de Gandia. En aquesta parcel·la hi ha 23 moreres joves i 5 de velles que, segons els entesos, poden produir al voltant de 18 arroves de fulla de morera.

- Terra que era de Luciana Casanova arrendada per Ignacio Jordà, per quatre anys. Es tracta de 6 fanecades i 34 braces situades en la partida de Rafalatar. En aquesta parcel·la hi ha 36 moreres, de les quals dos o tres són de mala qualitat. Es recomana, per tant, a l'arrendatari que «*comprara les plantes que sien menester; y empeltar-les y criar-les, de forma que el últim any sien veres y pujants*».

La conclusió d'aquesta anàlisi dels lloguers i de les anteriors fonts econòmiques és que la situació econòmica de la institució eclesiàstica fou, segons sembla, bastant pròspera. Almenys així ho deduïm de l'estudi d'una sèrie d'anys successius, en què s'observa que els ingressos mantenen una certa estabilitat, tal com s'aprecia al quadre següent (Núm. 12).

Finalitzem apuntant que les fonts d'ingressos es poden dividir en dos grans blocs:

a) Aquelles rendes que tenen l'origen en els arrendaments de béns de terres absolutes i a carta de gràcia i, que en conjunt, proporcionen substancials beneficis a les arques eclesiàstiques.

b) L'apartat que podem definir com de *diverses administracions*. No hi aporta una suma tan significativa com la primera, però sí que són destacables per a l'administració de Santa Maria, d'entre aquestes podem destacar-ne el delme i la primícia.

⁴⁶ APSM. *Índice de totes les terres que compra el Reverent Clero o adquirix per altre just títol, fet en 1738*. Sign. XI-15.

Quant al delme, com indica el mateix mot, es tracta d'una percepció àmpliament clarificada: de deu, una. En altres paraules, el 10% en espècie de tots els productes recol·lectats.

Ingressos per diverses aportacions a Santa Maria (1770-1773)⁴⁷

	1770			1771			1772			1773		
	LI	S	D	LI	S	D	LI	S	D	LI	S	D
Censos	543	9	10	543	9	10	543	9	10	540	9	10
Debitoris	32	6	11	32	6	11	32	6	11	32	6	11
Llegats	30	13	11	47	19	5	47	19	5	50	9	5
Arrendaments de terres absolutes	918	5		931	15		931	15		926	15	
Arrendaments a carta de gràcia	348	4	6	344	6	9	354	2	9	355	7	1
Pensions benefi Sant Pere Màrtir	3			3			8		1	8		
Administració de Celada	102	3	1	107	3	1	107	3		107	3	1
Administració d'Àngela Pascual	10			10			10			10		
Retards que es deuen al clero	10			11			10			3		
Administració benefi Sta. Anna						2	12		2	8		2
Admó benefi del Sant Sepulcre									6			6

Es tracta d'una percepció econòmica estructurada sota l'administració eclesiàstica que en el cas d'Oliva, com ocorre en altres localitats, no tenia per què coincidir amb el terme municipal, ja que era freqüent l'existència de diversos delmaris que arribaven fins i tot a cobrar les rendes en aquells llocs en què ja no existia la institució eclesiàstica. De fet, en algunes ocasions ni tan sols pertanyien a l'església els edificis en qüestió.

En el cas de Santa Maria, les rendes no eren únicament cobrades al terme d'Oliva, atés que aquestes abastaven un ampli radi geogràfic que englobava possessions territorials de pobles limítrofs a Oliva, com la Font d'En Carròs, Potries, Dénia, Pego, l'Alqueria de la Comtessa, Xàbia..., i que eren denominats «lugares de afuera». D'aquests pobles s'obtenia una mitjana anual de 68 lliures i 9 diners. La localitat de Pego, amb 27 lliures, 7 sous i 10 diners és la que majors beneficis hi reportava; per contra, Xàbia, amb 2 lliures, 15 sous i 3 diners, ocupa el darrer lloc en aquesta jerarquia.

Tot i que no hem localitzat a l'arxiu de Santa Maria cap document que hi estiga relacionat, sí que ens sembla que és comuna en totes les localitats, prenent com a base fonts bibliogràfiques consultades, la presència d'altres figures en el delme, com les saques i les mexores.⁴⁸ Les saques consistien a traure, un cop ja repartit el delme entre els beneficiaris, una certa quantitat per a ser repartida entre aquelles persones que hagueren participat tant en el pes i la mesura, com en la comptabilitat del delme. Pel que fa a les mexores, podem dir que són abusos en la utilització dels pesos i mesures.

⁴⁷ APSM. *Llibre de renta de esta Yglesia de Santa Maria la Mayor de Oliva, en censals debitoris y llegats, 1754-1847*. Sign. XI-22.

⁴⁸ CAMERO BULLÓN. C. (1986), p. 98.

Sobre la primícia, cal dir que foren pocs els anys en què la parròquia de Santa Maria l'administrà. Hi destaquen els exercicis de 1691 i 1692 en què seran llogats pel mateix clero. No obstant, d'igual forma que en qualsevol altre acte, en la varietat hi trobem la globalitat, prova d'això en seran els diferents lloguers i sublloguers que es realitzaran al llarg dels anys.

Era tendència general que els arrendaments de la primícia s'estipularen per un període de quatre anys i que les pagues dels arrendadors compliren amb la dinàmica assenyalada, la de sufragar els acords d'aquests arrendaments cada any, i dins de cadascun d'aquests, en dues pagues que s'efectuaven per Tots Sants i per Carnestoltes.

Malgrat ser cert que en la modalitat de l'arrendament de la primícia calia complir certes normes i preceptes, com en qualsevol altra avinença comercial, cap d'elles no estava encaminada a aturar la transacció de l'acte de lloguer a aquelles persones que no foren de la localitat. Aquesta dada destacable en els diferents contractes realitzats pels responsables eclesiàstics, en els quals s'aprecia que els llogaters procedien d'un extens radi geogràfic que abasta ciutats com Piles, la Font d'En Carròs, Pego, Gandia, Mirafior, Altea i Dénia, sense comptar, òbviament, els diferents arrendadors d'Oliva.

Els convenis realitzats pel clero de Santa Maria foren diversos al llarg dels anys. Són, igualment, diversos els arrendadors, d'entre els quals podem destacar el doctor Domingo Salvà, advocat dels reials consells i veí d'Altea, que llogà, entre l'1 de gener de 1749 i el 31 de desembre de 1756, els drets primicials d'Oliva i del *terme d'amunt*. També Francisco Gilabert, notari apostòlic, i Pablo Senti, comerciant de Dénia.

Arrendament de la primícia i entrada de caixa (Quadre Núm. 13)⁴⁹

Anys d'arrendament	Preu per any en lliures	Anys d'arrendament	Preu per any en lliures
1710-1713	1.200	1757-1760	1.500
1714-1717	1.207	1761-1764	1.591
1718-1721	1.110	1765-1768	1.600
1725-1728	925	1769-1772	1.847
1729-1732	976	1773-1776	2.250
1733-1736	1.020	1777-1780	2.671
1737-1740	1.101	1781-1784	2.620
1741-1744	1.300	1785-1788	2.344
1745-1748	1.377	1789-1792	2.322
1749-1752	1.350	1793-1796	2.472
1753-1756	1.380	1797-1800	3.390

⁴⁹ APSM. *Arriendo de la Primicia y entrada de caja de ella*. Sign. VII-22.

A les quantitats econòmiques apreciables al quadre (Núm. 13), hi hauríem d'afegir els lloguers a particulars que el clero realitza entre els anys 1720-1728, d'entre els quals trobem

- 1720 Arrendament del vi per 8 lliures l'any
De l'1 de gener de 1719 al 31 de desembre de 1721, arrendament del paner i carnatge, pel preu de 26 lliures i 10 sous l'any
- 1721 Arrendament del vi d'Oliva i *terme d'amunt* pel preu de 12 lliures l'any
- 1722 Arrendament de llavor i paner per 16 lliures l'any
- 1722 Arrendament de l'oli d'Oliva per 337 lliures l'any
- 1722 Lloguer de l'oli del *terme d'amunt* per 80 lliures l'any
- 1722 Arrendament del vi per 12 lliures l'any
- 1723 Lloguer del vi per 14 lliures i 5 sous l'any
- 1723 Lloguer de paner, llavor i carnatge a 25 lliures l'any
- 1725-28 Lloguer de tots els drets primicials, tret dels de paner, llavor i carnatge

Era habitual que el clero arrendara pel temps estipulat en contracte tant els drets primicials d'Oliva com els del *terme d'amunt*, dada apreciable en la majoria de compromisos i, més concretament, en els realitzats, com hem pogut comprovar, des de 1729 a 1800, ja que entre 1719 i 1728 el clero administrà de molt diferents maneres els arrendaments primicials.

No únicament el control de la terra i la producció d'aquesta són les bases de l'economia de Santa Maria, ja que existeixen altres factors que hi aportaran una considerable riquesa. Cal destacar els molins, les almàsseres, elements indispensables per a la transformació del producte brut en elaborat, i que constituïen una base fonamental no sols de l'església, sinó també dels altres grups oligàrquics per a exercir un control gairebé exhaustiu sobre els béns aconseguits en el camp.

Respecte dels molins, assenyalem que geogràficament estaven distribuïts seguint el recorregut de l'aigua de la sèquia Mare que, segons els escrits de Mayans, «*sigue su curso por la partida de la Calzada [...] hasta introducirse en la misma villa de Oliva, atravesando sus calles...*».⁵⁰ Sembla que foren set els molins de què disposava Oliva durant l'etapa de major apogeu; segons Mayans, sis d'aquests foren d'oli i un de sucre. Dels molins ens diu:⁵¹

«...en la acera (de mi casa) ai seis molinos de aceite i uno de azúcar [...] El primer molino de aceite es del doctor Josef Salelles, el segundo molino o ingenio de azúcar de la señoría, el tercer molino de Diego Escrivá, el quarto de don Andrés Siscar, el quinto de Pedro Ivisa, el sexto de la casa del diezmo, más antiguo de todos, el séptimo de don Pedro Siscar...».

Lògicament, la producció extreta d'aquests molins devia ser dispar, no obstant, no posseïm dades que ens puguem induir a esbrinar quines eren les quantitats mòltes ni el capital que s'hi extreïa. Malgrat tot, podem assegurar que l'oligarquia devia ser la que detentava la major part d'aquests. Això ho afirmem prenent com a base un doble concepte:

⁵⁰ MAYANS I SISCAR, G., *op. cit.*

⁵¹ *Ibidem.*

a) El rendiment net que s'hi extreia devia ser bastant alt o, en el millor dels casos, com afirma Díaz López,⁵² «debía de ser el doble de la media considerada para un jornalero».

b) Els propietaris són també grans terratinents.

L'altre element quantificador de riquesa són les almàsseres que, així com els molins, estarien en poder dels ciutadans més poderosos. Respecte de la possessió d'almàsseres per part de Santa Maria, tot i que són del segle XIX, sí que tenim algunes dades. Tenim notícia de l'existència d'una almàssera amb dues premses en «*barreva del Convento*»⁵³ l'any 1852.

Desgraciadament, desconeixem la relació de grans propietaris de l'Oliva d'aquests anys. Tanmateix, és lògic pensar que cap dels grans o mitjans propietaris treballaren directament en la mòlta, per la qual cosa tant les almàsseres com els molins es convertirien en una altra font de renda, així com també en un control de la producció dels seus arrendataris.

BIBLIOGRAFIA

- ANDRÉS ROBRES, F. (1979/80) «La detracción de la renta agraria en los señoríos del Colegio del Corpus Christi durante el siglo XVII» dins *Estudis*, Núm. 8, Universitat de València.
- ANES, G. (1985) *El antiguo régimen. Los Borbones*, Vol. IV, Madrid: Alianza, Universidad de Madrid.
- ARTOLA, M. (1991) *Antiguo Régimen y revolución liberal*, Barcelona: Ariel.
- BARRERA I AYMERICH, M. (1988) *El clero secular de la parròquia del Salvador en la vida de la Borriana dels segles XVII i XVIII*, Ajuntament de Borriana.
- CAMARENA MAHIQUES, J. (1978) «De la historia de Oliva y Rebollet» dins *Iniciación a la historia de Oliva*. Publicacions de l'Ajuntament d'Oliva.
- CAMERO BULLÓN, C. (1986) «Endeutament i detraccions a la Castella de l'antic règim» dins *Recerques*, Núm. 18, Barcelona.
- CÍSCAR CASABÁN, C. (1985) *Historia de la economía valenciana*, València: Generalitat Valenciana.
- DÍAZ LÓPEZ, J.P. (1996) *El valle del Andarax en el siglo XVIII*, Granada.
- DOMÍNGUEZ TORMO, J.M. & PONS MONCHO, F. (1989) *Sant Roc d'Oliva. Apuntes históricos*, Oliva: Junta II Centenari del Temple.
- FERRER I ALOS, LL. (1986) «L'església com a institució de crèdit: les distribucions de la Seu de Manresa els segles XVIII i XIX» dins *Recerques*, Núm. 18, Barcelona.

⁵² DÍAZ LÓPEZ, J. P., *Íbidem*, p. 118.

⁵³ APSM. Finques que posseix la parròquia de Santa Maria, segons el padró de riquesa de la vila d'Oliva de l'any 1852. Carpeta 82, vària.

- FRANCH BENAVENT, R. (1979) «El Régimen Señorial del Convento de Aguas Vivas durante el siglo XVIII» dins *Estudis*, Núm. 8, Universitat de València.
- GARCÍA SANZ, A. (1961) «El censo» dins *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, XXXVII.
- GIL PERICÁS, F. (1999) «El sistema benefical de l'església de Santa Maria la Major d'Oliva, del segle XIV al XIX» dins *Cabdells*, Núm. 1, Oliva: Associació Cultural Centelles i Riusech, pp. 51-78.
- MESTRE SANCHIS, A. (1968) *Ilustración y reforma de la Iglesia. Pensamiento político-religioso de D. Gregorio Mayans y Ciscar (1699-1781)*, Publicacions de l'Ajuntament d'Oliva.
- MESTRE SANCHIS, A., ed. (1976) *Epistolario V. Escritos económicos* de Gregori Mayans, Ajuntament d'Oliva.
- PI I APARICI, J.F. (1992) «L'espiritualitat olivera de Santa Maria la Major» dins *Fira i Festes de Moros i Cristians*, Ajuntament d'Oliva.
- RIBES IBORRA, V. (1985) *El segle XVIII*, València: Institució Alfons el Magnànim.
- SANCHIS COSTA, J. (1989) «Capítulos en los que se establece la separación territorial entre San Roque y Santa María la Mayor de Oliva» dins *Festes del Crist de Sant Roc*, Oliva: Junta de Festes, s/p.
- _____ (1994) «Religiosidad olivense a lo largo del siglo XVIII» dins *Festes de la Verge del Rebollet*, Oliva: Junta de Festes, s/p.
- SANCHIS COSTA, J. & GIL PERICÁS, F. (1990) «Terra, propietat i conreus a Pego en el trànsit del segle XVIII al XIX» dins *Actes del Tercer Congrés d'estudis de la Marina Alta*, Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta i Institut de Cultura "Juan Gil-Albert", pp. 285-296.
- TELLO, E. (1986) «Crèdit rural i explotació usuària» dins *Recerques*, Núm. 18, Barcelona.

JOSEP SANCHIS COSTA
 Professor de Geografia i Història

Un distingit matrimoni en l'Oliva del segle XVII: Alonso de Celada i Clara de la Cerda

MANUEL MARTÍ I ASCÓ

Als meus pares

La història dels pobles té com a protagonistes indiscutibles els seus habitants que són els qui n'escriuen les pàgines més brillants. En aquest sentit, no dubtem a afirmar que el cas d'Alonso de Celada i de Clara de la Cerda, dos personatges que un dia van decidir unir les seues vides per mitjà del matrimoni, és ben il·lustratiu i digne d'una atenció singular a l'hora de confegir la microhistòria d'Oliva. El fet que ens resulta estrany és que haja romàs inèdit fins ara i que ningú abans no s'haja interessat a fer-ne un estudi d'aproximació.¹ Per tot això, en aquestes pàgines, intentarem recuperar-lo per esbrinar la importància social d'aquestes figures i alhora per fer un retrat sociològic de la vila d'Oliva del segle XVII. En fer-ho, però, tindrem sempre present un inconvenient afegit: la inexistència de bibliografia anterior i la manca d'un inventariat eficaç del fons documental relatiu a aquestes personalitats conservat en l'arxiu parroquial de Santa Maria la Major.²

I. L'escenari

L'esplendor de la vila comtal d'Oliva, amb els Centelles al capdavant, donà pas a uns anys d'incertesa i de desemparança en començar el segle XVII. Els mateixos comtes, arran de la unió amb els Borja, traslladen la seua residència oficial a cavall entre Gandia,

¹ Els escassos estudis que coneixem en què apareixen citats aquests dos personatges són: CASTELL BOMBOI, J. (1996), PI I APARICI, J.F. (1998), *idem* (1999), GIL PERICÁS, F. (1999) i MARTÍ I ASCÓ, M. (1999).

² Els documents i les notícies sobre Alonso de Celada i Clara de la Cerda molt sovint no estan catalogats, inclosos arbitràriament i no sota una mateixa signatura. Hem consultat diferents fonts de l'arxiu parroquial de Santa Maria (APSM), entre d'altres: *Quinque libri*, signs. I-1, I-2; Visites Pastorals, secció II; Llibres racionals de misses i sepultures, secció IV; Llibre IV de la confraria de la Mare de Déu del Roser, sign. VI-2; Llibre de l'administració dels béns d'Alonso de Celada, sign. IX-9; *Llibre de negosis de Alonso de Celada*, sign. IX-10; Llibres de l'administració de mossén Celada, signs. IX-11, IX-12, IX-13; Llibre de Francesc Font, administrador de Clara de la Cerda, sign. IX-14; *Memoria de los censales que se cobran cada año*, sign. XI-4; Llibre de beneficis, sign. XI-9; Privilegi d'amortització de Felip III, pergami núm. 36; Quadern de fundació del benefici del Sant Sepulcre, pergami núm. 37; Processos judicials, caixes 1-7; Censals, caixa 10; Clàusules testamentàries, èpoques i albarans, caixes 22 i 28; Cartes, caixa 31; Papers relatius a l'administració dels béns de la família Celada, caixa 34; Llibre de Capitols, caixa 37; Benefici del Sant Sepulcre, caixa 41; Deutes i obligacions, caixa 80; Poders i procures, caixa 81; Documents solts, caixes 82, 83, 84 i 85, vària.

València i Sardenya, oblidant el sumptuós palau que els seus antecessors van manar construir, dècades abans, molt a prop del temple parroquial de Santa Maria. Absents els comtes, és la potestat del governador, per damunt del consell municipal, la que hi queda i, d'acord amb l'organització feudal, la del sector eclesiàstic.

Aquesta esplendor minvada s'observa igualment a propòsit de l'esdeveniment de major magnitud històrica del període: el de l'expulsió dels moriscs, ètnia clau de l'economia comarcal. El comtat d'Oliva perd la meitat de la població, tot i que a la nostra vila, amb un raval important, hi roman un percentatge considerable de joves moriscs.³ Oliva continua sent destacada, amb 270 cases i 870 persones a la vila.⁴ Amb l'expulsió de 1609, l'economia decau i les terres són ocupades o contractades per nous vinguts, tot i que algunes són cedides a nobles sense titulació i a ciutadans honrats al servei del duc. L'absència del duc de les possessions d'Oliva feia necessari el nomenament de càrrecs que vetlaven acuradament les possessions senyorials i els interessos d'aquest, normalment d'origen valencià, però el nombre de castellans designats és cada cop major. Aquest fet s'explica tant perquè les portes del Regne estaven obertes a la castellanització, a causa dels virreis i dels seus següicis, com per la disposició dels Borja a servir als Àustries al seu magne imperi europeu, situació que possibilitava que els valencians contactaren amb hidalgos castellans.

II. Els actors

És aquest període de la història, el primer de què conservem documentació més o menys regular, el que van haver de viure els dos protagonistes del nostre estudi: Alonso de Celada i Clara de la Cerda, cònjuges i fidels devots, que responen a un model social ben característic: vinguts de terres castelleses, d'alt poder economicosocial, de sang noble, de creences religioses fermes, coneguts, magnànims, respectats i admirats. Tot i no disposar de dades completes sobre el seu perfil biogràfic, el nostre arxiu parroquial conserva abundant informació sobre el paper que van exercir en el si de la comunitat religiosa de Santa Maria, tasca que insisteix en la necessitat d'aconseguir ser uns bons cristians. El seu abast, però, excedeix les fronteres de l'àmbit estrictament religiós. En aquest sentit podem dir que aquest matrimoni no es refugià en l'anonimat, ben al contrari, havia de ser conegut per tothom, ja que degué assolir el grau de *famós*. Dins l'Oliva del segle XVII, eminentment agrícola, dues personalitats com Alonso de Celada i Clara de la Cerda forçosament havien de destacar.

II. 1. Clara de la Cerda

Els orígens de la senyora Clara Maldonado de la Cerda, que sovint omet el seu primer cognom perquè *«me deziau que era nombre de jitanos»*, són desconeguts fins i tot per ella mateixa, per això inicia una recerca al respecte, fent enquestes orals als individus que comparteixen els seus cognoms. Així paga la pena reproduir les conclu-

³ Com consta en la visita pastoral de l'any 1603, al raval hi havia quatre-centes cases de cristians nous. APSM. Caixa 38/5.

⁴ CÀRCEL ORTÍ, M.M. (1989), vol. II, p. 757.

sions a què arriba, ben reveladores per a l'historiador actual:

«Agüelos de doña Clara de la Serda fueron el dotor Alonso Pardo de Buendia y doña Ysabel Maldonado, señora de Ledesma. Este caballero fue primero casado con doña Ynés de la Serda, nieta del Duque de Medinaceli. Murió esta señora y casó segunda bes con la sobredicha doña Ysabel, de la qual ubo siete hijos barones y tres mugeres, las dos fueron casadas y la una monja en Santa Clara de Salamanca. Llamábase la monja doña Ysabel Pardo de Buendia. De los siete hermanos quedó el mayorasgo en Salamanca que se dezía Hernando Maldonado de Buendia, el qual murió sin hijos y no sé por qué causas el rrey se tomó el mayorasgo. Los seis hermanos pasaron a las Indias del Perú, fue en el tiempo del alsamiento de Fransisco Hernandes: fueron los tres por capitanes y los otros tres cada uno por alferes. Dellos dellos murieron y dellos se casaron en el Perú y yo soy hija del menor de todos los hermanos que se dezía don Christóval Maldonado de la Serda. Nasí en la çiudad de los rreyes que por su nombre se dize Lima que de niña de tres años, quando mi padre murió, casó mi madre, que era biscaína, natural de la ciudad de Bilbao, que su padre la pasó allá niña en el tiempo del alsamiento de Fransisco Hernandes que fué por capitán jeneral de la conquista, se dezía el capitán don Jerónimo de Surbano; finalmente mi padrastro y mi madre me trugeron niña a España.»⁵

D'aquesta manera coneixem que Clara de la Cerda estava vinculada al llinatge dels Medinaceli, senyors de la baronia de Palma-Ador i Beniarjó,⁶ i quin és l'itinerari vital, especialment complicat, que la fa arribar a la nostra vila en el temps posterior a la febre de les Germanies. D'ella en conservem una mínima part, altrament ben representativa, de la fecunda relació epistolar que estableix amb personalitats varies i de la burocràcia que generaren els seus negocis, un cop difunt el marit. Aquests papers són relatius a l'administració dels seus béns particulars i comtals, a la participació en les fires comercials d'arreu del territori peninsular, sobretot referent a la de Medina del Campo, ciutat dels seus avatpassats, i a la institució eclesiàstica que fundà a l'església parroquial de la vila d'Oliva, un benifet sota la invocació del Sant Sepulcre.

Tot plegat, Clara de la Cerda és una dona sorgida de la noblesa de l'època, que en aquest temps acusa una greu castellanització a les terres de cultura catalana. És culta, sap llegir i escriure, *vicis* exclusius de comptades fèmines del dèsset. És rica, amb pertinences materials i pecuniàries excepcionals, només cal dir que en el moment de la mort tenia en mans seues més de quaranta censals, préstecs hipotecaris que requeien sobre les terres cultivades pels expulsos de tot arreu del territori peninsular, sobretot del nostre país.⁷ N'csmentem alguns a tall d'exemple: Francisca Veses de Savall, Francesc Ramon, pescador, Jaime Company, Pedro Miralles de Pego, Pedro Cots de

⁵ APSM. Carta del 5 de gener de 1619. Caixa 84.

⁶ Sobre els Medinaceli i les seues possessions al País Valencià, vegeu GRAU ESCRIBUELA, A.F. (1993). Per a la baronia de Palma-Ador i Beniarjó, p. 50 i ss. Amb tot, sembla que Clara no rep el cognom «de la Cerda» per dret de sang, sinó perquè Cristóbal, el seu pare, se l'afegiria per tenir dret a heretar d'Inés de la Cerda, primera esposa del pare d'aquest. Caldria llegir els capítols matrimonials d'Alonso Pardo de Buendia i d'Inés de la Cerda per poder esbrinar quins eren els drets d'herència que transmetria el pare al fill i que li feren prendre el cognom alié «de la Cerda», cosa que encara no està al nostre abast. Agraïm aquestes i altres puntualitzacions a Joan Francesc Pi.

⁷ APSM. Visita Pastoral de 1648, f. 74. Vegeu, també, els *Inventaris de la hacienda de dona Clara de la Cerda*, Caixa 31, i la *Memoria de los censales que se cobran cada año*, Sign. XI-4.

*En Medina del Campo a 18 de Oct^{bre} 1645. 60-5-86
 Endes de Herreria proximo pagara con pavela primicia a Clara
 Clara de la Cerda, de renta = 4.500. deca de la porca con platea con
 cambiados y pongo el araguenta así. De Joseph Perullo de p. con los
 Consera de la villa de Oliva*

Justificant econòmic que testimonia la participació de Clara de la Cerda en activitats comercials amb Medina del Campo. APSM.

Pego, Juan Sendra de Pego, Josep Cruañes de Xàbia, Vicent Miralles de Dènia, Tomàs Sala de Manuel, «un lugar junto a Xàtiba», Cosme Salvador de Dènia, Francesc Carbó. Però per damunt de tot és una dona del seu temps, mamprenedora, devota i preocupada per les deficiències del segle, com tindrem l'oportunitat de comprovar.

II. 2. Alonso de Celada

Si sorprenent és el fins ara desconegut vincle que uneix Clara de la Cerda amb un dels llinatges castellans més destacats del període, no és menys interessant conèixer certs aspectes de la biografia d'Alonso de Celada. D'entrada hem de dir que és un *cavaller*, títol nobiliari que fa referència a l'estament militar, per això en els documents en llatí se l'anomena *militis*. Aquesta veu equival a la de *gentilhome*, de la petita noblesa valenciana del cinc-cents, fins i tot comptem amb algun testimoni on se'l nomena *generós*, és a dir, hidalgo valencià. El títol li fou atorgat com a mèrit per la participació en algun afer d'estratègia militar o bèl·lica que l'arxiu ens silencia, potser relacionada amb les guerres que els Trastàmara mantingueren a Algèria (Orà, Tlemcen...). L'Alonso és, per tant, un ciutadà destacat dins l'Oliva dels segles XVI i XVII, i a qui, per posseir la dignitat de cavaller, se li havia de retre un tracte preferent, com ell mateix recorda en més d'una ocasió:

«Alonso de Celada, cavallero de la villa de Oliva, vasallo de su excelencia, dice que a su noticia á venido que los jurados de dicha villa de Oliva han echo una tacha entre los vecinos della, para pagar ciertos cambios entre los quales se á podido azer; porque cido cavallero como costa de los papeles de que aze presentación, no á podido ni puede ser tachado de justicia en cosa alguna. Suplica, por tanto, a su excelencia le aga de mandar a dichos jurados no le amolesten por razón de dicha tacha, y que si acaso se abrá echo sereno que en respeto de su persona lo que pide y suplica...»⁸

Nasqué cap a l'any 1569, segons deduïm de la informació que, sobre la seua edat, ens proporciona un document jurídic de vora mig segle després.⁹ Era fill del també soldat Alonso de Celada, indubtablement castellà d'origen, i d'Elionor Cabrera, veïna d'Oliva. Germana de la mare era Francesca Cabrera, casada també amb un mercader castellà, Diego de Arenas, que vivia al raval, fora dels murs de la vila.¹⁰ L'elevat estatus

⁸ APSM. Full solt. Caixa 83. Vària.

⁹ APSM. *Proçes de Alonço de Celadu, cavaller de Oliva, contra Pere Llois Pasqual del lloch de Potries*. En aquest document de 1614, en fer-ne jurament, declara «dir la veritat etc., dir ser de edat de quaranta-sinch anys poch més o menys».

¹⁰ APSM. Llibre racional de misses i sepultures de 1613. Sign. IV-65.

social d'aquesta família és ben palés, prova d'això n'és el fet que el pare fóra considerat fill adoptiu —llegiu servent predilecte— del duc de Calàbria, virrei de València, del qual molt probablement fou vassall:

*«Miguel Martines Blanco, notario de la Ciudad y Reino de Valensia, resibió un auto en beintiocho dias del mes de abril del año mil y quinientos y quarenta y uno en el qual auto nombra el duque de Calabria por hijos suyos Guan Pablo de Matarredona y a Alonso de Celada».*¹¹

La protecció que li brinda el duc de Calàbria pot ser justificada pel fet que el pare de Celada fóra captiu redimit de mans dels barbarescs del nord d'Àfrica. Per aquest mateix motiu podem justificar la coneixença dels Cabrera, ja que l'encarregat de les col·lectes d'Oliva per a pagar la redempció de captius era el *magnífic ciutadà* Bernat Joan Cabrera,¹² avi matern nostre Alonso de Celada.

Així, com els Celada, igualment els Cabrera són una família destacada en l'Oliva del moment. Pel que coneixem, Alonso tenia una germana, Àngela, un germà capellà, mossén Josep de Celada, i una germana monja clarissa al convent d'Oliva, Francesca.¹³ Així mateix, un oncle seu, Miquel Saubat Cabrera, entrà com a membre del clero de Santa Maria després d'haver-se quedat vidu ben jove, per això és que li coneixem un fill, Miquel Àngel Cabrera, i una possible filla, Vicenta, per qui Alonso mostrava grans simpaties, ja que la inclogué en el seu testament.¹⁴ Aquesta era casada amb Miquel Piera, i no tingué descendència, si bé és cert que tres fills se li moren recent nascuts, els anys 1641, 1643 i 1644.¹⁵ La desgràcia els perseguí i ella mateixa i l'espòs són víctimes dels estralls de la pesta que a mitjans de segle castiga tot el Regne, ja que moren *«per lo contagi»* tots dos el mateix dia.¹⁶

Alonso de Celada també mantenia relacions ben cordials amb Anna Cabrera, única filla del seu cosí Miquel Àngel Cabrera i d'Isabel Roger, si descomptem els infants que els moren albats,¹⁷ i casada amb el fuster valencià Gabriel Martínez l'any 1627.¹⁸ Aquest jove matrimoni tingué una considerable descendència, tot i que set dels fills moren infants, els nacuts i soterrats els anys 1628, 1634, 1635, 1639, 1642, 1645 i 1647 cinc varons i dues femelles.¹⁹ Tres filles els sobreviuen: Beatriu, nascuda el 1635,

¹¹ APSM. Caixa 83. Paperet solt.

¹² Vegeu PI I APARICI, J.F. (1989). La documentació prové de l'Arxiu del Regne de València.

¹³ APSM. Morí l'any 1662. Llibre racional de misses i sepultures. Sign. IV-161. Vegeu, encara, CASTELL BOMBOÍ, J. & PI I APARICI, J.F. (1999), p. 57.

¹⁴ *«Alonso de Celada dexà y llegà ab son últim testament a la dita Vicenta Cabrera [...] deu lliures reals de València...»*. APSM. Protocol signat pel notari Jaume Navarro, del 10 de setembre de 1639. Caixa 83. Vària.

¹⁵ APSM. Llibres racionals de misses i sepultures. Signs. IV-119, IV-123 i IV-125.

¹⁶ APSM. Llibre racional de misses i sepultures. Moren el 30 de juliol de 1648. Sign. IV-133. Francesc Piera, germà del difunt és nomenat marmessor dels béns del matrimoni.

¹⁷ Soterrà recent nascuts dos fillets, els anys 1603 i 1619. APSM. Llibres racionals, Signs. IV-54 i IV-62.

¹⁸ APSM. *Quinque libri*, f. 264, sign. I-1. La boda es realitzà el 24 d'octubre de 1627. Les amonestacions foren fetes a l'església parroquial de Sant Pere de València, senyal inequívoc de la capitalitat del marit. La cerimònia matrimonial tingué lloc un cop mort el pare de la núvia, esdevinguda el 30 gener d'aquell mateix any. Gabriel Martínez era fill de Francesc Martínez i Beatriu Navarro. *Quinque libri*, f. 398, Sign. I-1.

¹⁹ APSM. *Quinque libri*, f. 400 i f. 413 v. sign. I-1. Vegeu també els llibres racionals de misses i sepultures. Signs. IV-116. IV-121, IV-127. IV-131.

Elena, que naix un any després²⁰ i Josepa, de qui no hem trobat la partida del bateig, però sí els documents que n'acrediten la confirmació sacramental i la defunció.²¹

Els llibres racionals de misses i sepultures ens en fan conèixer altres antecessors, segons les dates de defunció dels quals, podem apuntar el grau de familiaritat existent entre les diferents generacions. Jerònima i Josep eren els germans del col·lector Bernat Joan; un altre Bernat Cabrera i una altra Anna Cabrera, homònims dels esmentats més amunt, els besavis d'Alonso de Celada;²² i finalment, tenim notícies que Alonço Rafel Cabrera, que fou regent del primer plebà de Santa Maria, Lluís Centelles.²³

Veiem, per tant, que aquesta nissaga, amb clergues i monges, era important dins la vida religiosa de la vila, i és precisament per això que el nostre noble tingué uns lligams tan estrets amb la parròquia. El seu germà Josep, que hi entrà de clergue cap al 1589 i que durant els seus darrers anys de vida n'ostentà primerament el presbiterat i després la vicaria, condicionà que l'Alonso participara en els afers devocionals d'aquella església, sobretot en les confraries allí erigides. Entre els anys 1620 i 1625 Alonso era majoral de la confraria de la Sang i també fou administrador de l'hospital de la vila i de la confraria de la Mare de Déu i de Sant Miquel,²⁴ tal com ho foren molts membres de la seua família.²⁵ Alonso de Celada en certs períodes, a més, s'encarregava de coordinar les col·lectes, d'anotar-hi pacientment la quantitat de donatius obtinguda en cada festivitat, de coordinar la neteja del temple i d'altres assumptes semblants.²⁶

Josep de Celada i Miquel Saubat Cabrera eren, a més, els patrons de l'altar del Sant Sepulcre de l'antiga església,²⁷ prerrogativa reservada per a les famílies més riques, i propiciaren que el seu germà i nebot també en fóra un fidel exemplar. Ells es feien càrrec de condicionar l'altar quan feia falta. Per exemple, el 1600, en la visita pastoral del 22 de juliol, el visitador general féu el manament que «*mossén Zelada, señor del altar del Santo Sepulchro, ponga en dicho altar una ara y su cubvertor y frontal de guadameci*».²⁸

²⁰ APSM. *Quinque libri*, sign I-1. Beatriu Anna Joana Bonaventura és batejada el 16 de juny de 1635, té com a padri Josep Porelló, alferes de la companyia de cavall; f. 38. Potentiana Elena Bonaventura fou batejada el 29 de maig de 1636; f. 44 v.

²¹ APSM. *Quinque libri*, s/p, Sign. I-1. Fou confirmada per l'arquebisbe Pedro de Urbina, el 24 de maig de 1654. Fou soterrada el 19 de desembre de 1668 i deixà marmessors el seu marit Josep Sanchis i la seua mare Anna Cabrera. Vg. Llibre racional de misses i sepultures, Sign. IV-172.

²² APSM. Signs. IV-2 (1538), IV-4 (1548), IV-12 (1571), IV-18 (1576).

²³ PI I APARICI, J.F. (1994). Per facilitar-ne un coneixement més profund dels vincles familiars, més endavant oferim un arbre genealògic, tasca que ens ha resultat vertaderament espinosa, ja que en molts casos no comptem amb fonts documentals suficients que n'acrediten el parentiu. Les ratlles discontinües assenyalen els parentescs, tot i que molt probables, hipotètics.

²⁴ APSM. Visita Pastoral de 1644. Sign. III-2, f. 284.

²⁵ APSM. Visita Pastoral de 1583. Caixa 38/3. Hi consta que Bernat Joan Cabrera, avi de Celada, fou majoral de la confraria del Santíssim Sagrament o de la Sang. Altres familiars, com Anna Cabrera i el seu espòs Gabriel, són membres de la confraria del Roser, refundada l'any 1652 a Santa Maria. Llibre IV de la confraria del Roser. Sign. VI-2.

²⁶ APSM. Llibre d'administració d'Alonso de Celada. Sign. IX-9.

²⁷ Sobre les capelles i altars de la primitiva església de Santa Maria, vegeu el treball de PI I APARICI, J.F. (1999), pp. 116-119.

²⁸ APSM. Visita pastoral de 1600. Caixa 38/4.

D'aquesta manera, l'altar sota aquesta invocació serà crucial en la vida d'Alonso de Celada. Tots els seus familiars, com els mateixos Josep de Celada (†1630)²⁹ i Miquel Saubat Cabrera (†1593),³⁰ eren soterrats en el vas que hi posseïen, conegut popularment com a *vas dels Cabreres* o *dels Celades*. L'any 1611 hi rebé sepultura un filllet de Miquel Àngel Cabrera;³¹ l'any 1627, el mateix Miquel Àngel Cabrera;³² el 1628 un albat fill de Gabriel Martínez i d'Anna Cabrera;³³ el 1651, el mateix Gabriel Martínez demanà ser-hi enterrat³⁴ i, el 1680 l'esposa, Anna Cabrera.³⁵ I, òbviament, el nostre Alonso de Celada també trobarà descans en aquell lloc.³⁶ Amb tot, malgrat el caràcter *familiar* d'aquesta sepultura, sembla que cadàvers poc acostats al llinatge rebien sepultura en el *vas*. És, per exemple, excepcional i corprenedor l'enterrament que s'hi efectuà el 5 de novembre de 1649: els cadàvers de les tres bessones recent parides per Josepa Fuster, muller de Francesc Vives.³⁷

La noblesa valenciana del segle XVII retenia un elevat percentatge de la renda de les terres. Els censalistes o prestamistes, com el del gravat, eren membres d'aquest sector social.

²⁹ Fèu testament el 30 d'abril de 1626 en poder del notari Vicent Martí de Veses. L'administrador dels seus béns fou mossèn Gaspar de Hosta, sagristà de la Seu d'Oriola. Sobre això podeu veure els documents inclosos dins la Caixa 34 que conté la paperassa de l'administració dels seus béns. Josep de Celada fou soterrat a l'altar del Sant Sepulcre el 23 d'abril de 1630. APSM Llibre racional de misses i sepultures. Sign. IV-99.

³⁰ APSM. Llibre racional de misses i sepultures. Sign. IV-41. La sepultura fou gratuïta per ser prevere i efectuada el 25 de març d'aquell any.

³¹ APSM. Llibre de misses i sepultures de 1611. Sign. IV-62. f. 128.

³² APSM. Caixa 28. Súplices i justificants. Alonso de Celada pagà 25 reals per l'hàbit amb què fou amortallat Miquel Àngel Cabrera el 10 de maig de 1627.

³³ APSM. Llibre de misses i sepultures de 1628. Sign. IV-94. Deixà com a marnessors la seua esposa i el seu germà Francisco. Fou enterrat amb l'hàbit de Sant Francesc.

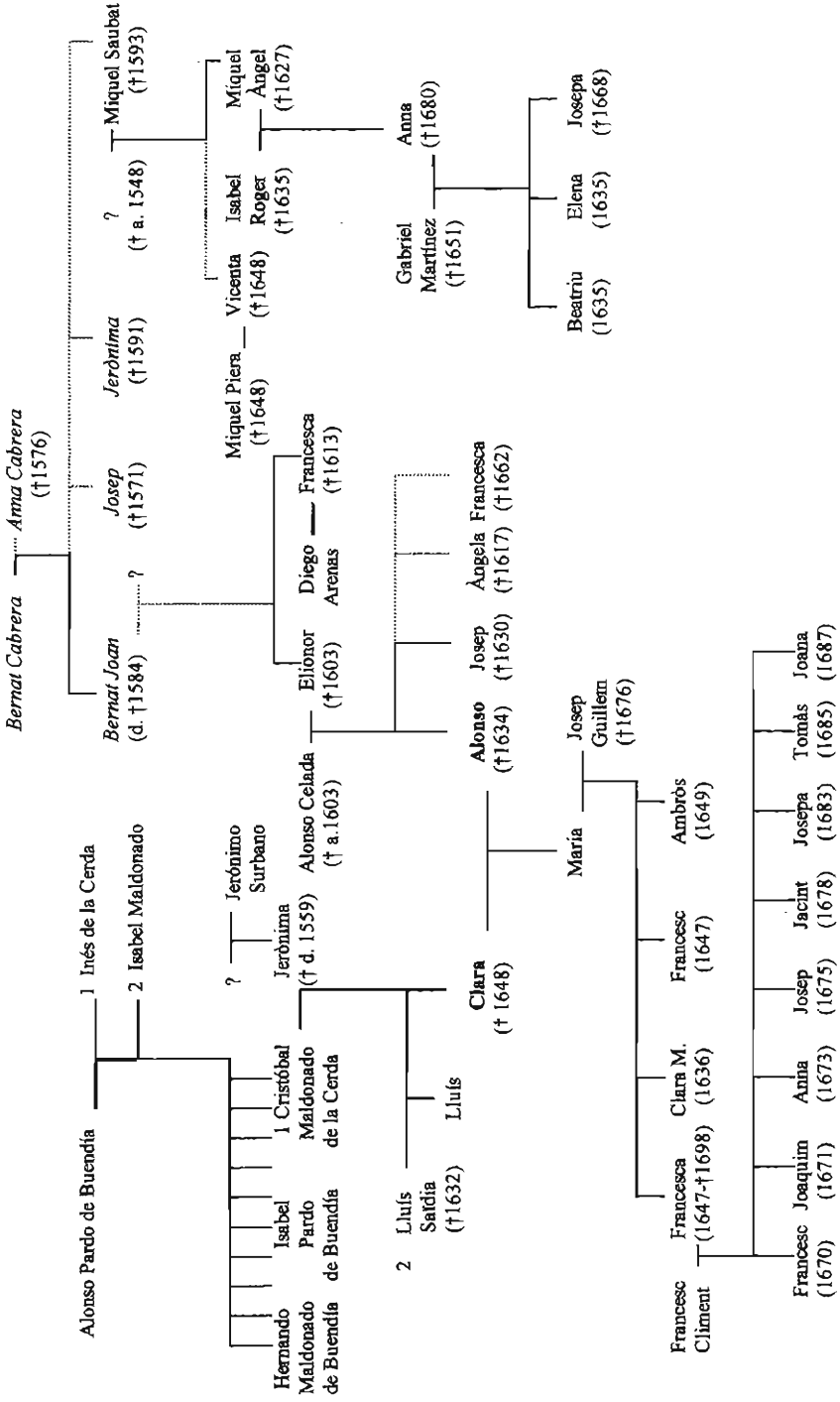
³⁴ APSM. Hi és soterrat el 7 d'abril de 1651. Deixà com a marnessors la seua esposa i el seu germà Francesc. Llibre de misses i sepultures. Sign. IV-138. Vegeu, encara, caixa 22. Clàusules testamentàries.

³⁵ APSM. Llibre de misses i sepultures de 1680. Fou soterrada el 15 de maig. Sign. IV-196.

³⁶ Vegeu § III.2.

³⁷ APSM. Llibre de misses i sepultures de 1649. Sign. IV-134.

II. 3. Arbre genealògic

III. La vida i la mort

III. 1. *Alonso de Celada, al servei del comtat*

Les notícies genealògiques i, fins i tot, necrològiques que hem oferit fins ara no esgoten el vessant més atraient del nostre excepcional matrimoni, que ens permetrà realitzar un estudi sociològic de l'Oliva de l'època. Podem assenyalar que el més interessant de la figura d'Alonso de Celada és la seua activitat dins el camp de l'economia i el comerç, tasca que ja havia mamprés el seu germà sacerdot i que l'encaminà a enriquir-se a base del negoci dels censals, els interessos dels quals suposaven la base de la seua economia personal; tres gruixuts volums testimonien l'artefacte econòmic de què disposava mossén Celada.³⁸

Alonso de Celada era avesat a l'establiment de relacions comercials amb terres castellaneres i assistí fins i tot a la famosa fira de Medina del Campo, en plena puixança aleshores, o a la fira comercial de València. No hem d'oblidar en aquest sentit que l'any 1623 el duc Carles de Borja i de Centelles atorgà permís a la vila d'Oliva perquè s'hi celebrara un mercat anual extraordinari durant quatre dies per Sant Miquel, a finals de setembre.³⁹ També en aquest event comercial Alonso de Celada hi prendria un protagonisme destacat.

l'any 1623 el duc Carles de Borja i de Centelles atorgà permís a la vila d'Oliva perquè s'hi celebrara un mercat anual extraordinari durant quatre dies per Sant Miquel, a finals de setembre.³⁹ També en aquest event comercial Alonso de Celada hi prendria un protagonisme destacat.

Potser, però, el més significatiu de l'activitat d'Alonso, que gaudia de la confiança dels nostres comtes-ducs que sempre se sentien «*contentos y satisfechos de lo que Alonso de Celada à hecho*»,⁴⁰ és que fou nomenat regidor de l'enginy,⁴¹ cap al 1616, a proposta dels arrendadors del comtat i sota la complaença de la seua esposa que convidava un capità de galeres de Dènia «*a que benga a ber esta màquina del ingenio del azúcar que agora anda*», fent evident referència al novedós pas del trapig al modern enginy hidràulic.⁴²

Jesús E. Alonso descriu exemplarment la importància de la canyamel per a la vila d'Oliva i per a les arquees dels comtes quan indica que «*No s'entén l'esplendor del comtat d'Oliva i del ducat de Gandia sense les nombroses rendes que se n'extreien. Cal tenir en compte que els canyamelers lliuraven la meitat del producte al senyor...*».⁴³ Efectivament, el sucre que hi és elaborat esdevé objecte indiscutible de la vitalitat de

³⁸ APSM. Volums amb signs. IX-11, IX-12, IX-13.

³⁹ Vg. VIDAL, J.M. (1932). Segons Vidal a principis del segle XV «*ya debería tener nuestro mercado alguna importancia y su celebración atraería indudablemente gente de los pueblos comarcanos...*».

⁴⁰ APSM. Carta solta. Caixa 85. La relació que manté Celada amb els comtes és ben cordial, s'ajuden mútuament. Així l'any 1629, diu Alonso, «*prestí en lo mes de febrer al duc don Carlos de Borja y de Sentelles, duc de Gandia y comte d'Oliva y marqués de Lombai, dosentes lliures reals de València sense ningun hiterés, les quals m'à de tornar dins dos anys...*». Vg. *Llibre de negosis de Alonso de Çelada*, Sign. IX-10.

⁴¹ El càrrec de regidor de l'enginy no l'hem trobat documentat. Molt probablement siga el mateix que el de *mayordomo* a què al·ludeix Martí de Viciàna en la seua *Crònica...*, p. 26 [Ed. Sebastià GARCIA MARTÍNEZ].

⁴² APSM. Carta del 5 de gener de 1619. Caixa 84.

⁴³ ALONSO, J.E. (1997), p. 81.

l'economia comtal, tot i que malauradament a partir de les primeres dècades del segle XVII hi ha un període definitiu de decadència,⁴⁴ derivat de l'expulsió dels moriscs, ja que, com assenyala Santiago La Parra, eren els qui «*mejor conocían el proceso de producción del azúcar y el cultivo de la canyamel*».⁴⁵ En aquest sentit, el mateix La Parra ha localitzat fonts epistolars en què el duc Borja, que posseïa el monopoli de l'enginy, mostra la seua preocupació per haver perdut un nombre considerable de la mà d'obra recol·lectora, que era majoritàriament morisca, quan diu que «*...no puedo cojer azúcar ninguno este año y se perderá el plantel [...] que será la destrucción de Gandía y Oliva...*».⁴⁶ Per tot això entenem que Alonso de Celada n'estigué al front tot just en el temps de decadència del sucre.

Després d'anys al servei dels comtes, el de Celada fou nomenat procurador de la vila i responsable dels arrendadors de les terres del comtat, càrrec fins i tot de major categoria que el de justícia quant a l'àrea econòmica de la vila, però per sota de la dignitat de governador. El càrrec, que obtingué l'any 1622,⁴⁷ el féu gaudir de coneguda fama si considerem l'alarmant absentisme nobiliari d'Oliva. El procurador general, segons Pons Fuster, és persona de màxima confiança del comte i d'ell depenia la resta de càrrecs del comtat.⁴⁸ Personatges de tota mena i de tot arreu havien de negociar necessàriament amb ell l'adquisició, venda i altres assumptes relacionats amb terres i censals de la vila i el comtat. Alonso exerceix de procurador del comte, representant-lo allà on calia, i viatjant arreu dels dominis comtals i més enllà per solucionar el conflicte censalista, derivat de l'endeutament de la casa ducal dels Borja.⁴⁹

Així, sembla que les activitats i els càrrecs exposats —tant els públics com els personals—, sobretot el d'arrendador del comtat i procurador del mateix comte-duc, ocuparen abastament Alonso de Celada, que hagué de resoldre molt plets i assumptes judicials, prova dels quals són alguns dels processos jurídics que s'han conservat al respecte, que comentarem succintament. L'any 1608, per exemple, s'enfrontà amb Domingo Pardo, marmessor de l'herència del seu fill mossén Baptista Pardo, capellà amb qui mantenia *acsions*, més en concret sobre un carregament de violari, signat pel notari Francesc Sepulcre. El justícia d'Oliva, Francesc Joan Savall, convocà els parents del finat i veïns de la vila com a testimonis: l'agutzil Alonso Martínez, el prevere Gaspar d'Hosta, i el ministre Pedro del Castillo, entre d'altres, perquè hi declararen en aquest procés, favorable finalment a Alonso de Celada.⁵⁰

Només un any més tard, inicià un plet contra Pere Ochoa i la seua muller Nicolaua Thomàs, tramitat per Aparicio Ximénez, doctor en dret i batle de la vila, també a causa d'un acte de carregament de censal, rebut pel notari Jeroni Sala. La condemnació que

⁴⁴ Francesc Pons Fuster apunta com a principals causes de la decadència de la producció sucrera l'expulsió dels moriscos, els defectes tècnics de funcionament i la climatologia adversa. Vg. PONS FUSTER, F. (1989), pp. 243-258.

⁴⁵ LA PARRA LÓPEZ, S. (1992), p. 258.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 276.

⁴⁷ APSM. *Procura feta y fermada per lo excel·lentíssim senyor lo duc y compte de Oliva en favor de Alonso de Selada, cavaller, en lo any 1622*. Per mitjà d'aquest document el comte actua a favor de Celada oferint-li un sou de 50 lliures anuals i «*donant-li y conferint-li tot lo poder necessari [...] perquè pugua cobrar tot lo concernent a dita colecta...*». Caixa 81, poders i procures.

⁴⁸ Vg. PONS FUSTER, F. (1981), p. 185.

⁴⁹ *Ibidem*, especialment, pp. 116-125.

⁵⁰ APSM. Processos jurídics. Caixa 3.

els fa Alonso de Celada suposa que les autoritats competents «vos diem y manam que dins deu dies de manament executori hajau donat e pagat lo lluit y quitat lo dit violari y pagades les pensions de aquell...».⁵¹

Probablement, però, d'entre tots els documents jurídics conservats destaca el procés criminal que mantingué contra Blai Trentí (1616), individu maligne que tractava de manera dolenta els treballadors de l'enginy, i fins i tot intentà, potser, assassinar-lo en una ocasió:

*«al portal dit de la Verge Maria que està en lo carver de la badia de la vila a treïció ab un bastó que a dit efecte portava li pegà una bastonada en lo cap tomban-lo en terra atordit y perdent son sentit, y com lo veu enterra lo segundà ab altra bastonada en lo cap...».*⁵²

L'assumpte fou resolt enfront del responsable de la jurisdicció criminal, el procurador del comte, càrrec que en aquell moment era ocupat per Pere Jaume. L'acusat, que fugí de la vila, fou condemnat a ser assotat i a ser destinat a galeres, al servei de sa majestat Felip III. Aquest document inèdit ens parla del fenomen de la violència social del segle XVII, un segle *excitat*, com diria encertadament Joan Fuster;⁵³ violència de carrer no solament present a les grans ciutats del Regne, sinó també a la vila comtal d'Oliva. Les primeres dècades del dèsset són farcides d'incidents inusuals en què individus despietats prenen la justícia pel seu compte i cometen cruels assassinats, actitud que queda reflectida als llibres racionals de l'arxiu.⁵⁴

Però els problemes de l'Alonso no acaben aquí, ja que l'arrendament de les terres del comtat, els censals en propietat, li van ocasionar nous enfrontaments amb institucions i particulars, d'entre ells, el comte d'Anna (1610).⁵⁵ També amb els moriscs i els nous convertits del raval d'Oliva, pel motiu de carregament de violaris. Hem de tenir present que pocs anys abans s'havia decretat la seua expulsió o conversió. Són els casos de Pere i Hieroni Obo «*germans moros expulsos del present regne*» (1614); Andreu Roget i l'esposa, i Lois Zaell, «*moriscos del lloch de Piles*»; Hieroni Camarell i Tomasa Gazell, cònjuges, i Francesc Zelech i Hierònima Gepela de Piles; Francesc Safer i l'esposa, del raval d'Oliva; Baltazar Mancorell i l'esposa; Miquel Arpet i l'esposa; Àlbar Daner i l'esposa; Pere Allaya de Biari i la muller; Berthomeu Ebra i la muller; Lluís Piteu i la muller; Hieroni Michimi, Coloma Úbeda, Francesc Chau Chau, Antoni Casbor, i altres nous convertits del raval olivà. Aquests afers, «*les cosses tocants al asiento general del Regne de València per rahó de la expulsió dels moriscos y reducció*

⁵¹ APSM. Processos jurídics. Caixa 3.

⁵² APSM. Processos jurídics. Caixa 2.

⁵³ FUSTER, J. (1968), p. 441.

⁵⁴ A tall de mostra indiquem alguns d'aquests lucuosos successos, paradoxalment plaents de llegir per al morbíd lector actual: l'any 1620 foren assassinats Jaume Vives i el seu criat d'una ferida al coll, i a Francesc Gjalbert el mataren al camí del Mar; l'any 1624, a un hostal de la Vall de Gallinera, assassinaren d'una punyalada Pere Roig, foraster; el cadàver de Gerónimo Méndez y de Sotomayor fou trobat a la sèquia del vedat, l'any 1627, amb símptomes de violència; un any després Vicent Ferrandis de Xàbia fou trobat estranyament mort al riu Molinell; i el 1633, Miquel Perpiñà, desemparat del raval, fou trobat mort d'una escopetada al terme d'Oliva, d'igual manera com Antoni Fuster (†1636), Simó Picra, de Llauri (†1646), i Antoni Pasqual (†1648). APSM. Llibres racionals de misses i sepultures, Signos. IV-80, IV-88, IV-93, IV-94, IV-105, IV-109, IV-129, IV-131.

dels sensals, datis en en Madrid...», són resolts per la Reial Audiència de València,⁵⁶ segons la “Pragmática y Real Asiento” de 1614.

L'any 1614 també encetà dos altres plets: l'un, executat pel batle d'Oliva Bertran de Osta, contra Pere Lluís Pasqual de Potries per l'incompliment de pagar-li 104 lliures; i l'altre contra el mateix duc de Gandia. Aquell any la vídua de Francesc Mayans, Jerònima de Lofraso, fou condemnada a fer efectiu a n'Alonso un censal que el marit, en vida, que havia confiat a mans seues (1625).⁵⁷

No sempre, però, Alonso de Celada n'ix triomfador, dels plets. De poca transcendència és el procés iniciat per Bertomeu Pasqual l'any 1613, en què demana davant el batle, Jaume Sepena, cavaller, que n'Alonso li pague cinc lliures degudes.⁵⁸ Igualment excepcionals són els casos en què Alonso pugna per resoldre una injustícia acompanyat en la causa per altres denunciadors. L'any 1621 acudí a la Reial Audiència junt a Joan Ros, Joan Savall i altres per testificar contra Maria Esteve i de Gasch enfront de Lluís Ferrer de Cardona, «cavaller del àbit de Sant Iago de la espasa, senyor de les baronies de Sot i Quartell, conseller de sa magestat, portantveus de general governador de la present ciutat y Regne de València».⁵⁹

Dues notes per a tancar. Alonso de Celada, com a bon vassall contribueix anualment en el pagament de les cises reials, impostos extraordinaris aplicats a certs productes agrícoles;⁶⁰ d'això se'n conserven rebuts i justificants. I, com farà la seua muller, pren mossén Francesc Font com a representant seu en assumptes desenvolupats a la capital del regne, que s'encarrega que «*los negocios se estanpados parados, yo los he puesto a buen puerto...*».⁶¹

III. 2. La vida matrimonial

Una de les dèries lògiques d'un matrimoni de l'època era tenir fills perquè es perpetuara el llinatge i s'assegurara la posició social per l'herència, però sobretot per l'alt índex de mortalitat infantil de l'època, i pel manament cristià de créixer i multiplicar-se. Tanmateix, Alonso i Clara tan sols en tingueren una, de filla, Maria Celada. Degué nàixer en els primers anys del segle XVII, ja que la primera notícia és del moment en què rep el sagrament de la confirmació, el 27 de febrer de 1633;⁶² tan sols dos anys més tard, hi ha la nota referent al seu esposori amb Josep Guillem, jove comerciant natural de la vila d'Ibi, celebrat el 20 de juny de 1635 pel plebà Damià Rodrigo,⁶³ just un any després de la defunció d'Alonso de Celada, com veurem tot seguit.

Hem de dir que Maria Celada, abans del casament, havia estat monja en el monestir de Santa Anna de València, però segons aclareix una carta de 1635, «*no nos paresia*

⁵⁵ APSM. Processos judicials. Caixa 3.

⁵⁶ APSM. Processos judicials. Caixa 3.

⁵⁷ APSM. Processos judicials. Caixa 4.

⁵⁸ APSM. Processos judicials. Caixa 5.

⁵⁹ APSM. Processos judicials. Caixa 4. És curiós d'assenyalar que una de les vegades que s'hi cita a l'olivà Celada, se'l designa *Domingo de Celada*.

⁶⁰ Sobre les cises, vg. PONS FUSTER, F. (1981), pp. 188-195.

⁶¹ APSM. Caixa 31. Carta de 26 de novembre de 1630.

⁶² APSM. *Quinque libri*, Sign. I-1. f. 183.

⁶³ APSM. *Quinque libri*, f. 296, sign. I-1. Josep Guillem tenia vint-i-cinc anys en el moment de casar-se, edat que ha de ser semblant a la de la muller (APSM, caixa 7. processos).

estava en su lugar».⁶⁴ Amb tot, sembla que acabà, novament, els seus dies al monestir de la Visitació de la seua vila nadiua, professant com a clarissa l'any 1653.⁶⁵ Clara de la Cerda obsequià la seua filla Maria amb una casa al carrer de les Moreres, ben a prop del temple parroquial, que solia ser de Francesc Llopis, adquirida per 360 lliures amb donatius i lluïsmes de particulars «*que me's devien a mi*».⁶⁶

Contràriament a la seua mare, Maria Celada parí sis fills, dues femelles i quatre varons, alguns dels quals ja no conegué Clara de la Cerda. Els seus noms, seguint el costum antic, recorden els noms dels avis i dels oncles més acostats: Clara Maria (1636), Alonso Juan (1641), Pere (1641), Francesca Polònia (1647), Francesc Josep (1647) i Ambrós Sebastià (1649).⁶⁷ D'ells en moriren infants Alonso i Pere, pocs mesos després d'haver nascut; i altres dues filles i un fill, sense haver-los posat ni el nom, moriren en nàixer, els anys 1644, 1647 i 1653.⁶⁸

Alonso de Celada i Clara de la Cerda, tot i el poder de què disposaven, practicaven uns costums de vida senzills, planers i exemplars. Seguint l'exemple de mossén Josep Celada, germà d'Alonso, que arran de l'expulsió dels moriscs s'havia afillat un xiquet de pares expulsos després de la rebel·lió de la Vall de Laguard,⁶⁹ decideixen fer-se càrrec d'infants orfes de l'hospital de la vila, institució en què Alonso de Celada exercí com a administrador, segons ja hem comentat més amunt. Suposem que aquest hàbit fou continuat, però només conservem el cas d'una mena d'adopció realitzada per ella arran de la defunció del marit. Vicenta Oltra, d'onze anys, entrà a servir a casa de Clara de la Cerda quan tenia onze anys, el 1646. S'havia quedat òrfena, alguna desgràcia imprevista la privà de l'empar dels pares, Pere Oltra i Anna Brunet, gandians, segons el *Quinque libri* que recull el bateig de la criatura.⁷⁰ Clara de la Cerda, a més d'acollir-la a casa seua, se'n féu càrrec de la manutenció i de la vestimenta i li pagava una assignació per aquelles tasques casolanes que s'oferia a realitzar.⁷¹

⁶⁴ APSM. Carta de 1635. El qui serà el seu espòs hi acudeix per emportar-se-la a Oliva i s'hi deixa l'hàbit i l'escapulari, que Agustín Berenguier, amic personal de Josep Guillem, li trametrà «*con muy gran brevedad*». Caixa 31.

⁶⁵ Vg. CASTELL, J. & PI, J.F. (1999), p. 57.

⁶⁶ APSM. *Llibre de negosis de Alonso de Celada*, Sign. IX-10. Anotació de 1635.

⁶⁷ APSM. *Quinque libri*. Francisca Clara Maria fou batejada el 17 de setembre de 1636; f.45 v. Alonso Juan Bonaventura fou batejat el 7 de febrer de 1641; f. 52. El 19 d'abril de 1641 rebé el baptisme Pere Francesc Bonaventura; f. 55 v; Francisca Polònia fou batejada el 20 de febrer de 1647; f. 61. Francesc Josep Sebastià Bonaventura rebé el sagrament el 24 d'octubre de 1647; f. 62. L'últim fill, Ambrós Sebastià Joaquim Nicolau fou batejat el 7 de desembre de 1649; f. 64. Sign. I-1.

⁶⁸ APSM. Llibres racionals de misses i sepultures. Signs. IV-119, IV-121, IV-125, IV-131, IV-142.

⁶⁹ La notícia l'hem coneguda a partir del soterrament de l'infant, esdevingut el 1610, que recull el llibre de sepultures d'aquell any: «*Divendres, a 19 de febrer: fonch soterrat un albadet dels chiquets de Laguar, era de mossén Joseph Celada*». (APSM, sign. IV-59). Sobre els xiquets moriscs que quedaren a les nostres terres després de l'expulsió, vegeu SANCHIS COSTA, J. (1982) i LA PARRA LÓPEZ, S. (1990), pp. 579-608.

⁷⁰ La xiqueta fou batejada per mossén Moñinos el 21 de febrer de 1628 amb el nom d'Úrsula Anna Vicenta, i en foren padrins Vicent Martí Sastre i Vicenta Giberto, muller d'Andreu Gallart. *Quinque libri*, sign. I-1. La mort dels pares esdevingué, probablement, després de 1636, ja que en aquell any soterraren un fill albat. Vg. Llibre racional de misses i sepultures, Sign. IV-109.

⁷¹ APSM. Deu per tela per a un gipó y faldetes y maries / Á per unes sabates / Á per altres sabates / Llens per a dos camises / Dos lliures per la voluntat de dita soldada a ses germanes / Luncs, a 10 de março, le compré sapatos... 8 lliures / Martes, a 11 de março, le compré paño para faldetas y jubón. Y todo, rrecaudo y echuras, qüesta 3 libras / Lienso para dos camisas... 2 libras, 7 sueldos / Sapatos a 7 de agosto 1646... 8

Potser ocorregué el mateix amb Joana Navarro, que serví Clara de la Cerda durant la seua infantesa, com ens transmet una commovedora carta que li envia des d'Alcàsser,⁷² i amb Maria Magdalena, criada d'Alonso, que devia tenir una edat semblant a la de Maria Celada, ja que rebé el do de l'Esperit Sant, a través de la confirmació, el mateix dia que aquella.⁷³

Si tenim en compte la ingent quantitat d'assumptes a què havien de respondre na Clara i n'Alonso i, més encara, si considerem l'estatus social a què pertanyen, deduïm que se'ls feia necessària la presència de servents a la casa, vivenda que no tenim localitzada, però que probablement s'ubicaria molt a prop del temple parroquial.⁷⁴ Amb tot, sí que sabem que l'any 1632 se n'escometé una profunda reforma.⁷⁵ No sempre, però, provenien de l'hospital aquelles criatures menors d'edat. D'altres eren acceptades, bé com a acompanyants de la senyora en moments de soledat, bé perquè s'encarregaren de fer la feina que aquesta no gosava o no volia realitzar, com era habitual en les famílies benestants d'aquells anys. El jove matrimoni format per Joan Martí i Josepa Sapena, fan constar que l'esposa estigué al servei del prestigiós matrimoni. Potser la raó del servei la trobem en el fet que la senyoreta en qüestió —ara senyora— era germana de Francesc Sapena, metge del matrimoni de Celada.⁷⁶

No només en coneixem el metge. Com a fet anecdòtic podem esmentar que coneixem la identitat d'un dels fusters que els feia el mobiliari. Joan Fabregat, fuster del cap i casal, rep l'encàrrec de part de Clara de la Cerda i de el seu gendre, senyor Guillem, espòs de Maria Celada, de fer un «*cubillite de cobre*», que tramet desmuntat fins a Oliva junt a «*las tajuelas*». La muller del fuster, atenta i servicial, introduí dins el mateix paquet «*priscos y la lavor de los melones de buen talle, grandes y muy finos*» i «*hunos limones que con el gusto dellos puede usted comer los pollos*». Quedar bé amb una senyora del nivell de la Maldonado no costava res i agrair «*la merset recibida*» era convenient per guanyar-se les seues simpaties.⁷⁷

La senzilla humanitat del nostre matrimoni, però, no s'esgota aquí. Sense anar més lluny, l'ànima caritativa de la Clara l'incità a cartejar-se amb les religioses del convent de Santa Anna de València, lloc on havia professat la seua filla, a les quals fa

libras / Presté a las ermanas de Bicenta 2 libras, 1 sueldo de soldada que gana Bisenta con voluntad suya. *Memorial de la ropa de Biçenna* / À près mi señora cordellat per a la criada / 2 pams y mig llens / 3 pams tela parda / 2 almes veta filadís / 3 quarts de fil / Sinch al mes y mija cordellet / Per echuras de sastre. Caixa 83. Tres paperets solts.

⁷² APSM. Carta de 29 de novembre de 1634 en què agraeix el bon tracte de Clara i en què li comunica que «*atengo esto muy en el corazón, yo iré con brevedad [...] lo que suplico a Dios es que no me quite la vida que primero no vea a usted...*». Caixa 31.

⁷³ APSM. *Quinque libri*, Sign. I-1, f. 183 v.

⁷⁴ Joan Francesc Pi apunta la possibilitat que s'ubicara a l'actual plaça d'Alonso, hipòtesi que no rebutgem per la proximitat al temple. Vg. Pi i Aparici. J.F. (1998).

⁷⁵ APSM. *Memoria de la obra sea de fer en casa mossén Celada. 1632*. Josep Celada feia dos anys que havia faltat, potser el matrimoni es traslladà a la casa d'aquell. Caixa 82. S'hi construeix o es milloren un trespol a la porta del carrer, la xemencia, el sostre de canya i bigues, les escales i les finestres, el celler, la pallissa, la cavallensa i el pessebre.

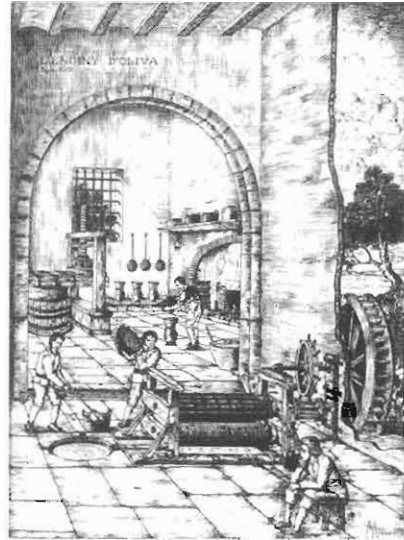
⁷⁶ APSM. «*El doctor Sapena está concertado. de cada año darle de salario 2 ll*». *Llibre de negosis de Alonso de Çelada*, Sign. IX-10. Sapena, «*doctor en medesina*», morí l'any 1648 infectat de pesta. Vg. Llibre racional de misses i sepultures. Sign. IV-133.

⁷⁷ APSM. Caixa 31. Carta de 3 d'agost de 1639.

donatius desinteressats.⁷⁸ També Alonso, si més no, demostra tenir reaccions entenedores, ja que contribueix a sufragar el soterrar dels pobres de solemnitat; així l'any 1630 costeja la sepultura d'un albat, amb 1 lliura i 10 sous, que fou soterrat al vas del Roser.⁷⁹

Però, indefugiblement aquesta bona fe a què ens referim se centra en l'àmbit de la religió, l'activa participació dins la comunitat cristiana d'Oliva que demostren és singular. Ja hem dit que Alonso de Celada prengué part en les diferents confraries instituïdes a la vila, fet que el feia vetlar per l'ascetisme i l'austeritat de la seua existència. Junt a l'esposa assistiria a les *funcions* de totes les confraries, a les processons i a les celebracions litúrgiques,⁸⁰ que a l'època són gairebé diàries.

En aquest sentit, els llibres racionals i de visites pastorals són testimoni fefaent de l'exercici continuat de les misses encomanades a fi de sanjar llurs ànimes i de garantir als familiars difunts un descans etern. La mateixa Clara de la Cerda fundà l'any 1626 a l'església de Santa Maria una «*dobla de la Puríssima Concepsión de Nuestra Señora*» per a traure les ànimes del purgatori i per autoreconfortar-se espiritualment, pocs anys després que Roma fera decretació del dogma immaculista el 1622. També s'ocupa de costejar les misses pels familiars difunts; l'any 1613 paga les trenta misses celebrades al monestir del Pi per Francesca Cabrera, esposa de Diego de Arenas.⁸¹ Així mateix, un testimoni revelador de la mateixa Clara de la Cerda ens informa del seu hàbit de l'oració diària com a compliment de la doctrina cristiana.⁸² Clara, però, no creia suficient unes quantes misses celebrades a la vila on residia, així podem assenyalar que al

El cavaller Alonso de Celada fou regidor de l'enginy a principis del segle XVII. Il·lustració de Francesc Pons Moncho.

⁷⁸ APSM. Caixa 31. Carta de 7 d'agost de 1635. La prioressa sor Paula Leonart conclou la carta agraïnt-li «*las limosnas que á de aser*» i desitjant-li que «*Dios guarde y conseda todo bien espiritual y temporal desta selda y convento...*».

⁷⁹ APSM. Caixa 28. Àpoques. Rebut signat per Jeroni Pasqual.

⁸⁰ A l'igual que el seu espòs, Clara de la Cerda és membre de totes les confraries de Santa Maria: la del Santíssim Sagrament, la del Roser, la de Sant Miquel, les quotes de les quals paga complidament. (APSM, Sign. IX-10). Així mateix, vam indicar en un altre lloc la participació del matrimoni De Celada-De la Cerda en la Setmana Santa d'Oliva. Vg. «Parlament Presentació Padrines Any 2000», encara no publicat.

⁸¹ APSM. Súplices i justificants. Caixa 28.

⁸² APSM. «*La oración de San Miguel es unos siete salmos cada dia, un año entero. Asiendo dezir una missa de San Miguel cada mes y al cabo del año una cantada. Todo por el alma más desamparada de purgatorio. La que comensara los siete salmos confesará y comulgará el dia que los comensara y el dia de San Miguel del mismo año. La missa á de ser cada primer hiernes del mes. A las llagas de Nuestro Señor Jesuchristo con comemoración de San Miguel y la missa cantada al cabo del año, el último dia que se cumpliere á de ser San Miguel con rresponso contado al fin de la missa todo por el alma desamparada*». Caixa 82.

monestir de Sant Jeroni de Cotalba de la veïna Gandia hi tindria estipulada la celebració de tantes altres, ja que Clara satisfà les anyades corresponents a un censal en propietat. L'apitxat és prova innegable de la procedència territorial del cobrador del clero:

*«Yo, fra Pere Blesa, procurador del convent de Sent Geroni de Gandia, confesse aver rebut de la señora Clara de la Serda digüit sous y güit de consemblant censos, fadiga i lloïsmo que fa a dit convent y són per dos miches añades de Nadal de 1628 y de Sen Juan de 1629...».*⁸³

Però la mort, espectre a l'aguait, va véncer els miraculosos efectes d'una vida dedicada a la contemplació de la divinitat. Després d'una greu malaltia, sorprengué el noble Alonso de Celada a les 4 de la matinada del 8 de febrer de l'any 1634, vespra de la festivitat de Santa Polònia, i fou soterrat a hora de missa «en lo vas del altar del Sepulcre propi del dit testador construït dins la yglésia parroquial» amb l'assistència dels freres franciscans, les clarisses, el rector de Sant Roc, el pare Joan Jarigues, el plebà i els beneficiats de Santa Maria.⁸⁴ Tindria uns seixanta-cinc anys. El seu testament, signat el dia 2 de febrer de 1624 pel notari Damià Giner, en recull les últimes voluntats, i nomena marmessors la seua mulier Clara de la Cerda i el mercader Jaume Camaraza.⁸⁵ Prengué per a misses per la seua ànima 200 lliures valencianes.

III. 3. Clara de la Cerda, vídua mamprenedora

La senyora de Celada, fins ara parcialment allunyada de l'activitat del marit, hagué de fer-se'n càrrec de l'administració, no sense problemes, ja que els afers heretats d'aquell se li esmunyien. Ella mateixa confessa que «como no ay harón en mi casa, se burlan de mí...»,⁸⁶ prova evident que els deutors dilataven els terminis de pagament o que evitaven fer-los efectius, sobretot els referents a les fires i pensions anuals. La situació era tan desesperant que hagué de fer partíceps els empobrits comtes d'Oliva perquè hi intervingueren,⁸⁷ ja que els censals pendents de resolució els concernien; recordem que Alonso de Celada era arrendador i procurador de les terres del comtat. La preocupació dels absents ducs és gran i demanen a Clara que tinga paciència i que estenga els terminis fixats per als pagaments i cobraments. Així li ho manifestà el comte en una carta de l'agost de 1637, poc temps després de la defunció del marit:

*«He entendido que a instancia de la señora, usted, viuda de Celada, se executa a la villa de Oliva en ocasión de tanto aprieto que no puedo dexar de pedille me haga servísio de alçar la mano hasta por todo el mes de octubre, que entonces tendrá la Villa de donde echar mano para dalle satisfacción...».*⁸⁸

Fet i fet, Clara demostra tothora ser una excel·lent administradora, a més compta amb l'ajut dels administradors dels seus béns, primer de Francesc Mas, després de

⁸³ APSM. Caixa 28. Àpoques. Lliurada el 26 d'octubre de 1629.

⁸⁴ APSM. Llibre racional de misses i sepultures de l'any 1634. Sign. IV-106, fulls 105 v, i 106 r.

⁸⁵ De Jaume Camaraza, en conservem alguns dels processos judicials que sosté com a mercader comissari del Sant Ofici de la Inquisició. Era casat amb Raïaça Miñana. *Quinke libri*, Sign. I-I. f. 13.

⁸⁶ APSM. Caixa 31. Cartes.

⁸⁷ *Ibidem*.

⁸⁸ APSM. Carta del comte a Clara de la Cerda de 29 d'agost de 1637. Caixa 31.

Francesc Font. És aquest segon, però, el que més convenientment mamprendrà els negocis de la casa de Celada. Font esdevé un pilar imprescindible per a la vídua, ja que li resol els possibles dubtes que hi troba. Aquesta cordial entesa la podem fàcilment deduir de les anotacions de Clara: *«Esto se pretende esta pagado, se á de aberiguar: En estar aquí el señor moçén Fransés Font que los mire»*.⁸⁹

La seua condició femenina, com hem vist, la feia susceptible d'engany, una víctima ingènua dins un món d'homes. L'astúcia de Clara, però, és digna d'admiració, ja que de cada pas que donava en deixava una memòria detallada. A més a més, feia lliurament de justificants signats de mà seua que testimoniaven la quantitat de transacció en joc, per si de cas la mort la sorprenia que els comptes quedaren ben clars. Per això, suspicax i al·ludint als possibles deutors, indica que *«si alegan que an pagado, que muestren albalanes de mi mano»*.⁹⁰

Lluís Saïdia sembla que volgué dificultar les coses a la Clara de la Cerda. Aquest, a més de ser el malavingut germanastre de la noble olivana, pertanyia a un vell llinatge conegut pels nostres comtes; així Anna de Centelles i de Zúñiga, que vivia al casalot del carrer dels Cavallers de València, escrivia l'any 1534 als seus oncles olivans, tot indicant-los les malifetes que el pare del dit Saïdia, segon espòs de la mare de Clara de la Cerda, cometia i especificant-los-en la procedència genealògica probablement militar:

«...no sé otra cosa en respeto de don Luys Saydía, yo no le veo porque las veses que á venido sólo á sido para enganarnos y entranparnos unos dineros que ya es cosa viega con su padre, sierto es que su ygo no avía de ser menos. Tiene tres ermanos legitimos y uno bastardo que don Lorenzo, mi señor en Cortes, le legitimó, tiene un ano más que don Luys; tiene quatro ermanas, la mayor monga y la tercera casada con un ygo de miser Morlán, que se llama Ambrocio Morlán, tiene tres ygos y más a don Luys y a sus ermanos y ermanas a todos les tiene en su casa, que don Luys no tiene casa en València, que él no trata sino de sus mosedades que es su tiempo».⁹¹

El llicenciat Font, en qualitat d'administrador de la vídua de Celada, acudí a la Reial Audiència l'any 1640 per enfrontar-s'hi, probablement a causa de l'herència materna. La reputació parroquial de què gaudia Clara, fins i tot comportà que es desplaçara a la capital del Regne el mateix plebà Jacint Roses. Font demanà a aquesta que hi enviara algun treballador al seu servei per agilitzar-ne els tràmits i, un poc decebut, li comentà:

«No ha sido posible poner la offerta de carta de gracia porque ay muchas pagas caydas y se ha havido de dar mandamiento executorio, los quales he sacado y he de baratar dichas execuciones al Tribunal de la Real Audiencia. Y hecho esto, se ha de poner la Corte contra don Luys Saydía, executándola en su cassa para que se pueda prozequir dicha execución y offerta desto no se quitara mano. Para que usted quede seriada en todo, el señor Roses ha solicitado mucho esto todo el tiempo que la assistió

⁸⁹ APSM. *Llibre de negocis de Alonso de Çelada*. Sign. IX-10.

⁹⁰ APSM. *Memoria de los sensales que se cobran cada año*, Sign. XI-4. Clara, només mort el marit, disposava d'un document modèlic a l'hora d'atorgar albarans, que hi reproduïm: *«Digo Doña Clara de la Serda que é rresebido de fulano de tal parte por manos de fulano tanta cantidad de la pensión que en cada un año me responde a tantos de tal mes del presente año, por la berdad hise la presente cautela y la firmé de mi mano en Oliba u tantos de tal mes, año de 1634. Doña Clara de la Serda de Surbano y de Çelada»*.

*aquí en Valencia usted me mande cossos de su servicio porque acudise con la puntualidad que devo a quien vuestro Señor guarde muchos años».*⁹²

Malgrat les dificultats, l'eficiència de l'administrador arriba a extrems de gran sacrifici i Clara pogué gaudir de resolucions ben satisfactòries. Tan sols un any després, Font assegura que «*prometo a usted como soy cristiano*» que el plet s'esgotaria aviat. Amb tot, noves complicacions aturen temporal el procés: el jutge d'instrucció Pedro Sans havia mort «*y aora emos de pedir juez para dichas causas...*».⁹³

A Clara de la Cerda, igualment la podem relacionar amb un altre Lluís, Lluís Garcia, pare de Josep Garcia, de l'herència dels quals Clara en tenia un censal. Els pagaments s'ajornaven o àdhuc esdevenien impossibles de satisfer:

*«... Agosaba usted el estado en que están los negocios de don Luis que después de haver echo oferta de los alquileres de la cassa grande de los Juristas y de otros bienes. Son tantos los acrehedores de don Luis que toda la acienda tiene embargada. Agora nuevamente á salido un acrehedor que se llama don Francisco de Benavente, ya echo oferta en cassa en propiedad por la razón de un canvio de mil libras e intereses. A mi me á parezido que la cobrança de usted sería más prompta y segura miscuyéndome en dicha oferta y execución y luego al punto lo he puesto...».*⁹⁴

La vivenda a què es fa referència era situada al costat del temple parroquial, vora la casa abadia. Havia estat embargada pels jurats de la vila i en solia fer ús el clero per a guardar andròmines i eines relacionades amb el culte.⁹⁵ Clara la llogà per a deu anys amb la intenció de cedir-la a una serventa. Els diners del lloguer serviren perquè els jurats pogueren alleugerir l'endeutament econòmic de què eren víctimes. L'estat degradat de la vivenda obligà la Clara a fer-hi una intervenció, així llogà Joan Martí, obrer, perquè se'n fera càrrec, ja que «*...la casa [...] que toda está cayda...*» i a més «*no tenía ni cosina ni corral ni caballeriza...*».⁹⁶

Tomant als deutors, veiem que n'hi ha de provinents del sector nobiliari. Francesc Pons Fuster confegeix un llistat dels creditors del comte, d'entre els que podem destacar: el comte d'Anna,⁹⁷ el comte d'Alaquàs, Jeroni Valarrasa, Francesc Carròs, Inés Sancho de Cardona i Jerònima de Castellví.⁹⁸ Precisament aquesta última i el seu espòs, Felip de Castellví, comtes de Carlet, emparentats amb els Centelles i amb residències a Carcaixent i al carrer dels Cavallers de València, mantingueren una fluïda correspondència amb Clara de la Cerda sobre censos i propietats, ja que eren creditors de Garcia, propietari de la casa de l'abadia.

⁹² APSM. Carta del 21 de maig de 1534. Caixa 83. Vària. Quant a les nostres sospites que el dit Saïdia exercira algun tipus de tasca militar al servei de la monarquia, vegeu LA PARRA, S. (1990), p. 602, on es documenta l'existència de l'«*alguazil Zaidia*».

⁹³ APSM. Caixa 31. Carta de 14 de novembre de 1640.

⁹⁴ APSM. Caixa 31. Carta de 20 de juliol de 1641.

⁹⁵ APSM. Carta escrita a València el juny de 1635 per l'administrador de Clara de la Cerda, Francesc Font. Caixa 83.

⁹⁶ APSM. Llibre d'administració dels béns de Clara de la Cerda. Sign. IX-9.

⁹⁷ APSM. *Llibre de negosis de Alonso de Çelada*, Sign IX-10.

⁹⁸ Alonso de Celada s'hi enfrontà l'any 1610. Vg. § III.1.

⁹⁹ Vg. PONS FUSTER, F. (1981), p. 116.

Alguns d'aquests deutors empen la comunicació epistolar per excusar-se del retard en els pagaments pendents. El cas més significatiu és el de Francesc Joan Torres, un individu francament desafortunat en els negocis, ja que el mateix clero d'Oliva, amb el plebà al capdavant, mantingué un llarg plet monetari amb els seus successors, del qual es conserva un volum documental sencer.⁹⁹ El duc Carles de Borja, l'abril de 1609, coincidint amb l'expulsió dels moriscs, cedi «*un tros de antiga població*» d'Orba, afrontant amb el Camí Reial que va a Gandia, a Lluís Torres, pare difunt de Francesc Torres. Aquesta terra heretada el 1623 pel fill era motiu de disputes amb el duc i, per extensió, amb la Clara de la Cerda.¹⁰⁰

Una carta arribada des de Medina del Campo, tramesa per un mercader associat amb la Clara, del 18 de març de 1638, incideix en la necessitat de cobrar els deutes de Torres. Aquest ciutadà d'Orba fa ús de les excuses més increïbles i fingides, que ens fan somriure, quan es disculpa enfront de Clara:

*«Mi señora doña Clara, aunque tardo a mi obligación a la deuda que devo a usted, no por cosa de no tener muy grande deseo de affetto, pero las cosas no vienen a veses de manera que un ombre de bien agarda corto a quien tanta merced me á echo [...] ya que usted á ido commigo comedia».*¹⁰¹

Altres vegades, els deutors es brinden a satisfer els deutes treballant les terres de la senyora, així per exemple del llaurador Tomàs Blasco, d'Oliva, «*las pensiones que me debía se an pagado en asienda que á trabaxado en mis tierras de las Pasadoras y cañas dulces que me á bendido y el alquiler de un rrozín que fue Guillem a Balensia...*».¹⁰² Així, per a facilitar el treball dels jornalers de les parcel·les agrícoles, l'any 1643, Clara compra «*un buey de tres años y medio, para labrar*», bou que malauradament mataren els llops, però que és reposat per un altre amb un cost de 21 lliures.¹⁰³ Altres deutors, més espavilats, com el notari Jacint Roses, intenten suplir els retards amb obsequis; aquest li portà «*un candil [...] de Balensia*».¹⁰⁴

Dels últims anys de la seua vida, en podem destacar «*un processo de mucho trabajo y de muchos cabos*», iniciat ja abans de l'any 1643 contra Joan Yvissa i que no es resol fins el mateix any de la mort de Clara.¹⁰⁵ Damià Ivissa, frare del convent de Santa Maria del cap i casal i germà del deutor, escrigué des de la cel·la a l'administrador Font dient que a poc a poc, i vist el tracte d'aquest de «*toda cristiandad*», satisfaria les més de 278 lliures pendents; però demanà que se li restaren els cobraments en espècies, blat i bestiar, que se li havien confiscat amb anterioritat.¹⁰⁶

Clara de la Cerda, a més de fer-se càrrec dels assumptes públics, diguem-ne, que

⁹⁹ APSM. Plet contra Torres d'Orba. Sign. XIV-2.

¹⁰⁰ APSM. Inventari dels béns de Lluís Joan Torres d'Orba. Caixa 85. Vària.

¹⁰¹ APSM. Caixa 31. Carta de 6 d'abril de 1644.

¹⁰² APSM. *Llibre de negosis de Alonso de Çelada*, Sign. IX-10.

¹⁰³ APSM. Llibre d'administració d'Alonso de Celada. Sign. IX-9.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ APSM. Carta de Francesc Font de 23 d'octubre de 1643. Caixa 31.

¹⁰⁶ APSM. Carta de Damià Yvissa de 26 de gener de 1647. Caixa 31.

pertocaven al marit, s'esforçà a treure endavant els seus negocis privats.¹⁰⁷ Les possessions territorials les lloga i en treu bons resultats econòmics, també un molí que tenia a la vila de Xella. Igualment, realitza viatges a la terra natal dels seus avis, Salamanca, on manté una tasca vertaderament frenètica, de la qual es conserva abundant documentació, rebuts i pagaments; i a algunes de les ciutats més puixants del Regne de València. Així hi ha constància que l'any 1639 viatjà al cap i casal per vendre un cavall¹⁰⁸ i que l'any 1643 es trobava a Alzira visitant el pare Espejo, que havia estat guardià del convent de la Mare de Déu del Pi.¹⁰⁹ És aquí, en el vessant més privat, on podem veure el cor ingent de Clara de la Cerda. En calcular els deutes pendents de Francesc Turq de Sòria, casat amb Marianna Fenollar, assenyala que

*«Si muerta yo, doña Clara de la Serda, se allare escrito de mi mano me debe algo de las miserias que atrás tendré escritas se las perdono por algunos serbiçios que me á echo [...] Esta buena obra porque es pobre y tiene muchos hijos y conmigo á tratado siempre con lealtad y berdad...».*¹¹⁰

La pietat de Clara de la Cerda s'estén fins als últims anys de vida. Així, com a exemple, podem indicar els caritatius préstecs que fa a la vídua de Joan Soler, Margarida Mayques, senyora que li presta una romana perquè pugui pesar els productes extrets de les seues propietats.¹¹¹ També anota en els seus llibres d'administració algunes voluntats postreres, com per exemple que «a la muger de Gabriel Mayor que le den 10 libras, digo dies libras que Çelada me dejó mandado se las diese».¹¹² Així mateix, fa cessió d'una casa del carrer dels Carpis, vora el temple parroquial, al clero de Santa Maria «para aser sacristia, que la que tiene es chica, y aser archiu y lo nesario que fuere menester pa serbiçio de la yglesia y el clero...».¹¹³ L'havia comprada al llaurador Andrés Moros i solia ser de Jaume Carpi (†1597).¹¹⁴

La Clara, a més de tot el que hem comentat, havia de vetlar pel seu esperit, havia de procurar que, com a bons parroquians, la memòria d'ella i el marit hi perdurara. És per això que, a més de sufragar una nova dobla per al dia de la Immaculada en memòria

¹⁰⁷ Clara té especial atenció als assumptes propis de la seua casa. L'any 1646 anota totes les despeses que produeix. No n'indiquem el valor pecuniari, només els conceptes: «Pagué la rreseptoria: pagué al doctor Sapena: cienso para mis tres camisas: para adobar el altar: para carbón: a Margarita del ferrer presté: é pagado a un sacerdote: un coys de dacs: fuletas y jubón la criada: camisas para la criada». (APSM. Sign. IX-10).

¹⁰⁸ APSM. Llibre d'administració d'Alonso de Cclada. Sign. IX-9.

¹⁰⁹ APSM. Caixa 31. Cartes.

¹¹⁰ APSM. Íbidem. Francesc Turq devia a Clara, entre d'altres, un cafis de blat, el lloguer del bancal de les Passadores, un cafis de dacs, tres caixes de faves, una barsella de blat, tres almuds de fcsols i de civada. Malgrat els deutes, Clara en pagar-li el sou de treball de la terra, «le di más de lo que tenía ganado». Vg. Llibre d'administració de Clara de la Cerda. Sign. IX-9.

¹¹¹ APSM. Certificat dins el Llibre de negosis de Çelada, Sign. IX-10. Allí hi diu: «De dicha Margarida Mayques tengo una romana de tres libras desiseis sueldos con condisión que pagándome dichas se la é de bolber quando su hijo mayor tendrá la botica de la hereria...». Potser el difunt espòs de Margarida Mahiques regentara un comerç.

¹¹² APSM. Memoria de los sensales que se cobran cada año, Sign. XI-4.

¹¹³ APSM. Llibre de negosis de Alonso de Çelada, Sign. IX-10. El vicari encarregat de la Visita Pastoral de 1663 manà que s'iniciaren les obres. Per això demanà que «se tome la parte de la caja [de Clara de la Cerda] que fuere necesaria». Visita Pastoral 1663, f. 98 v.

¹¹⁴ APSM. Llibre racional de misses i sepultures, Sign. IV-46.

v) *Al diu vifus que v'ist q'el d'Al de la lada l'ima
 Plaxi onja q'mal l'ime lo dit Blai Trenti
 ma q' no ubi p'ue come d'any die q'ora la
 ma q' a l'just de la p'ora v'ila lo p'ora q'ra q'
 p'ap'era*

vi) *Al diu vifus que lo dit Blai Trenti v'ist q'ue
 Plaxi d'clama al p'ora li com cebe de Plaxi car
 q'mal a voluntat a q' clama q' p'ra q'ra*

vii) *Al diu vifus que auent passat a l'any del ve
 l'inte del clama v'ist p'ra q'ra ment
 a l'any q'ra a q'ra en lo ar l'any lo dit Blai
 Trenti a q' d'clama induit del l'any mal q'
 ne lo p'era al portal dit de la verge maria*

Fragment del procés criminal que inicià Alonso de Celedu contra Blai Trenti per intent d'assassinat. APSM.

del marit, fundà a l'església de Santa Maria el benifet del Sant Sepulcre en la capella amb el mateix nom, un dels més importants de la parròquia per les xifres econòmiques que s'hi tracten. Francesc Gil, que ha estudiat els beneficis eclesiàstics d'aquesta institució, ja ho ha assenyalat; així com també el caràcter peculiar d'aquest, ja que és l'únic fundat per una dona i l'últim, dels deu de creació particular, fundat al temple major d'Oliva.¹¹⁵

El 14 de febrer de 1645, segons consta en el *Llibre de Capítols*, la fundació del benefici fou acceptada pel clero:

*«...fonch ajuntat lo Capítol per lo reverent plebà Damià Rodrigo aserca de acceptar mil ducats ab un censal que dona Clara de la Cerda per a dotació de un benifet que vol fundar en lo altar del Sant Sepulcre de dita iglésia, y fon admés...».*¹¹⁶

i es féu efectiva dos mesos més tard mitjançant l'escriptura del notari Vicent Ayerve, que cobrà 10 lliures per la seua intervenció; un quadern de pergami així ho testimonia.¹¹⁷ I el doctor Antoni Traserra s'encarregà de fer-ho constar en els llibres de l'arquebisbat de València.¹¹⁸ La decretació, el vistiplau, fou atorgada pel vicari general

¹¹⁵ GIL PERICÁS, F. (1999), p. 62.

¹¹⁶ APSM. *Llibre de Capítols*. Caixa 37.

¹¹⁷ APSM. El quadern està catalogat com a manuscrit núm. 37. Està escrit en llatí i es troba bastant deteriorat.

¹¹⁸ APSM. Caixa 28. Àpoques. El doctor Traserra cobrà tres lliures i sis sous per les diligències realitzades.

Pedro Martínez Rubio el 13 de maig de 1647, i dins la visita pastoral de 1648 hi ha una acta definitiva de fundació, aprovada i segellada pel visitador sinodal.¹¹⁹

Fou precisament aquest l'altar elegit perquè, com hem indicat a l'inici, la família de l'espòs, els *Cabreres*, el posseïen des de ben antic. Clara, a la mort d'Alonso, atengué permanentment l'altar del Sant Sepulcre, tant és així que sovint hom l'anomenà afectuosament la vídua Na Sepulcre. Així l'any 1635, ordenà a Francesc Ramon, pescador de vela, que hi portara en un vaixell, a més d'una dotzena de canyamel, «*una sarrieta de azulejos para la peaña del altar*».¹²⁰ Per aquestes mateixes dates, Clara rebé l'avís per carta d'Agusti Berenguer que «*el altar está ya acabado, tres dias á. el lunes empiesan el dorador y pintor...*». Tot i no especificar-nos-en els noms, sí que s'hi indica que els artistes són dels més prestigiosos del segle.¹²¹ Igualment deixà escrit en quins dies s'havia d'illuminar solemnement la capella:

*«En Navidad. Resurrección, Benida Espiritu Santo, Corpus. San Pedro Apóstol, día de la Asunción de Nuestra Señora, día del padre San Francisco, día de la Purísima Concepción y los días que ubiere alma del purgatorio por la Cruzada. Estas luces han de ser a quienta de la renta de las tierras que estará en depósito de la yglesia. Los sirios que se an de quemar serán cada uno de media libra».*¹²²

Per a la capellania, na Clara hi aportava com a dotació una renda de 1.000 lliures que procedien de la suma de diversos censals, d'entre els quals destaquen les 100 lliures de Francesc de Borja, duc de Gandia i marquès de Llombai:

*«Don Francisco de Borja, marqués de Lombay, hui és duc de Gandia, vené a Alonso de Celada un censal de 100 lliures, part de mayor cantidad que los hurats de Potries y el síndich veneren en favor de dit señor ab acte rebut per Balthasar Claramunt. De agost 1622».*¹²³

Els altres censals pertanyents al benifet són els de Pere Joan Císcar, síndic de la Vila, amb 300 lliures, que havien estat carregades a favor d'Anna Pasqual, vídua del procurador de Potries, Damià Palomino; Martí Machí, síndic de la vila de Pego, amb 100 lliures carregades en favor de Jerònima Miró, vídua de Juan Salelles; 75 lliures de la Vila de Pego; i 425 lliures de Jaume Sala que Gregori Subirats, procurador de Dénia, carregà en favor de Clara de la Cerda. Tots sumen, en efecte, les 1.000 lliures indicades.

Una part de les rendes anava destinada, tal i com deixà escrit la mateixa fundadora, per a pagar «*misas que se celebren perpetuamente por mi ánima en ser yo muerta*». Per la seua part, el rei Felip IV va concedir a la fundadora, un privilegi d'amortització «*fundado por su real mano y sellado con su real sello en Madrid a los 11 de enero de 1645*» que consistia en 1.650 lliures.¹²⁴ Finalment, els guanys que Clara treia de les

¹¹⁹ APSM. Visita Pastoral de 1648. Fulls 43-61. El visitador dona compte que «*des de la visita pasada a esta parte, se ha fundado en la iglesia parroquial de la dicha, un beneficio la invocación del Santo Sepulcro por doña Clara de la Serda...*».

¹²⁰ APSM. Llibre de l'administració d'Alonso de Celada. Sign. IX-9.

¹²¹ APSM. Carta de 16 de juny de 1635. Caixa 31.

¹²² APSM. Llibre de l'administració d'Alonso de Celada. Sign. IX-9.

¹²³ APSM. Llibre de l'administració d'Alonso de Celada. Sign. IX-9.

¹²⁴ APSM. Pergamí d'amortització de Felip IV, de l'11 de gener de 1645, Madrid. Núm. 36.

seues terres de conreu —ordi, alfàs, oli, morera, faves— de les partides de les Passadores i les Jovades hi eren també destinats.

Tot l'esmentat fins ara és referent a les responsabilitats de Clara. Quant al religiós escollit per a ocupar el benefici, havia de complir una sèrie de tasques: dir dues misses cada setmana, per l'ànima de la fundadora a l'altar del Sant Sepulcre, que en fan cent-quatre cada any,¹²⁵ i pagar un deute derivat de la seua residència i subsidi establert en 19 sous i 2 diners. Cal dir, però, que guanyava una renda anual de 32 lliures i mitja. El primer beneficiat fou el mateix Francesc Font, administrador de na Clara, però ben aviat hi renuncià perquè fou nomenat plebà. Anys més tard en seran beneficiats el gendre, Josep Guillem, i el probable nét de la mateixa Clara, Francesc Climent Guillem, de només dotze anys, tot i que el Concili de Trento havia concordat que hom només hi podia accedir a partir dels catorze anys.¹²⁶

Amb tot, la vídua de Celada no va poder assistir a la consolidació del seu projecte, ja que morí a Oliva el 2 de març de 1647,¹²⁷ mesos abans de l'inici de l'epidèmia de pesta que afectà tot el Regne de València, però el seu objectiu fou acomplert: tots la recordarien i pregarien per ella i, òbviament, pel marit. Fou soterrada, com aquest, a l'altar del Sepulcre amb l'assistència general de tots els preveres, frares, l'abadessa clarissa, el capellà del raval i les confraries parroquials, i «*se li digueren vespres, lletanies y tres misses cantades*»; totes les despeses del seu solemne i car soterrar —la seda en deien— ascendiren a 111 lliures, 5 sous i 6 diners.

L'any posterior a l'òbit se celebraren 327 misses resades per la seua ànima, segons certifica mossèn Jeroni Vila, regent dels racionals. Igualment, una dobla «*que celebra esta iglésia a totes hores y misa cantada en dia de la gloriosa Santa Anna*» sufragada amb les 100 lliures provinents d'un censal d'Antoni Juan Gregori.¹²⁸ El clero, de part seua, celebrà dues dobles en memòria de la difunta: una el dia de l'Assumpció, titular del temple, i l'altra el dia de la Nativitat de la Mare de Déu, i resà sis aniversaris per l'ànima d'aquella.¹²⁹

En el seu testament, que dictà postrada el 13 de febrer d'aquell mateix any, deixà com a marmessor mossèn Francesc Font, decisió que despertà els recels de la resta de clergues que, potser, cobejaven sentir en llurs mans l'agradable plaer del capital que aglutinaven les arques de la difunta.¹³⁰ Fins i tot el gendre de la finada, Josep Guillem,

¹²⁵ El compliment d'aquesta clàusula és rigorós. Com a exemple, podem comprovar que l'any 1655 ja s'havien pagat 1.350 misses; i que la primera dècada del segle XVIII es continuen celebrant puntualment, 104 misses l'any, que en fan un total de 1.248 misses en deu anys. Com la resta dels beneficis de Santa Maria, el del Sant Sepulcre experimentarà una disminució de la renda i del nombre de misses a mitjans del segle XVIII. El visitador Josep Ignacio Piñana, l'any 1757, reduí a la tercera part el nombre de misses i de renda, per tant en queden 32 misses anuals i 19 lliures i 10 sous, respectivament. Vg. APSM. Caixa 21. Llibres de col·lecta. També Caixa 41. Beneficis.

¹²⁶ Vg. ESCARTÍ, V.J. (1999), p. 85.

¹²⁷ APSM. Llibre racional de misses i sepultures. Sign. IV-131.

¹²⁸ APSM. *Obres pies perpètuas instituïdes per dona Clara de la Cerda*. Caixa 41.

¹²⁹ APSM. Llibre de Capitols. Caixa 37, f. 101.

¹³⁰ El document titulat *Mandato al clero demanant que done claricia al licenciado Francisco Font dels papers y demés coses de la administració de doña Clara*, fet arribar a Santa Maria per l'arquebisbat, testimonia que els clergues de l'església no acceptaren, en un primer moment, que Font no fou acceptat com a administrador dels béns de la difunta. El vicari general amenaça «*so pena de excomunió mayor*» els beneficiats parroquials. Paper solt, caixa 34. Administració de Clara de la Cerda.

sembla no acceptar-lo de bon grat.¹³¹ Val a dir, però que la tasca de Font, de vora cinquanta anys, no fou gens fàcil, ja que els maldecaps venien de tot arreu: la Reial Audiència, la noblesa més bigarrada del dèsset l'hi esperaven i, òbviament, també els deutors. Els viatges al cap i casal eren, per necessitat, constants.¹³² És especialment destacable la lluita pel cobrament dels deutes de Josep Perelló que, curiosament, havia estat testimoni de les noces de Maria Celada, filla de la difunta:

*«Don Bernardo Boyl de la Escala, señor de Manises y lugarteniente de capitán general en la presenta ciudad y Reyno de Valencia. Al amado de su Magestad, Jusepe Perellón, alférez de la compañía de don Vicente de Borja y a quien tocara y perteneciere y las presentes intimadas y notificadas serán salud y real dilección. Por quanto ha parecido ante nós y presente Tribunal de la Capitanía General Francisco Font, en nombre de procurador de doña Clara de la Cerda Surbano, el qual en el día de hoy nos ha deducido y humildemente expuesto la petición del thenor siguiente: [...] supplico se le mande que dentro de diez días me pague las dichas ochenta libras con más los intereses...».*¹³³

Clara distribuí 1 lliura i 10 sous per a comprar quatre ciris blancs per al seu altar i quatre torxes que s'havien de posar en la seua sepultura el dia de la commemoració dels difunts. De la mateixa manera, disposà 48 lliures per a sufragar les misses cantades el dia de Tots els Sants; i que amb les noranta lliures reials tretes de la venda de les seues *«tres someres y dos mules, criansas de aquelles...»*¹³⁴ es pagaren noves celebracions. La possessió d'animalons de càrrega era a l'època una inversió important, per això la Clara supervisà, en vida, la reproducció i creixement d'aquests.¹³⁵

Igualment, 100 lliures són destinades per a subvencionar *in perpetuum* la renovació dels privilegis i indulgències del seu altar, per mediació dels quals tot aquell que assisteix a la missa de l'altar en qüestió *«en los dies de dilluns i divendres [...] se guañe la indulgència aplicadora per modu sufragii per les ànimes del purgatori...»*.¹³⁶ Més encara, sembla que Clara també costejà les indulgències i els jubileus sinodals referents a l'altar de Santa Anna, seu del benefici amb el mateix nom fundat l'any 1392 per Felip Ramos.¹³⁷ Amb aquests privilegis, *«tots los fels cristians que, confesats,*

¹³¹ APSM. Caixa 7, processos. Guillem manté plet contra Font per assumptes de la fardica herència de Clara de la Cerda, en concret pel llegat de mig miler d'arroves d'oli que aquesta guardava a la seua casa. Finalment aquest patrimoni passa a mans del clero per a sufragar l'obra pia de la testadora.

¹³² Aquest document és revelador de la tasca de l'administrador i del *modus vivendi* de l'època: *«Ítem. 3 lliures per lo gasto de una cavalcadura per a anar a València per lo negoci de dona Clara»*. APSM. Llibre de Col·lecta, any 1650. Caixa 21.

¹³³ APSM. Plec de fulls sense sign. Caixa 82.

¹³⁴ APSM. Plec solt. Caixa 83.

¹³⁵ APSM. Plec solt. Caixa 82. *«Aquí está la memoria de los animales que cria Agustín Peres, maçero de los juradors. La somera más biexa tiene en preçio de 10 libras; una muleta y dos someras son hijos desta y está prenada del rroçin; la dieron a 17 de hebrero, año 1646. A 15 setiembre, biernes, día antes y sábado a 15 de dicho mes dieron las dos rruocas al rroçin en luna nueva [...] La rruca parió muleta el año 1646 a 16 de março...»*.

¹³⁶ APSM. *Renta de la administració de doña Clara de la Cerda per a privilegis dels altars del Sant Sepulcre i Santa Anna...* Caixa 41.

¹³⁷ APSM. *Llibre de beneficis*. Sign. XI-9.

*pregaran per la pau i concòrdia, i visitaran la capella de dita Santa desde les primeres vespres asta el solpost del altre dia, guañen la indulgència plenària...».*¹³⁸

Pel que fa a les terres posseïdes per la descendent dels Medinaceli, Font demostrà mantenir-ne un control exemplar, tot assenyalant el nombre d'aroves, de barcelles d'ordi o d'alfàs que ven i l'equivalència en lliures de cada producte venut. Així mateix solia llogar les parcel·les a llauradors de la vila perquè les treballen. Com ella havia indicat, la important quantitat monetària que l'administrador trau del conreu i de l'arrendament de les terres de la senyora és també per a sufragar-ne les misses:

*«...per a mises dihuit fanecades de terra que aquella posehia, partida de les Passadores. Y aquella li havia promés [a Francesc Font, administrador] que después de sos dies lo y arrendaria per tems de huit anys...».*¹³⁹

Reprement el testament de Clara de la Cerda, podem dir que en el repartiment també se'n recordà del clero parroquial i dels seus familiars més acostats. Al clero li deixà una casa situada al carrer del forn o de les fateres, al barri del raval, que havia heretat del seu cunyat mossèn Celada.¹⁴⁰ A la seua néta Clara Maria Guillem, religiosa del convent de la Visitació de Santa Isabel,¹⁴¹ filla de Josep Guillem i de Maria Celada, li deixà en testament *«los bienes muebles que se hallarian en su casa a la hora de su muerte expeando los jumentos con sus criansas»*.¹⁴² Hi afegeix, a més a més, que

«...dexe y llegue a la dita Clara Maria Guillem, filla de Juseph Guillem y de Maria Selada, cònjuges, dos caixes, les millors que i aurà en ma casa, y un escriptoriet [...] lo qual escriptoriet no se li puga vendre juntament ab totes les alaxes y mobles que en ma casa es trobaran a la hora de la mia mort, exepete les someres ab les criances que les vull per al llegat del clero, dels quals béns mobles y alaxes vull se fassen inventaris de aquelles a fer de dits béns a les planes e lliberes voluntats».

A la religiosa clarissa també li reservà l'olivar de les Jovades i la terra de les Passadores per si de cas abandonava l'estat eclesiàstic, pel qual havia professat l'any 1653:

*«Legó a Clara Maria Guillem, religiosa professa, que fue después en el convento de la Visitación de Santa Isabel de esta villa nombrada Magdalena Guillem, dos pedazos de tierra, el uno comprehende 18 anegadas, en la partida de les Passadores, [...] el otro, de 20 anegadas, en les Jovades...».*¹⁴³

La primera parcel·la fitava amb les possessions de Jeroni Savall, Joan Ros i mossèn Jeroni Vila i amb un fil d'aigua de reg. La segona amb terres de Jeroni Escrivà, dels

¹³⁸ APSM. Quadern dels privilegis de l'altar del Sant Sepulcre. Caixa 44.

¹³⁹ APSM. *Copia de la assignació de Agostí Pérez, corredor, ab mossèn Francés Font, administrador dels béns de dona Clara sobre lo arrendament del bancal de les Passadores y provisió del Justicia*. Plec de fulls sense sign. Caixa 84.

¹⁴⁰ Mossèn Celada esdevingué propietari de la vivenda en embargar-li-la a Francesc Tur de Camacho, com a resposta d'un deutor. (APSM, Caixa 80, deutes i obligacions).

¹⁴¹ Vg. CASTELL BOMBOI, J. & PI I APARICI, F. (1999), p. 59.

¹⁴² APSM. Caixa 7. Processos.

¹⁴³ Vg. papers de la caixa 34, d'administració de Clara de la Cerda.

hereus de Bernabé Perelló, de mossén Francesc Ibiza i al costat del riu de Gallinera. La mort d'aquesta clarissa, esdevinguda l'any 1691, féu efectiu el seu testament, dictat el 28 de febrer, quan era malalta al llit. A més de demanar, com a darreres voluntats, que «lo seu cos ravestit ab lo àbit del pare Sant Francés» i que es diguen tres misses cantades i de rèquiem el dia de la defunció, atorgà les parcel·les heretades de Clara de la Cerda a la seua germana Francesca Guillem, casada amb Francisco Climent. L'any 1736 aquestes terres passen a mans del clero de Santa Maria, segons es desprén d'un document conservat.¹⁴⁴

Difunta Clara de la Cerda, tenim constància de la participació del gendre, Josep Guillem, en afers comercials, seguint l'estela d'Alonso de Celada.¹⁴⁵ Guillem, que durant els darrers anys havia estat procurador d'aquella, serà a totes totes el vertader hereu de l'esperit del matrimoni que ens ha ocupat en aquestes pàgines, ja que conjuga totes les facetes d'aquells: comerciant, espòs exemplar i piadós. Prova de la seua pietat n'és el pagament de la sepultura de la seua germana, Josepa Guillem, i de l'espòs d'aquesta, Melcior Vicedo, naturals d'Ibi, tots dos morts l'any 1652 i el mateix dia.¹⁴⁶ Igualment diu molt a favor d'aquesta actitud ascètica l'ingrés en l'estament eclesiàstic com a beneficiat, sindic i procurador del clero i arxiver de l'església de Santa Maria en els darrers anys de la seua vida, després que l'esposa, Maria Celada, retornara als hàbits franciscans.¹⁴⁷

IV. Colofó

Des de la modernitat del segle XX hem intentat, amb no poques dificultats, portar a escena uns personatges de vora quatre centúries enrere, que tenen bastants al·licients com per a ocupar un lloc destacat dins les llotges de la nostra història comtal. Sortosament, les notícies no acaben aquí, ja que les notes de l'administració de tots els béns dels difunts esposos, que caldria reprendre en una altra ocasió, no s'esgoten fins a les albors del segle XIX. Era astuta, la Clara; la fundació del benefici eclesiàstic a l'església de Santa Maria afavoreix aquest fet: dos-cents anys després de la seua mort, els olivans encara la recorden, i amb ella, el marit. Concloua la vida terrenal, n'iniciaven una d'altra, la de la posteritat. Inseparables sempre, segles després, Alonso de Celada i Clara de la Cerda reposen junts en la memòria del passat que dorm letàrgica en els manuscrits i en els papers d'arxiu. Comprometem-nos a despertar-la a poc a poc.

¹⁴⁴ APSM. *Traslado de unos autor de sumaria información de testigos, suscitados por el licenciado Francisco Salelles [...] sobre justificación de las tierras del vínculo que doña Clara de la Cerda y de Selada sujetó al fideicomiso...*. Caixa 31. Administració de Clara de la Cerda.

¹⁴⁵ APSM. Vg. carta del 25 d'abril de 1650 de Vicente Juan del Villar a Josep Guillem sobre la contractació i pagament de casetes per a la fira de València. Igualment, podem assenyalar, que Guillem fou un pilar fonamental en què Clara se sostingué durant la seua viudetat. L'any 1639 Clara li comprà un bou per treballar les terres, així com també li féu cessió d'una almàssera. Vid. *Llibre de negosis de Alonso de Celada*, Sign. IX-10.

¹⁴⁶ APSM. Llibre racional de misses i sepultures, Sign. IV-141.

¹⁴⁷ Aquesta dada és fidedigna. L'any 1675 Josep Guillem dictà testament i en féu marmessor Francisco Climent, *son gendre*, és a dir, casat amb la seua filla Francesca. (APSM, Obres pies de Josep Guillem, clàusula testamentària, caixa 22). Morí i fou soterrat el 6 de novembre de l'any següent al vas del Sant Sepulcre. Llibre racional de misses i sepultures. Sign. IV-188.

BIBLIOGRAFIA

- ALONSO, J.E. (1997) *Història de la Safor*, Gandia: CEIC Alfons el Vell.
- CÁRCEL ORTÍ, M.M. (1989) *Relaciones sobre el estado de las diócesis valencianas*, València: Generalitat Valenciana.
- CASTELL BOMBOÍ, J. (1996) *Sacerdotes y religiosos en Santa María la Mayor de Oliva (1362-1996)*, Oliva: Germandat Sacerdotal d'Oliva.
- CASTELL BOMBOÍ, J. & PI I APARICI, J.F. (1999) *Aproximación histórica al convento de la Visitación de Nuestra Señora a Santa Isabel de las Clarisas descalzas de Oliva (1564-1998)*, Ed. dels autors amb el patrocini de l'Ajuntament d'Oliva.
- ESCARTI, V.J., ed. (1999) *Dietari. Joaquim Aierdi*, Barcelona: Barcino, «Els Nostres Clàssics».
- FUSTER, J. (1968) «La València del segle XVII a través d'un dietarista eclesiàstic» dins *Obres completes*, vol. 1.
- GARCIA MARTINEZ, S., ed. (1972-73) *Crónica de la inclita y coronada ciudad de Valencia*, de Martí de Viciana, València.
- GIL PERICÁS, F. (1999) «El sistema beneficional de l'església de Santa Maria la Major d'Oliva, del segle XIV al XIX» dins *Cabdells*, Núm. 1, Oliva: A.C. Centelles i Riusech, pp. 51-78.
- GRAU ESCRIBUELA, A.F. (1993) *Señorío y propiedad en el País Valenciano. Los dominios de la Casa Ducal de Medinaceli*, Universitat de València, tesi doctoral inèdita dirigida pel Dr. Joan Romero, 2 vols.
- LA PARRA LÓPEZ, S. (1990) *El Ducado de Gandía en el siglo XVII: la ruptura de una convivencia tras 1609*, Universitat de València, tesi doctoral parcialment inèdita dirigida pel Dr. Antonio Mestre, 2 vols.
- MARTÍ I ASCÓ, M. (1999) «Sobre l'antiga confraria de la Sang d'Oliva» dins *Cabdells*, Núm. 1, Oliva: A.C. Centelles i Riusech, pp. 101-119.
- _____ (inèdit) *Parlament Presentació Padrines Any 2000*, Oliva: Junta Central de Germandats de Setmana Santa.
- MESTRE, A. (1979) «La economia olivense» dins *Iniciación a la historia de Oliva*, Ajuntament d'Oliva, pp. 273-296.
- PI I APARICI, J.F. (1989) «La redención de cautivos» dins *Fira i Festes de Moros i Cristians*, Oliva: Ajuntament, s/p.
- _____ (1994) «Los cargos eclesiásticos y Clero en Santa María la Mayor de Oliva en el siglo XVI» dins *Festes de la Verge del Rebollet*, Colomar, Junta de festes, s/p.
- _____ (1998) «Primer Pregó de la Setmana Santa d'Oliva» dins *Setmana Santa d'Oliva 1997*, Junta Central de Germandats d'Oliva, s/p.
- _____ (1999) «La espiritualidad religiosa olivense entre los siglos XV y XIX» dins *Actes de les I Jornades Internacionals d'Història sobre els Centelles i el Comtat d'Oliva*, A.C. Centelles i Riusech, pp. 114-141.
- PONS FUSTER, F. (1981) *Aspectos económico-sociales del Condado de Oliva (1500-1750)*, Ajuntament d'Oliva, Sèrie Menor-V.

- SANCHIS COSTA, J. (1982) «Manifiesto de los moriscos que quedaron en Gandía en el año 1611» dins *Anales de la Universidad de Alicante*, Núm. 2, Servei de Publicacions de la Universitat d'Alacant, pp. 337-347.
- VIDAL PASTOR, J.M. (1932) «Nuestra clásica Feria de Octubre» dins *Patria Chica*, 29 d'octubre, Núm. 41.

MANUEL MARTÍ ASCÓ
Estudiant de la Universitat de València

El feu d'Oliva: família, poder i xarxes clientelars a l'època del comte-duc d'Olivares*

GLANFRANCO TORE

Tal i com ha estat recentment observat, a tots els dominis espanyols, el primer quarantenni del segle XVII fou un període de fortes transformacions socials.¹ La Guerra dels Trenta Anys, bo i constrenyint la monarquia a accentuar la pressió fiscal i a implicar en la gestió de l'estat la noblesa i la resta de classes privilegiades, afavorí l'ascens social d'aquells grups de poder que, tot i disposar de riqueses importants, no havien aconseguit fins aleshores d'inserir-se a l'*élite* dirigent.

Durant els vint anys de govern d'Olivares, aquest ascens social fou facilitat per la política d'obertura feta respecte dels propietaris, nobles, eclesiàstics, funcionaris reials i feudals que es mostren disposats a donar suport a les estratègies de *restauración* monàrquica engegades per don Baltasar Zúñiga i pel comte d'Olivares.² Per tal de crear un consens creixent a favor de la seua política, que inicialment preveia importants canvis institucionals, la *facció vàlida* procura fer sentir la seua influència en tots els sectors de la societat civil, i fa arribar el seu missatge fins a les àrees més perifèriques de l'Imperi.

Sardenya no és una excepció. Els virreis es mostren, en efecte, generosos en promeses i ajuts pel que fa als nobles, als cavallers i als clergues que es comprometen a defensar la política de la *Unión de Armas*. L'adhesió envers aquesta política, sancionada al regne sard durant les Corts celebrades el 1626, transforma aquests poderosos personatges en referents de la *facció vàlida*, i introdueix elements de molta modernitat en la gestió del poder local. Des d'aquest punt de vista, la situació que aquesta política determina en relació amb els feus posseïts a Sardenya pel duc de Gandia esdevé emblemàtica, atés que evidencia l'existència d'una xarxa clientelar dependent del paternalisme senyorial; i de la neutralització parcial d'aquesta a causa de les enèrgiques intervencions dels representants reials que modifiquen les dinàmiques de poder existents a l'interior del feu.³

* Ponència presentada en les II Jornades Internacionals sobre la Història dels Centelles i el Comtat d'Oliva el 17 d'abril de 1999. Traducció de Raül Hernández.

¹ DOMÍNGUEZ ORTIZ, A. (1973) i ELIOT, J.H. (1982).

² ELIOT, J.H. (1982).

³ Sobre aquests aspectes, vg. ATIENZA HERNÁNDEZ, I. (1990).

Des de començaments del segle XVI l'absència del feudatari i les necessitats de control del territori havien portat els Centelles i posteriorment els Borja a privilegiar algunes famílies poderoses per tal d'obtenir-ne la fidelitat i els serveis. Així, als estats del comte s'havia anat formant un abundant grup de cavallers i de petits nobles que obtenien el propi benestar a partir de la gestió dels càrrecs feudals i eclesiàstics, de les activitats agrícoles i del comerç.

A l'inici del sis-cents, tenen ja tant de pes que fins i tot el virrei ha de dedicar-los una atenció particular. Als parlaments, la seua presència podia, en efecte, modificar o trastocar àrdues aliances. Durant les Corts de 1614, 1625, 1626 i 1631, llurs vots superen els de la noblesa resident a les ciutats d'Oristano, l'Alguer, Bosa, Castell' Aragonese i Iglesias. Malgrat el seu nombre, però, el paper polític representat pels cavallers del comtat d'Oliva, del Màrguine i del Monteacuto resulta encara marginal. A les fases crucials de les Corts, la majoria d'ells renuncia al vot en favor del regidor del feu o de persones designades per ell. L'objectiu de la petita noblesa que viu als estats dels Borja no és prendre posicions respecte dels problemes més importants del Regne, sinó demostrar al regidor, als arrendataris i a d'altres personatges influents llur lleialtat personal per poder recórrer, si s'escaigués, al seu ajut.

La concessió d'un càrrec reial, feudal o eclesiàstic a un membre d'una família determinada exigia la benvolença i l'assentiment dels grups de poder que controlaven tradicionalment el dit càrrec. Només una xarxa de relacions socials ben ramificada i estesa podia, per tant, garantir l'assoliment d'aquests objectius.⁴

A la instauració d'aquestes relacions, de les quals depenien les fortunes de la família, hi concorrien els lligams de sang consolidats amb matrimonis, bateigs, amistats, comparatges i actes de lleialtat envers els poderosos.⁵ A la Sardenya del segle XVII cada individu es troba lligat mitjançant forts vincles simbòlics amb famílies, grups o faccions en relació a les quals ha de manifestar solidaritat. L'accés als càrrecs, a les professions o a les quotes de recursos naturals de què disposa la comunitat depén, en efecte, d'aquesta mena de comportaments. Per poder aprofitar les oportunitats o disposar de majors quotes de terres, pastures i boscos, l'interessat ha de tenir les informacions necessàries i una certa disponibilitat financera. Però també ha de poder comptar amb la benvolença del feudatari, dels seus oficials o de l'arrendatari del feu.

Als petits feus l'exigüitat de les *élites* permet que les poques famílies residents als pobles esdevinguen els referents naturals del poder reial i feudal. Però el control de territoris en què, ja de temps enrera, alguns grups de poder, en competició mútua, es barallen per la gestió administrativa, dóna lloc sovint a lluites que degeneren en venjances i homicidis perpetrats per tal d'eliminar els contendents més febles.

El descobriment i la publicació per part d'Italo Bussa d'una part de la correspondència entre els regidors dels feus i la família Borja ens permet aprofundir el coneixement de la societat feudal, bo i evidenciant les distintes modalitats d'exercici del poder, les xarxes clientelars, els grups i les faccions que les dirigeixen. Tot plegat, amb l'objectiu de comprendre les fortunes de certes famílies i els factors que n'afavoreixen l'ascens social.⁶

⁴ Per trobar alguns exemples significatius, vegeu la investigació modèlica de MARTÍN, A.C. (1993).

⁵ Sobre els lligams de parentiu, vg. AA.DD. (1988).

⁶ BUSSA, I. (1990).

Si prenem com a dada inicial la relació enviada l'any 1606 per Salvatore Sini a Carles de Borja, comte d'Oliva, notem l'existència d'una forta conflictivitat entre els alts oficials encarregats de dirigir administrativament el comtat i el ducat.

La mort de Pere de Centelles, darrer comte d'Oliva, i les lluites que s'havien donat entre els pretendents a l'heretatge, havien portat a una divisió del domini feudal en tres parts amb gestions separades. Durant un llarg període de temps, l'absència de control sembla reforçar el poder del regidor, que era aleshores Salvatore Manca, fill petit d'una de les famílies feudals sassareses més influents —la dels Manca de Homedes—, i sobretot el poder dels adjudicataris del comtat que creen un autèntic i propi poder paral·lel capaç de deslegitimar el dels oficials feudals. Quan Salvatore Sini, nomenat procurador especial per Carles de Borja, mira de fer valdre els seus poders, es troba al davant el regidor, els arrendataris i finalment els influents partits nobiliaris de la regió d'Ocier.

El seu nomenament com a oficial del Màrguine trasbalsa l'ordenació de poders preexistent i perjudica interessos econòmics consolidats. Sini pertanyia a una família de petits oficials reials que havia abandonat l'àrida Gallura i s'havia instal·lat a prop de les fèrtils pastures de Pattada, on havien aconseguit terres i bestiar. Entre 1600 i 1604, es guanya el favor del comte d'Oliva amb dons i serveis. En un moment particularment difícil per a la casa del comte, que ha d'afrontar les despeses derivades del pagament dels drets de successió del ducat de Gandia i les despeses legals de la causa relativa al comtat d'Oliva, Sini s'ofereix per cobrar i dur a València 3.000 ducats del donatiu que ell mateix ha pogut obtenir dels vassalls. El 1604, Carles de Borja per manifestar la seua gratitud concedeix als habitants de Pattada, que empesos per l'oficial han ofert al comte una forta quantitat, l'exempció de serveis i de prestacions personals. El mateix any, el comte concedeix a Sini l'oficialia del Màrguine i l'escrivania del Monteacuto,⁷ retirant així diverses competències al regidor i a la resta d'oficials feudals. La confiança del feudatari envers ell encara s'acreix quan, dos anys després, durant una de les seues visites periòdiques a València, Sini es casa amb una *criada* de la muller del comte.

Per tal d'afermar la seua autoritat sobre el territori que li competeix encara haurà de sostenir un dur enfrontament amb d'altres aspirants al càrrec. Mentre Sini reclama al virrei i al regent de la Cancelleria del regne l'expedició dels decrets de nomenament, el regidor del feu, que havia promès la venda del càrrec a don Nofre Fois per 100

El comte-duc d'Olivares a cavall, pintat per Velázquez. Oli sobre llenç. Museu del Prado.

⁷ *Ibidem.* p. 551.

ducats, obté del governador de Sàsser una ordenança per la qual el dit ofici és declarat competència del regidor. I el regidor, no cal dir-ho, s'apressa a cedir-lo a don Nofre. De fet, aquest curava els interessos del fill de don Girolamo Delitala, amb qui es trobava lligat per vincles de sang i d'amistat.

Don Nofre, que era un dels més rics propietaris de ramats de Sardènia i tenia un patrimoni de setanta mil ducats, acusava Sini d'haver sostret a un nebot seu l'oficialia del Màrguine, gestionada de feia temps per la família Delitala. Salvatore Sini s'enfronta també amb els potentats d'Ocier, aliats de Fois, els quals no veuen amb bons ulls el reforçament d'una família que havia estat fins aleshores al marge de l'administració dels feus dels Borja. Quan el nostre protagonista, un cop rebudes les actes i les autoritzacions enviades des de València, es trasllada a Ocier per tal d'efectuar el reconeixement del territori i prendre possessió de la tercera part del feu, els oficials inferiors, lligats als administradors precedents, es neguen a traspassar els poders i a renunciar als càrrecs.⁸

La major part d'aquests es troben vinculats a Pietro Cugia i Antonio Nater, nous arrendataris del feu. Mentres Sini mira de defensar els propis interessos i els del comte, els dos arrendataris, fent-se forts amb el contracte signat, promulguen diverses ordenances amb les quals destitueixen els oficials nomenats per Sini i en nomenen d'altres, i fan pagar dos ducats per cada patent. A més, lleven a Sini la gestió de les vastes pastures tancades de Padrumannu on es practicava a gran escala la cria i l'engreixament de vedelles; impedeixen als agricultors i als pastors de les poblacions feudals que pasturen o planten en uns altres territoris sense el consens interessat d'ambdós i els obliguen, amb l'amenaça d'importants multes, a declarar els béns i a cedir-los les armes que tinguen. Si hem de creure Sini, l'autèntic objectiu dels arrendataris no és fer pagar els drets feudals, sinó incrementar els propis ingressos.

Sini demana al governador del Capítol de Sàsser que intervinga per a acabar amb aquestes cacicades, que violen els pactes subscrits entre senyors i vassalls, i que les fronteres del feu de les pretensions dels nobles i prelats que reivindiquen la possessió dels béns del comte. D'aquesta manera s'enfronta amb una estructura de poder que va prou més enllà dels feus dels Borja.

A l'oficial del Màrguine, que conforme al càrrec confiat per Carles de Borja, intenta reformar i millorar l'administració del territori, els arrendataris del feu li neguen la possibilitat de recórrer als advocats del comtat, ja que, segons afirmen, són ells els qui paguen aquests advocats, i no el duc Carles. A Sàsser només el doctor Alivesi accepta defensar els interessos del feudatari, sempre que aquest últim es compromet a confiar-li la major part de les causes.⁹ El doctor Vico, en comptes de defensar els interessos del seu senyor, ha arribat a un acord amb els arrendataris i pren part en les activitats ramaderes de Padrumannu, on els seus vedells pasturen de franc.

El doctor Giovanni Jacumonio, assessor de la Reial Governació, un cop esvaïda la possibilitat de ser designat en lloc de Vico, no ofereix ja cap mena de col·laboració. Finalment, el governador, sensibilitzat per don Nofre Fois, pels Delitala i pels Guió, amb els quals està emparentat, declara que les lluites sorgides entre els administradors feudals se n'ixen de les seues competències i han de ser resoltes per don Carles. Malgrat

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, p. 541.

les gentileses i els dons que Sini li havia reservat,¹⁰ també Joan Miralles, regent de la Cancelleria Reial, càrrec judicial suprem del Regne, es fa el sord davant totes les peticions perquè la madrastra de Pietro de Leiva, que milita en el partit dels arrendataris, és *criada* seua.

També el recurs al virrei, Pedro Sánchez de Calatayud, es mostra infructuós. Encara que pertany, com els Borja, a la més blasonada noblesa valenciana, el virreri, a petició de Gaspare Curgia —germà i gestor de l'arrendatari del feu de don Carles— intervé la majoria de vegades per demanar al governador de Sàsser que no reculla testimonis contra l'actuació dels arrendataris. Per disposició de don Pedro de Calatayud, els memorials i les protestes enviades pels vassalls contra els abusos dels arrendataris són avocades per la Reial Audiència, que fa desaparèixer el lligall i permet a Curgia, Nater i Manca que es continuen enriquint a costa dels vassalls del comte.

De l'anàlisi d'aquests fets en surt una estructura de poder binària en què les decisions i la voluntat del feudatari són sovint frustrades i condicionades pels arrendataris, que apareixen com a gestors efectius del feu, no només en l'aspecte econòmic, sinó també en l'administratiu, judicial i social. A les viles, la xarxa clientelar, que utilitzen per poder realitzar els seus objectius, es recolza en la connivència dels grans propietaris. Per evitar que aquests últims assumenquen la defensa dels vassalls més pobres, els més acomodats són exempts de la majoria de contribucions. El cobrament dels drets feudals i de les multes està en mans dels funcionaris locals que obtenen el càrrec entregant als arrendataris quantitats potser elevades, i després miren de refer-se amb malversacions. Els oficials de justícia, els tinents, els majors apareixen en estreta aliança amb els oficials intermedis, amb el regidor i amb els arrendataris, i només es dediquen a descompartir els conflictes sorgits a nivell local per la gestió dels recursos. El domini absolut que exerceix sobre el territori aquest grup de poder —sense respectar els drets personals ni els pactes subscrits amb el feudatari— genera seguit seguit reaccions violentes i eversives engedades per d'altres faccions que es consideren perjudicades. Com a resultat, augmenta la inseguretat general.

El nomenament de Carles de Borja, seté duc de Gandia i comte d'Oliva, com a virrei de Sardènia (1611-1616) li permet intervenir amb major ímpetu a favor dels propis interessos. En aquest període, el duc cedeix el feu d'Oliva, mitjançant pública subhasta, a Ambrogio Pino i Francesc Malló, dos acabats comerciants i exportadors de blat; reforça el paper de Salvatore Sini, que per fi aconsegueix governar l'oficialia, i confia a Pere Navarro, un *criado* de la cort virregnal que ha portat amb el seu seguici des d'Espanya, el control dels feus per tal de protegir els vassalls dels abusos.

El duc i virrei necessita, de fet, llur ajut econòmic per a sostenir les trontolladisses finances de la família, compromeses per l'expulsió dels moriscos i les despeses excessives.

Els Tola, els Grixoni, els Foïs, els Delitala, treballen perquè els vassalls oferesquen a don Carles un donatiu extraordinari. Pressionats per Sini, que vol fer destacar la seua fidelitat constant, els habitants de Pattada subscriuen un cens de deu mil ducats a favor del duc.

Durant les Corts de 1614 don Carles demostra la seua benvolença envers d'altres personatges, als quals la xarxa clientelar operativa a tots dos feus implica en la defensa

¹⁰ *Ibidem*, p. 510.

de la plataforma política presentada pel virrei.¹¹ L'aristocràcia de la capital no aconsegueix imposar al virrei les seues pretensions a causa del suport unànim que el Capítol de Sàsser ofereix a don Carles. Salvatore Sini, mobilitza a favor del virrei la noblesa turritana pertanyent a la seua facció. Salvatore Manca, encara regidor del feu, compromet en defensa del duc els parents d'Homedes, els Scano Castellví i diversos petits feudataris. També els Tola es preocupen per l'èxit de les Corts. Diego Tola hi arrossega els seus cunyats Delitala, enemics de Sini, i Talavera; Giovanni Maria Tola mobilitza els Boil, els Sapero, els Satta, els Soliveras, els Carta i d'altres cavallers d'Ocier, que durant les Corts són premiats pel seu feudatari amb un títol de noblesa.¹²

El final de la *privanza* del duc de Lerma, al qual es trobaven lligats els Borja, i el gir polític que es produeix a Madrid, on el partit de don Baltasar Zúñiga i del comteduc d'Olivares preval sobre la facció adversària, tenen repercussions immediates també a Sardenya. Amb alguns anys de retard, a l'illa s'inicià un dur enfrontament entre les faccions nobiliàries lligades clientelarmenent a la gran aristocràcia espanyola, ara marginada del govern de l'Estat, i el virrei Vivas i els seus *letrados* que intenten crear-hi les condicions per vigoritzar el paper de la monarquia. Don Antonio Cani, que era aleshores regidor del comtat d'Oliva, emparentat amb els Castellví, animadors de l'oposició al virrei, s'alinea decididament amb el partit aristocràtic. Durant un bienni, el representant del comte controla els vots de la noblesa resident als feus i l'obliga, amb afalacs i amenaces, a votar contra les demandes presentades per Vivas. Les protestes enviades per aquest a la cort i de la cort a don Carles obrin els ulls al comte, el qual, com que no vol passar per un estrenu opositor d'Olivares i de la política de *Unión de Armas*, revoca la procura de Cani i designa com a nou regidor i delegat el fidel Francesc Navarro.¹³

Un cop apartat Antonio Cani, canvien també els alineaments clientelars que s'havien dibuixat a l'interior del feu. La petita noblesa dels territoris dels Borja, mentres redissenya els grups de poder que es disputen els oficis i els recursos del feu, busca ara millor fortuna amb l'exercici de les armes, el qual sembla obrir noves possibilitats d'ascens social.

També les dificultats financeres creixents dels Borja obrin nous espais de poder que les *élites* locals proven d'ocupar. Després de l'esclat de la guerra de Monferrato, el sobirà els ha imposat el manteniment d'un *tercio* de soldats. La mort de don Carles i les despeses requerides per al reconeixement dels drets de don Francesc obliguen els ducs a demanar als seus vassalls dos donatius més, els quals són pagats només parcialment. Entre 1627 i 1630, els esmentats súbdits han hagut d'enfrontar també el donatiu extraordinari de la *Unión de Armas* i el donatiu personal de 800 ducats imposat al feudatari. El regidor Mirón supera el destret financer demanant al comerciant Moyran que li avance els ducats demanats per la corona. També Giacomo Alivesi, *letrado* sassarés, ofereix als ducs, en forma de cens, una rellevant suma de diners.

La feblesa financera dels Borja va acompanyada de la pèrdua d'influència política. La *facció vàlida*, estretament controlada pel virrei Gerónimo Pimentel, marquès de Bayona, redefineix les regles per a l'accés al patronat regi. Si durant la *privanza* del duc de Lerma els dons i els homenatges podien obrir totes les portes, ara la valoració

¹¹ Sobre el parlament de 1614, vg. ORTU, G.G. (1995).

¹² FLORIS, F. (1990).

¹³ BUSSA, I. (1997). p. 261.

dels candidats als títols, als oficis i a les prebendes té en compte el compromís a favor de la *Unión de Armas*, i també els serveis prestats i les ofertes fetes al sobirà. Per tal d'obtenir aquests privilegis, doncs, la petita noblesa assedegada de títols ha de recórrer als caps del partit olivaresià, els quals tenen també capacitat per a imposar condicions als regidors i als arrendataris del feu.

La celebració de les Corts de 1631-1632 es produeix ara, com a conseqüència de tot això, en un context polític distint. Al comtat d'Oliva, les Corts coincideixen amb la fase de traspàs dels poders, fase marcada per la mort sobtada del regidor Mirón.

Els Borja, que potser compartien la impaciència creixent de l'alta aristocràcia contra el *valido* —concretada el 1628 amb la presentació d'un memorial a Felip IV— volen reduir l'import de la contribució financera que han d'oferir a la corona. El virrei Bayona, fill del comte de Benavente, no té ni de lluny la mateixa opinió. El partit d'Olivares, que mitjançant el comte de Torralba, l'inquisidor Pedro Cotoner i els arrendataris de diversos feus controla la Junta parlamentària per al cobrament del donatiu —i també les exportacions de blat, formatge, pells i bestiar del nord de Sardenya— s'assabenta dels projectes maquinats pel pare Pinto, rector del Col·legi dels Jesuïtes i tresorer dels feus dels Borja, i pel regent del d'Aragó Vico, exconsultor del comtat d'Oliva. Aquests darrers pretenen suscitar, al si del parlament, una sèrie de tensions i lluites que permetrien al regent tornar a Sardenya per tal de representar-hi un paper protagonista. Amb aquesta intenció, Pinto escriu a diversos cavallers del Capítol de Sàsser, tot involucrant en el projecte també els cavallers del comtat d'Oliva i en particular Francisco Tola, lligat per vincles d'agraïment al partit de Francesc i Gaspar Castellví i a Vico mateix. La funció de Tola dins les Corts, primer força marginal, esdevingué important quan el regidor Mirón, abans de morir, el nomena procurador seu a les Corts i li dóna una ordre molt concreta: haurà de votar a favor del donatiu només si les quotes fiscals assignades a don Francesc de Borja resulten inferiors a 800 ducats.

El virrei Bayona, alarmat ja per les informacions rebudes i per les cartes que Pinto continuava enviant a la noblesa de Sàsser, entreveu en l'ordre que esmentàvem l'inici d'una maniobra política dels feudataris destinada a suspendre la contribució de quinze mil escuts que el clergat i la noblesa s'havien compromés a pagar "voluntàriament". Per això intervé amb duresa en els afers interns del feu.

Amb por que les peticions de Tola poguessen ser compartides pels administradors dels altres feus espanyols, el virrei anul·la el nomenament d'aquest com a procurador i col·loca al lloc esmentat un fidelíssim *criado* seu i capità de la

Fragment d'un paviment ceràmic en què hi ha representats els Centelles i les seues armes. A la plaça de l'Almoïna de València.

cavalleria del Regne, Antonio de Robles. Aquest, tot just arribat al feu, contacta amb els cavallers de la facció de Tola i Arca, i també amb els de la facció adversària dels Grixoni i dels Salis-Melone. Convenç tots dos partits que participen a les Corts o que hi deleguen persones favorables a la política d'Olivares.

Les protestes del duc, que exposa en una carta personal les seues queixes contra les intromissions virregnals, no tenen cap efecte. El virrei, a fi d'evitar conflictes jurisdiccionals, es justifica afirmant que ha suspès Tola perquè contra ell hi ha engegada una investigació secreta de la Reial Audiència per parcialitat en l'administració de justícia i per un homicidi que pressumptament hauria comés. El virrei assegura al duc que el càrrec confiat a Robles és temporal i recorda a don Carles que les lamentacions per la part del donatiu que li ha estat assignat resulten indignes d'un llinatge tan preclar com el dels Borja.

Amb una filigrana política, per tant, el virrei aconsegueix "expropiar" el vot dels Borja, afrontar una perillosa maniobra del partit de Vico, que mirava de posar-lo en un mal pas, i fer aprovar per unanimitat dos donatius. A l'èxit de les Corts hi contribueixen també els nobles dels territoris dels Borja, molts dels quals reben com a premi títols i gràcies.

L'advocat Angelo Carta di Benetutti, per exemple, és armat cavaller; Agostino Carta Lado, cosí de l'anterior, Giovanni Maria Satta i Salvatore Tola són premiats, en canvi, amb un títol nobiliari. També obtenen la categoria de cavallers Biagio Tanda Delitala, Diego i Francesco Acorrà i Giovanni Maria Tanda, tots tres personatges lligats d'una manera o una altra a les xarxes clientelars que operaven al feu.

Els matrimonis entre algunes famílies residents al comtat d'Oliva (Delitala, Tola, Grixoni, Sini) i la noblesa de Sàsser (Pilo, Dell'Arca, Frasso, Sumpero, Manca) permeten a aquests grups estendre la seua influència prou més enllà de les fronteres dels feus dels Borja. Així esdevenen referents locals de partits d'abast regional capaços de controlar territoris, recursos, arrendaments. Aquesta autoritat és utilitzada per demanar i obtenir els favors del sobirà. Durant els vint anys de govern d'Olivares, en conseqüència, la lleialtat al partit del *valido* permet que la petita noblesa rural de l'interior de l'illa surta dels estrets confins del feu i s'integre en un bloc polític major, que participe activament en les guerres de Llombardia, de Flandes, de Catalunya i de Nàpols, i que vaja reunint mèrits per tal de prosseguir la seua escalada social.

BIBLIOGRAFIA

- AA.DD. (1988) *Les parentés fictives en Espagne (XVIe-XVIIe siècles)*, a cura d'A. Redondo, París.
- ATTENZA HERNÁNDEZ, I. (1990) «Pater familias, señor y patrón: economía, clientelismo y patronazgo en el Antiguo Régimen» dins *Relaciones de poder, de producción y de parentesco en la Edad Medieval y Moderna*, a cura de R. Pastor, Madrid: CSIC, pp. 411-458.
- BUSSA, I. (1990) «Il volto demoniaco del potere. L'amministrazione del feudo sardo di Oliva agli inizi del 1600» dins *Quaderni Bolotanesi*, Núm. 16, pp. 487-556.
- _____ (1997) «Agli inizi del governo del reggadore Navarro nel feudo sardo di Oliva (1624)» dins *Quaderni Bolotanesi*, Núm. 23, pp. 251- 344.
- DOMÍNGUEZ ORTIZ, A. (1973) *La sociedad española en el siglo XVII*, Madrid.
- ELIOTT, J.H. (1982) *Poder y sociedad en la España de los Austrias*, Barcelona.
- _____ (1982) «Zúñiga, Olivares y los primeros intentos de reformación» dins *La España de Felipe IV*, volum XXV de la *Historia de España*, a cura de J.M. Jover, Madrid.
- FLORIS, F. (1990) «Una famiglia del Montecuto: i Tola» dins *Quaderni Bolotanesi*, núm. 16.
- MARTÍN, A.C. (1993) «Amistad, parentesco y patronazgo: redes vinculares y servidores inquisitoriales en el tribunal de Logroño» dins *Historia Social*, núm. 17, pp. 21-31.
- ORTU, G.G. (1614) *Il Parlamento del Viceré Carlo de Borja, duca di Gandia (1614)*, Cagliari.

TORRE
Torre del Palau
dels Centelles

El Regne de Sardenya i els feus d'Oliva durant la Guerra dels Trenta Anys (1618-1648)*

GIOVANNI MURGIA

Un dels moments més significatius de la història de Sardenya a l'Edat Moderna coincideix indiscutiblement amb l'exaltant, però alhora trasbalsadora, participació de la noblesa i dels soldats d'infanteria sards en la Guerra dels Trenta Anys (1618-1648), al costat dels exèrcits espanyols.

A la primavera del 1626 aplegava a Càller, enviat pel rei Felip IV, don Lluís Blasco, membre del Consell d'Aragó, a fi de demanar al Parlament sard una contribució efectiva a la política de la *Unión de Armas* mantinguda pel comte-duc d'Olivares. Una política que mirava de mobilitzar els recursos humans i financers de tots els regnes de la monarquia en pro de l'esforç bèl·lic per a la reafirmació de l'hegemonia espanyola a Europa.

El projecte polític d'Olivares, de fet, estava estrictament dirigit cap a les urgències de la política exterior espanyola, a causa de les quals era indispensable constituir una mena d'exèrcit nacional. De passada, es buscava també transformar l'Imperi des d'una no gens orgànica coalició de regnes —molt diferents pel que fa a la cultura, les institucions i l'economia— en un únic cos polític alimentat per valors comuns que, entre d'altres coses, preveia una mobilització militar proporcionada.

L'adhesió dels estaments sards a la política de la *Unión de Armas*, es traduí bàsicament en l'oferta, durant un quinquenni, de 80.000 escuts que es farien servir per a armar dos *tercios* de 1.200 homes cadascun. Això va significar per a l'illa un endeutament econòmic i una despesa de recursos humans superior a les seues capacitats contributives reals. De fet, amb aqueixa quantitat de diners, només es pogué armar i equipar un dels *tercios*.

Entre 1628 i 1650, segons estimacions prou significatives, van partir de l'illa entre deu mil i dotze mil soldats. Un nombre molt elevat, equivalent a gairebé el 4-5% de la població censada l'any 1624 amb motiu de la celebració de les Corts Generals del Regne, presidides pel virrei Vivas, i que oscil·lava entre dos-cents mil i dos-cents vint mil habitants. Tanmateix, i més enllà de la fiabilitat d'aquesta dada demogràfica —a la qual atribuïm un valor purament indicatiu— és indubtable que Sardenya, a causa de la participació en les guerres al costat d'Espanya, féu cara a un esforç financer i de recursos humans massa alt.

* Ponència presentada en les II Jornades Internacionals sobre la Història dels Centelles i el Comtat d'Oliva, el 17 d'abril de 1999. Traducció de Raül Hernández.

El pes del sistema de reclutament, en el qual participà activament la classe baronial, recaigué gairebé de manera exclusiva sobre la població camperola, ja que aquesta es trobava directament sotmesa a la jurisdicció de l'estament militar, format primordialment per nobles titulars de feus. Els camps hagueren de patir, per tant, la sagnia dels individus més joves i robusts, d'edats compreses entre 16 i 50 anys; cosa que portà a l'empobriment progressiu de la disponibilitat de mà d'obra agrícola. Tot plegat produirà, a la llarga, efectes deleteris sobre una economia ja feble i precària per ella mateixa, que es basa en una cerealicultura extensiva engabiada en el sistema de la rotació anual de les terres destinades a conreus i pastures, i en un pasturatge feréstec i transhumant. Una economia, en resum, incapaç d'afrontar emergències duradores, com ara la participació en una guerra cara i llunyana, ja que estava dotada d'escassa capacitat de recuperació.

D'altra banda, aquest era el cost que l'illa havia de pagar per l'adhesió de les classes privilegiades a la política de la *Unión de Armas* mantinguda per Olivares. Durant la quarta dècada del segle XVII, mentres Espanya va consumint els darrers recursos humans i monetaris en la guerra, la situació econòmica i social de Sardenya presenta un aspecte dramàtic. A l'estiu de 1641, per exemple, els Estaments enviaren al rei Felip IV un memorial per a desaconsellar-li que convocàs les Corts amb l'objectiu de discutir el nou *donativo*, i per a protestar contra el reclutament i l'embarcament forçat de més de 1.300 camperols a bord d'una *armada* de 30 naus provinent de Nàpols amb destinació a Barcelona. En aquest document es descriuen de manera força gràfica els efectes desastrosos de la guerra, l'estat d'abandó dels camps, l'asfíxia dels intercanvis comercials i la pobresa general en què ha acabat trobant-se l'illa com a conseqüència de la llarga guerra. Perquè, si bé és cert que els camps ploren, no riuen pas les ciutats: estretament lligades a aquells, es ressenten també dels efectes negatius. Tot i que de manera menys dramàtica, cal dir-ho, gràcies als privilegis de l'*insierro* del blat necessari per a l'alimentació de la població urbana.

A més, l'enfonsament de la producció de cereals, a causa de les males anyades que havien vingut succeint-se durant diversos anys, la circulació d'una moneda de vellón mancada de valor, i la presència en aigües sardes dels pirates barbarescos, havien donat un dur colp als intercanvis comercials entre l'illa, les Balears, Catalunya i França, els quals es desenvolupaven preferentment dins l'anomenada *ruta de las islas*. D'altra banda, l'estat ruïnós de les infraestructures viàries, que no permetien durant la major part de l'any el pas dels carros carregats de blat i d'altres mercaderies, dificultava tant el comerç interior com el portuari. I tampoc els comerciants *de ultra marina* no trobaven incentius per a freqüentar els ports sards, per culpa de la intricada normativa burocràtica que regulava el comerç, la qual feia que es necessitaren períodes llarguíssims per tal de carregar una nau, fins i tot *de ultra tres mes*.

Retrat de Felip IV. Palau de la Generalitat Valenciana.

Enmig d'aquest panorama, uns altres dos components importants de l'economia de l'illa, com ara la pesca amb almadrava i la captura de corall, patien contratemps capaços de posar en crisi la pròspera producció i la comercialització cap als mercats tradicionals de Catalunya, França, Ligúria i Toscana. Les almadraves de Porto Scuso i de Porto Paglia, que eren les més importants de l'illa per la quantitat de tonyines capturades anualment, havien estat greument danyades amb la incursió dels corsaris moros en 1636 i 1638. La vigilància del litoral, mancat de torres de guaita i d'una guàrdia fixa *para evitar invasiones de enemigos*, era precària. Les almadraves, per tant, no aconseguien reprendre el nivell de productivitat precedent i, sense el necessari manteniment constant, només asseguraven una producció limitada.

Igualment, els vivers de *Mare Pontis*, als estanys de la ciutat d'Oristano, tampoc no explotaven al cent per cent la seua capacitat productiva a causa de la inseguretat de la costa. Cal afegir, a més, que a conseqüència del saqueig francès de la ciutat, el 1637, les infraestructures dels vivers havien patit danys importants i encara no havien estat reparades.

Però les que més es ressentiren de la crisi comercial foren les ciutats de Bosa i de l'Alguer, places fortes del regne, l'economia de les quals depenia gairebé exclusivament de l'explotació dels rics bancs de corall d'aquelles costes. La presència massiva de nombrosos negociants i comerciants francesos, catalans, genovesos i napolitans, als quals s'afegia una nodrida representació local, havia fet de l'Alguer la capital del corall a la Mediterrània occidental durant el segle XVI. Però al llarg de la Guerra dels Trenta Anys, amb el desplaçament del teatre de la guerra envers l'Europa continental i el consegüent abandonó militar, per part d'Espanya, de l'àrea mediterrània, Sardenya acabà trobant-se del tot indefensa i exposada als atacs i incursions corsàries i enemigues. De més, era incapaç, perquè li mancaven els recursos, d'involucrar-se en la reparació i manteniment de les defenses terrestres i marítimes, un procés que demanava massa temps i diners.

Un altre document de l'època, les actes de les Corts presidides pel virrei Fabrizio Doria, duc d'Avellano, dibuixa també un panorama desolador: les defenses en ruïna, els camins i els ponts impracticables, l'economia a l'extrem més baix. I tot es devia, segons es remarcava, *a los accidentes* de la guerra.

Davant d'aquesta situació de crisi profunda i d'estancament econòmic, la classe mercantil ciutadana sembla que vol reaccionar amb força, i proposa a la corona espanyola un grapat de demandes per al relleu de les activitats comercials. Unes demandes que preveïen la supressió d'aranzels, l'habilitació dels diversos ports de l'illa per a l'exportació de mercaderies, fins i tot del blat —una exportació subjecta a fortes restriccions— i la institució de ports francs. La majoria de les propostes presentades, però, foren dràsticament rebutjades i liquidades amb l'argument que, si es concedien, causarien importants pèrdues a les duanes reials, i també a les altres ciutats portuàries pel que feia a la competència comercial. En realitat —una vegada més— les exigències d'un règim de vincles feudals, amb reglamentacions estrictes sobre les activitats econòmiques i productives de l'illa, s'imposava a les iniciatives més innovadores i dinàmiques presentades per la classe comercial i empresarial local. El govern espanyol, en efecte, bloqueja les oportunitats de desenvolupament de l'illa, i es mostra incapaç i poc sensible envers les tendències de la política econòmica que miren de promoure les manufactures i el comerç.

Aquesta és la realitat urbana, però el panorama del camp —pres en conjunt— no resulta millor, certament, ja que ha estat el camp qui ha hagut de sostenir la major part del pes de la guerra. I no és casualitat que, sobretot a les zones més interiors de l'illa, el descontentament social esclate en manifestacions delictives i criminals.

Als feus d'Oliva, constituïts per les encontrades del Màrguine, del Montagut, d'Anglona i de la vila d'Ósilo, s'hi registra una recrudescència del fenomen del bandolerisme, que mostra arrels tant socials com polítiques, atès que es presenta sovint com una clara oposició al sistema de poder instaurat per la corona espanyola. Aquestes mateixes poblacions, per exemple, denuncien, al llarg de les corts de 1642 i 1643, la duresa i la disparitat en l'aplicació dels tributs, els abusos en l'administració de justícia i la prepotència dels oficials reials i feudals. Igualment s'hi denuncien les maneres arrogants i prepotents dels *familiars* encarregats de cobrar el tribut per a la Santa Croada; així com dels que depenien del Tribunal de la Inquisició. Aquests darrers gaudien d'immunitat, d'exempcions, franquícies i salvaguardes personals que els asseguraven privilegis notables, entre els quals hi havia el de no sotmetre's al control dels oficials justícia locals.

Les poblacions dels feus d'Oliva es lamenten també per la càrrega econòmica que han de suportar, i per les molèsties patides quan s'hi traslladen els cossos d'infanteria i cavalleria. Aquests hi van sovint bé per exercir tasques de patrulla i control del territori, bé per restablir l'ordre públic, i les despeses d'allotjament i avituallament de la tropa recauen sobre els civils. D'altra banda, la presència militar constant es justificava amb el fet que en aquelles terres es cometien nombrosos delictes i homicidis, dels quals no es lliuraven ni tan sols els representants del govern, i menys encara els encarregats de cobrar els diferents impostos.

Un altre fenomen criminal era el contraban, sobretot el del bestiar exportat clandestinament a través de diversos punts costaners de l'Anglona i de la Gallura. Un bestiar que sovint era objecte d'assalts i robatoris. El contraban, sostingut i alimentat per la connivència dels funcionaris feudals, del clergat i dels notables de les viles, és tolerat sovint pels guaites encarregats de la vigilància costanera. L'activitat contrabandística arrelava en profundes motivacions de caràcter polític, econòmic i social, als quals s'afegien causes d'ordre material, derivades del precari sistema viari i de comunicacions internes i externes de l'illa.

El comerç, sobretot el del blat, es trobava clarament ofegat pel sistema de racionament en vigor, rígidament fonamentat en l'*insierro* ciutadà, en la fixació del preu d'*afforo*, en la determinació de les places de mercat i en el control de les exportacions. El pes d'un sistema semblant requeia sobre el món rural, sobre les classes camperoles, sobre els productors, sobre els *labradors*, obligats a transportar gratuïtament el blat d'*insierro* per a l'aprovisionament de la ciutat, el qual es pagava a preu d'*afforo* —ço és, un preu polític establert pels tècnics municipals. Un preu, per tant, molt inferior al del lliure mercat. L'exportació del blat era autoritzada només en el moment en què ja havien estat satisfetes les exigències d'aprovisionament de les ciutats i del Regne; ço és, quan ja no hi havia temps d'enviar als mercats els possibles excedents i vendre'ls a preus més ben remunerats que no pas els de l'*afforo*.

A més a més, no tots els ports de l'illa estaven habilitats per al carregament del blat destinat a l'exportació. Per exemple, el port de Castell' Aragonese era el més proper als productors de blat del feu d'Oliva, però no es trobava habilitat per a l'exportació,

raó per la qual hom havia de portar el producte fins a Porto Torres, a una distància notable. No és pas casualitat, doncs, que els productors de l'Anglona, del Màrguine i del Montecauto, durant les Corts presidides per Avellano, demanen que el port de Castell'Aragonese siga habilitat de nou per a l'exportació, tal i com ho havia estat entre 1576 i 1615. Això els hauria estalviat viatges llargs i cars.

Per tal d'evitar uns inconvenients semblants, amb tot, l'única solució efectiva era l'embarcament clandestí, amb greus pèrdues per a l'erari del Regne, i amb fatals repercussions pel que feia a l'ordre públic. Contraban i criminalitat, de fet, s'entrellaçaven.

També contribuïa a l'increment de la tensió social als feus d'Oliva la presència dels cavallers, els quals obtenien el títol bé per mèrits personals adquirits al servei de la corona o bé mitjançant el pagament de diners. Aquesta classe, força nombrosa a la vila d'Ocier, gaudia de privilegis particulars, ja que pertanyia a l'estament militar, i els seus membres no podien ésser perseguits per la justícia ordinària ni tan sols a causa de delictes greus. La seua manera d'obrar es caracteritzava pels abusos de tota mena i per la prepotència. Destaquen, per exemple, els tancaments de terres comunals, mitjançant *tanche* destinades a la pastura del bestiar oví i boví. Sovint són grans propietaris de bestiar, són els *principales* de les viles, els més poderosos econòmicament, i gaudeixen d'un poder polític indiscutit. Un poder que els venia del seu dret a vot en les Corts, malgrat que sovint no hi participaren i delegaren el vot en d'altres persones, a les quals es trobaven lligats per interessos comuns o per vincles clientelars. Durant les Corts presidides per Avellano, per exemple, els cavallers del feu d'Oliva, molt nombrosos, es distribueixen de manera variada: molts es fan representar per membres de l'estament militar presents a la ciutat de Sàsser, als quals confereixen plens poders. Uns altres deleguen en el marquès de Lanconi, de la família dels Castellví; la resta en don Jeroni de Sossa, del Regne de València, *regidor* i administrador general dels feus d'Oliva al Regne de Sardènia.

Els cavallers, a més, s'oposaran decididament a les tímides temptatives del govern espanyol per a incrementar la producció de cereals, i a la introducció de conreus nous. Posem un nou exemple: el govern espanyol, a primeries del sis-cents, amb no massa convicció, havia estudiat un projecte d'introducció de l'olivera mitjançant l'empelt dels ullastres, abundants en aquell territori. El projecte preveia fins i tot l'enviament d'assessorament tècnic des de València, on es practicaven els empelts amb mestria. Però el projecte, després d'un primer intent, no tingué cap resultat a conseqüència de l'oposició dels grans ramaders, els quals, amb la introducció del bestiar a les terres que s'havien empeltat, destruïen el treball ja fet.

En realitat, els cavallers i els notables locals, involucrats fins i tot en les activitats de contraban, actuaven fora de tota legalitat, i exercien un poder que, de fet, s'encarava amb el poder institucional.

¿Quina fou la resposta del govern espanyol a aquesta situació, a la criminalitat i al contraban? Tot plegat es va liquidar amb molta superficialitat, qualificant-ho com a bandolerisme, com a simple activitat criminal. Per això es produí la repressió, però no la desaparició d'aquests fenòmens, atés que no se'n van eliminar les causes profundes, ni en el terreny polític i institucional ni en l'econòmic i social.

Durant la primera meitat del segle, s'hi feren diverses expedicions militars amb l'objectiu de reprimir i castigar els culpables. Els comandants d'aquestes expedicions

La Guerra dels Trenta Anys. Detall d'un gravat alemany de la Biblioteca Nacional de París.

tenien plens poders, talment com si hagueren estat *alternos* del virrei. Nombrosos bandits, o pressumptes bandits, que operaven en aquelles contrades sovint protegits i ajudats per la població, foren capturats. Després d'un procés sumari, eren condemnats a la forca. El ritual d'execució, que havia de servir per a desencoratjar possibles emuladors, incloïa a més la decapitació i fins i tot l'esquarterament. El cap, una vegada empalat, era dut com a trofeu macabre pels carrers de la vila, i més tard exposat a les portes de la ciutat.

Finalment, per tal d'aturar el contraban de bestiar —que representava la part més important de l'economia del feu d'Oliva— el govern espanyol també provà d'intervenir mitjançant l'obligació de marcar els animals. Malgrat tot, els robatoris de bestiar continuaran alimentant transaccions lucratives, perquè sovint les persones més poderoses es dedicaven a liderar els contrabandistes.

El discurs que fins ara hem vingut desenvolupant a grans trets, s'ha basat preferentment en algunes qüestions polítiques, econòmiques i socials que caracteritzen la societat sarda i els feus d'Oliva, al llarg d'un període extremament delicat i complex com és el que ve marcat per l'adhesió a la *Unión de Armas* i la consegüent participació en la Guerra dels Trenta Anys al costat dels exèrcits espanyols. Una participació que, com hem subratllat abans, significà un cost elevadíssim en el terreny financer i humà. Però no hi ha dubte, d'altra banda, que aquesta participació, ultra els costos elevats que es pagaren, introduí canvis profunds en la societat rural i urbana de Sardenya. Canviaren les relacions tradicionals entre el feu i els vassalls i, contextualment, també les relacions entre el feu i la corona. La noblesa feudal que participa en la guerra, va adquirir a l'exèrcit una nova consciència política respecte de la funció social i l'*status* d'aquest. L'exèrcit esdevingué, en conseqüència, un vehicle d'accés als càrrecs públics, i un element d'integració dels estaments privilegiats sards amb la cultura, la política, la ideologia dominant castellana del *siglo de oro*.

GIOVANNI MURGLIA
Universitat de Cagliari

Aspectes de la vida dels olivans del segle XVIII recollits per Gregori Mayans

ANTONIO MESTRE SANCHIS

Els homes i les dones del segle XX hem estat testimonis del naixement de mitjans de comunicació, fruit de l'avanç de la tecnologia, que utilitzem diàriament per a donar a conèixer notícies urgents, com el correu electrònic, el fax, el telèfon o internet. Així mateix, habitualment, ens servim de la premsa, la ràdio o televisió per a conèixer les novetats que sol·licita la nostra necessitat informativa. Tota aquesta situació ha suposat que perdem el sentit, la importància i l'abast de la comunicació epistolar. Ara bé, en etapes anteriors, inclòs el segle XVIII, en què no es disposava dels instruments al·ludits, la carta es convertia en el mitjà ordinari de comunicació a través del qual es transmetien decisions polítiques o diplomàtiques, manifestacions afectives i declaracions d'amor, o es comunicaven successos esdevinguts en presència del redactor amb la finalitat de fer-ne partícip la persona absent.

Des d'aquesta perspectiva resulta coherent que, entre els milers de cartes conservades en els fons mayansians —redactades durant els anys en què l'erudit residí a Oliva— hi haja moltes notícies relatives a la vida ciutadana de la seua vila nadiua. És cert que l'epistolari de Gregori Mayans constitueix un fons de notícies importants per a la cultura europea i espanyola, en què apareixen els greus problemes teològics, filosòfics, historiogràfics o polítics del moment. Però igualment, en aquest voluminós conjunt de cartes, podem destriar una sèrie de dades concretes sobre la vida social, religiosa o econòmica dels nostres avantpassats. Sense ànim de precisar totes aquestes notícies —tasca pràcticament impossible en aquestes circumstàncies—, podria destacar-ne l'aparició d'un monstre marí a la platja d'Oliva, una minuciosa descripció de la plaga de llagosta, tan devastadora com l'esdevinguda recentment a Rússia, els problemes sanitaris produïts pel cultiu de l'arròs, les diferències entre els ciutadans per la canalització del riu de Gallinera, les polèmiques per l'ús de l'aigua de reg del Serpis, la caiguda de la cúpula de l'església de Santa Maria o la visita de l'erudit a la Font d'En Carròs per a descriure les inscripcions dels sepulcres dels antics comtes que havien estat traslladats des del castell del Rebollet.

Molts d'aquests temes els podem trobar en el volum de l'epistolari mayansià amb el títol d'*Escritos económicos*,¹ que vaig editar per a delimitar el pensament de l'erudit

¹ MESTRE, A. ed. (1976).

olivà sobre temes relatius als problemes econòmics del moment: el plet sobre l'aigua de reg amb els pobles veïns, el cultiu de la canya de sucre, les dificultats en la implantació del cultiu de l'arròs... Com que aquest volum ha estat publicat per l'Ajuntament d'Oliva, supose que el contingut ja és suficientment conegut i no utilitzaré ací cap text ja antologat. Altres notícies les localitzem en altres volums de l'epistolari, en què Mayans parla d'altres successos esdevinguts a la ciutat. Finalment, he publicat algunes notícies puntuals en diverses revistes locals. Amb la finalitat que algunes d'aquestes notícies puguen ser conegudes per un major nombre de lectors, acceptant la invitació de la direcció de *Cabdells*, ací oferisc una tria de dades ja publicades amb anterioritat en revistes olivanes i les contextualitze en un marc de conjunt. La selecció dels documents la realitze en base a dos criteris: alguns texts, recollits pel mateix Mayans, estan centrats en la nostra història i contribueixen al coneixement del nostre passat; d'altres són atestacions de fets de què fou testimoni. He elegit un document de cadascun dels diversos aspectes relatius a la vida ciutadana: vida eclesiàstica, subordinació feudal com a símbol de l'autoritat del comte, diferències en la canalització d'inundacions, visita erudita a la Font d'En Carròs o la caiguda de la cúpula de Santa Maria, la resolució de la qual donà origen a la imatge actual del carrer de les Moreres.

El fons de Mayans pot sorprendre l'estudiós. Vist que en el segle XVIII no hi havia biblioteques públiques on recórrer a buscar documents oficials —civils o eclesiàstics— don Gregori hagué de formar-se'n una de pròpia, de la qual formava part un gran nombre de volums sota el títol de *Papeles varios*. En aquests toms podem trobar texts relatius a Oliva. Per exemple, hi vaig localitzar una còpia de la butlla pontificia de la creació de la plebania que vam utilitzar en la *Iniciación a la historia de Oliva*² i que hui és ben conegut. Però hi ha altres documents de grau inferior, com el que hi incloc tot seguit, referent a l'ermita de Sant Josep, traslladada des de la partida de l'Elca a la de Benifarés. El document és un breu pontifici i està datat en el pontificat de Pius IV (7-IV-1565). Sol·licitat pels regidors de l'Ajuntament d'Oliva, concedia una sèrie d'indulgències a aquells que visitaren la dita ermita, amb la deguda confessió, els dies de Pasqua, de Pentecosta, així com en la festivitat dels titulars, Sant Albert i Sant Josep, i el dia de Sant Agustí:

«Alexander episcopus tusculanus, Iohannes titulo sanctae Priscae, Clemens titulo sanctae Mariae in Araceli, Iacobus titulo sanctae Mariae in Cosmedin, Iohannes Reumanus titulo sancti Georgii ad velum aureum, Bernardus titulo sancti Simeonis, Philibertus sancti Martini in montibus, Hippolitus titulo sanctae Mariae in Aquino, Franciscus titulo sancti Laurentii in Lucina. et Innicus titulo sancti Adriani, Presbyteri, miseratione divina, Sanctae Ecclesiae Cardinales, universis Christi fidelibus praesentes literas inspecturis, salutem in domino sempiternam. Cupientes igitur ut Ecclesia, seu capella heremitorii sanctorum Alberti et Iosephi, nuper ex partita de Elca ad partitam de Benifarés extra moenia oppidi de Oliva Valentinae Diócesis, auctoritate ordinaria translata et erecta, congruis frequentetur honoribus, et a Christi fidelibus iugiter venerentur, ac in suis structuris et edificiis debitor reparetur, conservetur et manuteatur, nec non libris, calicibus, crucibus, luminacibus, ornamentis ecclesiasticis ac rebus aliis divino cultui inhibí necessariis decenter muniatur, utque Christi fideles ipsi eo libentius, devotionis causa. confluant ad eandem, et ad reparationem, conservationem et manutiones et inmittonem bonorum manus promptius

² DD. AA. (1978).

Gregori Mayans ens ha reportat valuoses dades històriques sobre el passat d'Oliva.
Il·lustració extreta de Sant' Ana.

porrigunt adiutrices quo ex hoc ibidem dono celestis gratiae uberius noverint se refertos Nos Cardinales praefati quilibet nostrum per se supplicationibus dilectorum nobis in Christo Iuratorum dicti oppidi de Oliva nobis super hoc humiliter porrectis inclinati de omnipotentia Dei misericordia ac beatorum Petri et Pauli Apostolorum eius auctoritate confisi omnibus et singulis utriusque sexus Christi fidelibus vere penitentibus, et confessis seu statutis a iure temporibus firmum propositum confitendi habentibus qui dictam Ecclesiam seu capellam heremitorii sanctorum Alberti et Iosephi in singulis videlicet Paschalis Resurrectionis domini nostri Iesu Christi, et Pentecostes ac eorundem sanctorum Alberti et Iosephi nec non sancti Augustini festivitibus et diebus a primis vespers usque ad secundas vespers inclusive devote visitaverint annuatim et ad praemissa manus porrexerint adiutrices pro singulis festivitibus et diebus praefatis quibus id fecerint centum dies de iniunctis eis poenitentis misericorditer in domino relaxamus praesentibus quas per questores deferri prohibemus perpetuis futuris temporibus duraturis in quorum fidem literas nostras huiusmodi fieri nostrorum sigillorum fecimus appensione communiri. Datis Romae in Edibus nostris anno a nativitate domino millesimo quingentesimo sexagesimo quinto, die vero septima mensis Aprilis Pontificatus Santissimi in Cristo et domini nostri Pii divina providentia Papae quarti anno sexto».

Joan Antoni Mayans ens n'ha fet arribar la traducció al castellà, conservada entre els seus papers (*Historia de España*, volum IX). Conserve l'ortografia original del text:

«Alejandro..., Juan..., Clemente..., Jacobo..., Juan..., Bernardo..., Filiberto..., Hipólito..., Francisco, Iñigo..., presbíteros cardenales, por la misericordia de Dios, de la sacrosanta Iglesia Romana, a todos los fieles de Christo que vieren las letras presentes, sempiterna

salud en el Señor: Quanto con mayor frecuencia llevamos los entendimientos de los fieles a las obras de la caridad, tanto más saludablemente miramos por la salud de sus almas. Deseando pues que la iglesia, o capilla, de la hermita de los santos Alberto i Josef, erigida i trasladada poco ha con autoridad del ordinario de la partida del Elca a la partida de Benifarés fuera de los muros de la ciudad de Oliva de la Diócesis de Valencia, se frecuente con las honras devidas, i se venere continuamente por los fieles de Christo i se repare debidamente en sus fábricas i edificios, se conserve, se mantenga también decentemente, se prevenga con los libros, cálices, cruces, luces, ornamentos eclesiásticos i otras cosas allí necesarias para el culto divino, i para que los mismos fieles de Christo acudan a aquel lugar a la misma iglesia por causa de devoción, i al reparo, conservación i manutención, i alarguen las manos bienhechoras en el aumento de bienes i sepan que por esto también se hallan llenos más abundantemente de la gracia celestial, nosotros, los Cardenales sobredichos, i cada uno de nosotros, movidos por las súplicas promovidas humildemente sobre esto por nuestros amados en Christo los Jurados de la dicha población de Oliva, confiados en la misericordia de Dios Todopoderoso, i en la autoridad de los santos Pedro i Pablo, sus Apóstoles, a todos i a cada uno de los fieles de Christo de entrambos sexos, verdaderamente arrepentidos i confesados, o en las ocasiones establecidas por derecho, que tuvieren firme propósito de confesarse, que visitaren devotamente cada año dicha iglesia, o capilla, de la hermita de los santos Alberto i Josef, es a saber en cada una de las festividades i días de Pascua de Resurrección de nuestro Señor Jesu Christo, i Pentecostés, i en las festividades de los mismos santos Alberto i Josef, i también san Agustín, desde las primeras vísperas hasta las segundas vísperas inclusivamente, i para lo arriba dicho alargaren las manos bienhechoras, por cada una de estas festividades i días expresados, en los quales hicieren esso, les perdonamos por las presentes misericordiosamente en el Señor cien días de las penitencias que tuvieren señaladas, las quales nuestras letruras prohibimos ser llevadas perpetuamente en los tiempos venideros por los questores, i en fe de ellas hicimos las presentes desta manera autorizadas, colgando nuestros sellos, fechas en Roma en nuestras casas, año del nacimiento del Señor mil quinientos sesenta i quatro [sic], i en el día siete del mes de abril de Pontificado del Santísimo en Christo i señor nuestro Pío, por la providencia divina, Papa Quarto, año sexto».

El segon document és del segle XVII. Després de l'expulsió dels moriscs, els senyors desitjaven repoblar els pobles i pactaren amb els veïns i els immigrants les normes de convivència civil, però també econòmica. Són les cartes de poblament. Però les condicions eren, moltes vegades, dures i els pobles protestaren freqüentment. Hi ha un cas d'evident manifestació de les exigències de l'Ajuntament d'Oliva, exposades a la comtessa d'Oliva i duquessa de Gandia l'agost de 1667. Transcripció del document tal com apareix en la còpia conservada en el fons mayansià,³ amb lletra del canonge Joan Antoni Mayans i escrit tant en valencià com en castellà:⁴

«Exma. Señora.

Juan Salelles, síndico i procurador de la villa de Oliva, suplicante, en ejecución de lo que V. Ex. ha sido servida mandar deliberar en la escritura testificada por Miguel Alcaína, notario, en 13 de los corrientes, de que la dicha villa, por escusar pleitos, representasse las pretensiones que tienen contra el Exmo. Sr. Duque de Gandía, conde de Oliva, i las razones en que se fundan dichas pretensiones, obedeciendo como fieles i leales vasallos. i

³ BAHM, 482.

⁴ MESTRE, A. (1987).

porque en ningún tiempo se les pueda imputar que han faltado a lo que ha sido del gusto de V. Ex., propone dichas pretensiones en el modo i forma siguientes.

En primer lugar, propone que las regalías de carnicería, herbacería, tiendas, almodín, tavernas, panaderías i otras del arrabal de dicha villa, son propias de aquella, como consta por lo capitulado i concordato entre partes del Exmo. Señor duque de Gandía i conde de Oliva, don Carlos de Borja i Centelles, de una, i el justicia i jurados i Concejo General de dicha villa de otra, con escritura de transacción i concordia que, ante dicho Nicolás Monge, notario, en 13 del mes de noviembre del año 1610. en la qual quedó ajustado i capitulado en el capítulo X.

X. Item. Es estat pactat, avengut, transigit i concordat per i entre les dites parts, que lo dit Excelentíssim Senyor conde de Oliva aja de fer, segons que de present fa, en quant menester sia, mercè, gracia i donació a dita vila i particulars de aquella, de les regalies de fleques, tavernes, herbaceries i carniceries del dit Raval, de manera que totes les rentes i emoluments de dites regalies sien de dita vila, i se agen de convertir en ops de dita vila i raval en lo dotse.

XII. Item es estat pactat, avengut, transigit i concordat per i entre les dites parts, que dita vila sia senyora del Almodi de dit raval, del qual, ex nunc sa Excelencia de dit senyor conde ne fa gracia, mercè i donació a dita vila ab pacte expres. que les 25 lliures que lo dit raval solia respondre i pagar sa Excelencia, de dit senyor conde ne fa gracia, mercè i donació a dita vila ab pacte expres. que les 25 lliures que lo dit raval solia respondre i pagar cascun any a dita vila, de hui en avant no les aja de pagar sa Excelencia, ni sos sucesors i altra persona alguna, i que dita vila, eo justicia, jurats i universitat de aquella agen de fer remisió de aquells i cansellar qualsevol acte i obligació que aja de pagar aquelles, i que estiga en mera facultad i voluntad dels oficials i Consell particular de dita vila de tenir o deixar de tenir almodi en dita raval i variar toties quotes.

En segundo lugar, pretende la villa que por medio de su justicia debe ejercer en primeru instancia la jurisdicción alta i baja, mero i mixto imperio, en sus vecinos i habitantes, i en otros qualesquiera delinquentes que perpetrar qualquier género de delitos en su jurisdicción, i esta pretensión está tan justificada que la dicha villa de tiempo inmemorial ha usado de dicha jurisdicción sin controversia alguna hasta que, de poco tiempo a esta parte, se entromete el governador a conocer de todas las causas criminales i, como los de la villa son unos pobres vasallos i a los gobernadores les ha animado i anima la grandeza de V. Ex. i de los demás duques antecesores, poco a poco se ha intentado quitar a la villa dicha jurisdicción, siendo prehemencia tan estimable, i de esta verdad consta a la letra por el capítulo tercero de dicha concordia en el qual, dando por indubitado que el justicia de dicha villa tenía la jurisdicción criminal en primera instancia, el señor duque don Carlos se la concedió i extendió para que la egerciese en el arrabal de dicha villa en fuerza de su agregación prout ibi.

III. Item es estat pactat, avengut, transigit i concordat per i entre les dites parts que en dita vila i raval sols i aja un Justicia, que conega de les causes civils i criminals en primera instancia dels vehins i habitants de dita raval, nous pobladors que ara son i per temps serán, de la manera que fins hui la ha administrada en los vehins de dita vila, et non aliter, nec alio ullo modo, nec amplius. Lo qual Justicia aja de tenir i tinga dos llochtinens: lo hu que habite en la vila, i lo altre en lo raval, los quals agen de ennomenar desta manera i en esta forma, que los jurats i Consell particular, en lo temps que està la nominació i elecció de Justicia, agen de nomenar sis persones, ço es, tres de la vila i tres del raval dels nous pobladors ab que no sien dels que son eixits, ni sien de dita vila, a residir en dit raval, i lo Justicia ennomene dels tres de la vila hu per llochtinent de la vila, i dels tres del raval hu per llochtinent del raval.

La tercera pretensión que tiene la villa es que tiene facultad de prohibir i vedar que no

entre en dicha villa, arrabal i término de aquella, vino blanco ni de otro género, no obstante lo qual, en perjuicio de dicho derecho i en fraude de las regalías de dicha villa, entran en aquella i en su arrabal todo el vino que les parece, con pretexto de que para ello tendrán licencia i permiso de los excelentísimos señores duques, i el arrendador de dicho arrabal despide todo su vino i no los de la villa, lo que es notorio perjuicio. I en esta conformidad quedó ajustado en el capítulo XI de dicha concordia.

XI. Item es estat pactat, avengut, transigit i concordat per i entre les dites parts, que los Justicia i jurats de dita vila tinguen mera i lliure facultat de prohibir i vedar que no entre en dita vila, ni raval, ni en son terme, vi blanc, ni vermell, de fora del terme de dita vila en lo temps que els pareixca i ben vist los será per a vendre i que los excelentísimos senyors condes, que de present es i per temps serán, no puguen donar llicencia alguna a ninguna persona, de qualsevol estat i condició que sia, pera entrar vi blanch ni vermell en dita vila, sino que en tot estiga a mera disposició i voluntat del oficials de dita vila, excepte que pera casa i palacio de dits senyors condes i sos criats, de son procurador general de dita vila i de sa casa o puguen entrar lliberament.

La quarta pretensión es que su Excelencia deve pagar a la villa todas las cantidades que deve por las peitas de las tierras, casas i heredades que posee en aquella i su término, que importan cada año once libras i éstas se deven desde el año 1629, i que su Excelencia deve dichas peitas.

I en términos de duda por ser cargos reales de las mismas tierras a satisfacer, el qual están tenidas en qualquier poder que entren, i a más de que en esto, como va dicho, no ai duda, se convence de que en el capítulo 18 de dicha concordia quedó ajustado que la dicha villa avia de formar carta de pago a favor de dicho señor duque don Carlos de todas las cantidades que su Excelencia devía a la villa por razón de las peitas corridas hasta el día de la transacción i concordia prout ibi.

XVIII. Item. Que los justicia, jurats i consell, per rahó de dita agregació de la vila i raval i mercés que els ha fet i fa ab les coses que els ha concedit i otorgat ab la present capiulació i concordia, tinga obligació de dermar apoca de la canitat o cantitats que ha pagat per dit senyor comte i de les peites fins hui i que agen de servir segons que cum presentí se ofereixen servir a sa Excelencia i a la senyora duquesa en noucentes lliures moneda real de Valencia.

La quinta pretensión se reduce a que en adelante no debe pagar la villa las ochenta libras que paga a los señores duques condes de Oliva, porque dichas 80 libras se contribuían antiguamente porque los señores duques ordenaron que la villa arrendasse las carnicerías del arrabal juntamente con las de la villa por razón de que las dichas carnicerías del arrabal... avían de servir por tiempo limitado para el señor duque para acudir a un empeño que tenía contraído, el qual tiempo ha muchos años que feneció. I sin embargo que, fenecido dicho tiempo, le avía de restituir la carnicería a dicha villa, ha continuado en pagar las ochenta libras por su ignorancia i por las pocas fuerzas que tiene respecto de los excelentísimos señores, i bien se deja considerar de cuánto perjuicio ha sido a la villa tan dilatada contribución i lo será de mucho más si ha de continuar en aquella.

La sexta pretensión se reduce a que la villa no sólo no deve contribuir en adelante en pagar las dichas ochenta libras, sino que a recobrar de su Excelencia todo lo que indevidamente ha pagado, que son cantidades de gran suma, pues no han tenido título alguno los señores duques para percibirlas.

La séptima pretensión es que asimismo deve recobrar la villa juntamente con las regalías del arrabal todas las cantidades que unos años con otros han podido importar los arrendamientos de aquellas por la misma razón referida, pues siendo propias de la villa i no teniendo los señores derechos ni títulos algunos para desfrutar los emolumentos, les deven restituir en razón i justicia.

Todas las referidas pretensiones i cada una de aquellas no pueden tener más justificación en hecho ni en derecho de la que les asiste por parte de la villa, pues es título con que las ha adquirido, es un cargo oneroso de transacción i concordia, ultro cirroque obligatorio, con todas las cláusulas que ex abundancia se requieren para [que] ambas partes quedasen con obligación de obtemperar lo capitulado i con cláusulas juradas de no apartarse de lo que en aquella han tenido.

I no ai razón alguna que siendo, como fue, la escritura de transacción i concordia en que la villa le dio muchos derechos, cumpliéndola a la letra, aya de quedar defectuosa por parte de los excelentísimos señores duques condes de Oliva, ni la ciega obediencia en que la villa i vasallos han continuado en algunas operaciones en obsequio de los señores, mui contra su derecho, se les ha de imputar ni acriminar quando con tanto rendimiento proponen la justificación de sus pretensiones a la piedad i grandeza de V. Ex., i lo que remueve toda duda es que, aunque la villa de Oliva no uviera tan legítimo título por ser tan legítima señora de sus regalías, es constante que los señores duques condes de Oliva no las pueden tener, ni aver adquirido, por ser assí que es impermitido por Fueros deste reino que a la letra disponen no poder los señores estancar ningún género de vituallas i víveres o tiendas, panaderías, tavernas, ni otras desta calidad, sino que será lícito i permitido a los vasallos vender i comprar de quienes les parezca i como les parezca lo que está corroborado con muchas sentencias de la Real Audiencia.

I assí sólo el Consejo General, que representa toda la villa, puede valerse de poner semejantes estancos, siempre i quando seu preciso, para que de lo procedido de aquellas se acuda a pagar los cargos de las universidades en consideración de hallarse tan alcanzadas, i es la razón, porque como el privilegio que hoy está hecho Fuero fue otorgado a favor de las universidades i vecinos i habitantes de aquellas, i para el bien común, está en facultad de dichas universidades, privilegio i renunciarle siempre i quando sea conveniencia del bien común, pónense semejantes estanques, i esta política está corroborada assí mismo con el sentir i deliberación de la Real Audiencia que las tendrá mui previstas la persona a cuyas manos este papel llegará.

La última pretensión que la villa tiene es en lo tocante a la amarjal dicha del pla, que es una partida inculca dicha del Molinell; esta partida en todo tiempo, disfrutando aquella los vecinos i habitantes, assí paciendo las hierbas con los ganados mayores i menores, como valiéndose de los demás emolumentos a su arbitrio, i es en tanta manera verdad ser patrimonio particular de la villa i realengo de aquella, que ni está concedida a los señores, ni tenida a suyugación alguna, no obstante lo qual de algunos días a esta parte se ha entendido que el gobernador, diciendo tener orden de los señores, establece algunos pedazos de dicha marjal, i esto es en conocido perjuicio de la villa, le priva de la conveniencia i útil que le resulta. Otrosí, pretender introducir que alguna parte de la dicha amarjal sería dehesa, a ocasión de que confinan dicha amarjal con la dehesa de los señores, i con este pretexto se defrauda a la villa si se le ocupa parte de dicha hoya, lo que igualmente es mui nocivo; i assí se deve reparar revocando los establecimientos i dejando a la villa su legítimo dominio i para que cese la controversia, que entre la dehesa i dicha amarjal se pongan límites, Para que cada uno sepa lo que es suyo i que ninguna de las partes quede defraudada.

Estas son, señora excelentísima, las pretensiones de la villa que las propone el Síndico a V. Ex. Fiendo que, vista i reconocida la justificación tan pronta i cabal que a cada una de las referidas les asiste i el notorio perjuicio i daño que en tanto tiempo padece dicha villa, hallándose privada de los útiles tan considerables que disfrutaban aquellas i con tantas cargas i obligaciones como V. Ex. tiene bien entendido, espera la villa de la grandeza de V. Ex. que desde luego ha de ser servida mandar reintegrar la villa en que desde luego tome la posesión de dichas regalías, en ejecución de dicha concordia i juntamente de todos los demás cabos que suplican.

I quando el derecho i justicia no fueran tan indubitados, lo merece la fineza con que la villa i vasallos se portaron al tiempo de dar la posesión al Exmo. señor duque de Gandía i conde de Oliva el señor don Pasqual Francisco de Borja i Centelles, hijo de V. Ex., pues insistiendo entonces la villa en lo que ahora suplica a V. Ex., por excusar mayores inconvenientes, le dieron por entonces la possessión, por averles asegurado que se les daría todo consuelo, assí en restituirles las regalías, como en las demás pretensiones i, aunque se ofreció que no se tomaría la possessión de dichas regalías, sino que aquellas quedasen a derecho de quien fuesen, la villa i vasallos, por adelantar más la fineza en obsequio i servicio de su señor, dieron la possessión sin reservar alguna, esperando conseguir lo que por tanto derecho les asiste, por el medio de la conveniencia, que es a lo que ahora recurren, postrados a los pies de V. Ex. de quien fian les ha de tratar como a hijos i fieles vasallos, ut licet etc.

Altissimus etc.

Este memorial se presenta a V. Ex. de orden del Justicia, Jurados i Consejo particular de la villa de Oliva a V. Ex. para que le vea i reconozca i se consulte con los abogados que V. Ex. le parezca, suplicando a V. Ex. responda por escrito, que de esto recibirá la villa particular gracia i merced de V. Ex., lo que confía, etc., et licet, etc. Altissimus etc.»

Encara que en els últims anys els pluviòmetres assenyalen poques precipitacions en el nostre poble, els majors que ja pentinem canes coneixem les dificultats creades per inundacions en anys plujosos. En aquest sentit, adquirien especial importància les inundacions provocades per les crescudes del riu de Gallinera que sovint tallaven la carretera Oliva-Dénia. El problema, com pot observar el lector, és ben antic. Així ho demostra la carta de Gregori Mayans al seu parent Tomàs Ferrandis de Mesa, advocat de Gandia, en què s'intueix el problema dels interessos econòmics subjacents. Per la resta, és sabut que el problema de les inundacions no està resolt i els intents de la Unió Europea, suscitats els anys 1989 i 1990, per les raons que fóra, no arribaren a tenir resolucions satisfactòries.

«Gregorio Mayans a Tomás Ferrandis de Mesa, 20 de marzo de 1746

Pariete y señor mío. Ya sabe Vm. los grandes daños que suele causar el río o torrente de Gallinera. Ahora son mucho mayores, porque maliciosamente se impidió su curso con maniobra, para que, impedido el cauce por donde solía ir, embistiese sin tener cauce prevenido por donde el ímpetu del agua quisiese, esto es, explayándose cuanto se puede pensar de su furia. Parece que el remedio más sano hubiera sido hacer pagar este daño a los que le causaron. Pero ellos quedaron muy ufanos con su atrevimiento y los regidores, que lo supieron y vieron, se disculpan con que no se les hizo instancia jurídicamente. La verdad es que los que gobiernan esta villa infeliz tenían intención de mudar el curso, para librar sus tierras y las de sus paniaguados y gravar las ajenas; y a este fin han ido desenterrando escrituras antiguas para que el torrente vaya ahora por donde iba en tiempo de nuestros mayores, y digo nuestros mayores, porque habiendo empezado a abrirse el cauce, mi abuelo D. Juan Siscar, fue a la villa y le dijo que los árboles que había donde querían que el torrente tuviese su curso, ni los había plantado él, ni sus padres, y así el torrente tiempo había que no tenía su curso por allí. Con cuya razón y las demás propias de su juicio y eficacia los detuvo.

Ahora se pelea de otra suerte. porque primero se ha causado el mal de quince o veinte mil pesos, para que el daño obligase a hacer el cauce por donde no le hay, ni le ha habido al menos en nuestra memoria; y viendo que yo y otros no hemos querido hacerle, han convocado a tratar el asunto; y he observado que los convocados casi todos eran interesados

en la mudanza del cauce. Yo no sé que haya razón para que, con el pretexto de que unas tierras son mejores que otras, hayan de tener el gravamen los que ahora están libres y librarse los gravados. No parece que basta decir que se paguen los árboles que se cortasen, que se compre la tierra en que se hiciere el cauce; porque todo esto es nada respecto del perjuicio perpetuo de limpiar el cauce, siendo un torrente que trae tanta piedra, y de hacer reparos y haber de pelear todos los siglos con un enemigo tan terrible.

Yo en este torrente distingo dos cursos: uno sobre que no se duda, fijo y constante; otro desde el camino de Pego en que empieza a vagar. Juzgo que el torrente debe ir por donde ha tenido siempre su curso invariable y que la controversia sólo tiene lugar cuando empieza a variar, y entiendo que en caso de remedio esta variación es la que debe enmendarse, pero contenida dentro de los límites de ella; y esto regúlenlo como quieran, como no sean los mismos interesados los decisores, porque es mal consejero el interés. Pero querer que el torrente vaya por donde no ha ido en tanto tiempo, vaya en adelante, descargándose unos por cargar a otros, sin obligarse a llevar la misma carga, me parece doblada injusticia. Salen con la regla con que se gobiernan la sendas, de más cerca y de menor daño. Desta suerte mudemos el curso al Ebro. Tajo. Tiremos líneas y demos curso seguido al Turia. Hagamos que todos los caminos sean derechos y formemos una república más perfecta que la de Platón. Yo sólo quisiera saber, cuando el río echará millares de cargas en el cauce que nuevamente se hiciere, ¿quién las pagará? Yo no deseo sino que Vm. me diga, si es cosa tolerable que con esta maniobra se haya impedido el curso antiguo, que esta maniobra no se haya mandado quitar; que daño causado por elu sea pretexto para mudar el cauce, que éste se haga por donde no le hemos visto, que este perjuicio sea perpetuo de los que ahora están libres de él. Yo ya he explicado bastante. Pero importa muchísimo que Vm. diga su sentir y que yo sepa cuál es por la mucha autoridad que Vm. tiene, a quien doy muchas gracias por lo bien que sé que se ha explicado en orden al magisterio de la Gramática, sobre cuyo asunto yo no he tenido la dicha de ser oído, porque no me han hablado, siendo así que manifiesto deseo de que concurran a la oposición los hombres más hábiles de España y que por suerte y sin libros y de repente manifiesten su habilidad en los mejores libros de la lengua latina.

Vm. me mande en su servicio, seguro de mi obediencia y repítame a los pies de la parienta, saludando a todos los parientes.

Dios guarde a Vm. muchos años como deseo. Oliva a 20 de marzo de 1746

Sr. D. Tomás Ferrandis».

He modernitzat l'ortografia del text, com quan el vaig publicar per primera vegada.⁵ Així mateix vull reprendre ara el comentari que hi vaig afegir:

«Cuando la leí [la carta], hace muchos años, anoté: líos en Oliva con motivo del riu Gallinera. Hace unos días, en que preparaba un trabajo sobre la vida en nuestra ciudad en el siglo XVIII, me encontré de nuevo con el texto. No he podido averiguar más datos, y lo siento. Hubiera querido saber cuál era el curso anterior del río, en qué consistió la desviación del cauce, cuáles fueron las razones alegadas, si las hubo, y cómo se resolvió el asunto. Me ha sido imposible encontrar más datos y hubiera querido saber de otras opiniones de los coetáneos. Los que tengo ofrezco y lo hago con la intención de exponer la opinión de un olivense sobre uno de los problemas que tuvieron nuestros antepasados del siglo XVIII y que todavía no tenemos resuelto en nuestros días».

⁵ MESTRE, A. (1990).

Durant l'Antic Règim els senyors feudals, a més dels seus drets judicials, polítics i econòmics, manifestaren els seus desitjos, creient-se en el dret a ser servits. Si en els seus dominis vivia una personalitat amb suficient prestigi intel·lectual o social, solien ser més respectuosos, però no per això declinaven sol·licitar els seus serveis. Aquest fou el cas de Gregori Mayans. Nosaltres sabem que mai no volgué viure en territori de senyoriu i que tothora manifestà la seua independència de criteri. Mayans lamentava que els aristòcrates sol·licitaren favors i després pensaren que aquests devien estar-los agraïts per haver-se deixat servir. És cert que ajudà el comte de Benavent en el plet a la successió dels Borja en el comtat d'Oliva-ducat d'Oliva, però també que criticà la conducta del senyor per mitjà dels seus representants a Oliva. En aquest cas el desig de la comtessa tenia un caràcter de curiositat històrica i l'erudit la va satisfer. Heus ací la narració de la visita a la Font d'En Carròs i el text de les inscripcions de les sepultures dels comtes:

«Exma. Señora.

Señora. Obedeciendo a V. Ex. fui el segundo día de Pascua del Espíritu Santo a la villa de Fuente de Encarroz, i después volviendo, pasé por el castillo de Rebollet para ver i reconocer dos tumbas casualmente halladas en dicho castillo, cuyas cajas se dejaron en él, i los huesos juntamente con la raya de una tumba, que pesa diez i siete arrovas, i tiene un busto armado, se passaron a dicha Villa para que se conservasen mejor; i aviendo puesto toda mi atención en esta visita, i buuelto el mismo día a mi estudio, para juntar los cabos sueltos i darles alguna forma que agrade a V. Ex., me ha parecido hacer una breve relación, por la qual V. Ex. no solamente se entere de todo lo que desea saber en torno a este hallazgo, sino que al mismo tiempo tenga el gusto de ver bien distinguida toda la línea de los Carroces, primeros señores de Rebollet desde su conquista.

Empezando, pues, por lo que ha dado ocasión a este descubrimiento, acuerdo a V. Ex. que en el territorio de la villa de la Fuente de En-Carroz, permanecen hoy muchas i grandes ruinas del antiguo Castillo de Rebollet, o Rebolledo, situado entre las villas de Oliva i de la Fuente, casi a igual distancia, muy celebrado en nuestras historias, por la fortaleza, i que en dicho Castillo, (se encontraba) la milagrosa imagen de nuestra señora de Rebollet, que es una de las más antiguas de este Reino, la qual, con ocasión de averse arruinado, i des poblado aquel Castillo por causa del terremoto que hubo en el año 1598, día de S. Estevan, fue trasladada a la iglesia de la Fuente de En-Carroz, i de allí a poco traída con mano armada al convento de frailes franciscanos desta villa de Oliva.

Supuesta pues la ruina de aquel Castillo, de su iglesia i casas, en el mes de enero deste presente año 1747. cavando un labrador para sacar algunos materiales de aquellas ruinas, encontró una tumba, o caja de piedra, cuyo hallazgo le dio ocasión de proseguir en cavar, i luego halló otra. Entrambas, según parece, estaban sostenidas de unos leones, i tenían armas gentilicias puestas en varios paveses repartidos alrededor de las cajas; las quales tenían sus tapas correspondientes, i cada una de éstas su epitafio, o inscripción sepulcral, puesta en la parte delantera de la orla, para que se leyese mejor.

En una destas dos tapas que se ha conservado harto bien (porque la otra se ha hecho pedazos, i solamente queda della un pequeño fragmento, donde permanece el principio de un letrero) ai un busto armado de punta en blanco, en figura de quien descansa, reclinada la cabeza sobre un almohade, las manos puestas en cruz una sobre otra, debajo de ellas la empuñadura de su espada, i ésta tendida. al lado derecho un puñal, a sus pies un león, i en lo demás dejo de continuar su descripción; porque, aviendo de ver V. Ex. los dibujos destas dos tumbas, sus propios ojos, i curiosa observación informarán a V. Ex. mejor que yo; i si he de confesar la verdad, toda la atención se me va al letrero que tiene este busto armado, escrito en dos renglones cuyas letras son longobárdicas, i muy apretadas, que también verá V. Ex. dibujadas, i en ellas las roturas que dificultan mucho la lectura. Pero una vez

que ésta se ha logrado, sin quedar rastro de duda, yo pondré aquí la inscripción con letras romanas para que sin molestia alguna pueda leerla V. Ex. Dice pues assí, no mui latinamente:

HIC. IACET. NOBILIS. FRANCISCUS. CARROCI
MAIOR. DIERUM. DOMINUS. CASTRI DE REBO-
LLET. QUI OBIIT. IN SARDINIAM AÑO DO...

CCC. XLII. XXI. DIES. MENSIS. IA... OSSA. FUE-
RUNT. DEPORTATA. ET HIC. INTUMULATA. CUIUS
ANIMA. REQUIESCAT. IN PACE. A...

Claramente se ve que, donde se señala el año del Señor; falta la M., nota del millar; por averse rompido la extremidad de la orla, i por esta misma causa faltan las tres últimas letras de la palabra AMEN. Donde dice IA, no puede dejar de leerse IANUARII. I desta manera he suplido con total certidumbre otras letras i sílabas que faltaban por la injuria del tiempo. Traducido este letrero en romance, dice assí a la letra.

Aquí yace el noble Francisco Carroz, mayor en días, señor del Castillo de Rebollet, que murió en Cerdeña año del Señor mil trescientos quarenta i tres, día veinte i uno del mes de enero. Los huesos fueron transportados i sepultados aquí, cuya ánima descanse en paz. Assí sea.

Para mayor inteligencia deste letrero, hablaremos antes del primero i segundo señor del Castillo de Rebollet, i después de los tres Franciscos Carroces, para distinguir lo mejor que se pueda, de quáles de ellos son estos dos sepulcros.

Siguiendo pues este método, será mui del caso referir i glossar unos versos de Mossén Febrer, genealogista el más antiguo i verídico que tenemos en España, i escritor coetáneo. Este insigne poeta, conocido de mui pocos porque hasta ahora no ha salido a luz, aunque la tiene bien merecida por aver ilustrado tanto las familias más nobles deste Reino, hablando con el rei D. Pedro de Aragón tercero deste nombre, llamado el de los franceses i hijo del rei D. Jaime el Conquistador, describiendo las armas del ilustríssimo linaje de Carroz, dice assí:

Aquest escudet, que pareix fa goig,
De plata es lo mig ab orla daurada:
Te en cinch escudets tres faixes de roig
Pinta en sa divisa contra lo Moro boig
Lo Saxo Carroç quante vengue a la armada.
Ab la sua nau serví en la Conquesta
De les dues Mallorques, despres en Valencia
Al Rei Vostrom Pare, per lo cual aquesta
Que lo mateix Rei fos son coronista.
Del'alta Alemanyia tengue la ascendencia
E del mar los Consols donenli obediencia.

Las armas que escribe este poeta son las mismas que se hallan en los paveses de que está rodeada esta tumba, en los quales se ven el primero i quarto quartel en blanco significando el color de la plata: i en el segundo i tercero se ven dos, o tres, o quatro fajas, según quiso el escultor, siguiendo su capricho i deviendo ser tres, como lo advierte el poeta genealogista, i essas rojas. Pero en esto no ai que detenernos, como ni en la disposición de los escuditos.

Prosiguiendo dicho poeta, dice que Carroz era saxó. Bernardo Asclot, o Desclot, historiador catalán, que escribió en su lengua, tratando las cosas del año de la Encarnación de nuestro Señor 1229, que fue de su nacimiento 1228, empieza el cap. 43 deste modo, según la traducción de Rafael Cervera: "Llegado el día de Navidad, después de aver todos

oído missa, i comulgado, el Rei (D. Jaime el I de Aragón, llamado el Conquistador) armó caballero a Carroz, hijo de un conde alemán. Hízole mucha fiesta por ser principal i valeroso. Pasóse con esto aquel día mui regocijado”. A este testimonio aludió Jerónimo Zurita, lib. 3 de los Anales, cap. 7, escribiendo assí. “Esto era por la fiesta de Navidad, i aquel día de Pascual armó el Rei caballero a un gentil hombre estrangero, que le vino a servir a la guerra, que decían Carroz, que, según escribe Bernardo Asclot, autor catalán de aquellos tiempos, i parece en los registros del rei D. Jaime, era hijo de un conde alemán, i el Rei le hizo mucha merced, i le heredó después en el reino de Valencia, i fue señor de Rebolledo”. Concuera con lo dicho el antiquísimo testimonio de Mossén Pedro Tomich, que en sus Historias i conquistas de los reyes de Aragón. fol. 35, col. 3, escribió assí: “Encara hi aná un fill de un comte alemany, que avia nom Carroç. Estant lo Rei sobre lo siti un jorn de Nadal, feulo cavaller; i daquest es eixit lo linatge de Carroç, que quiere decir: “I también fue un hijo de un conde alemán, que se llamava Carroz, i estando el Rei sobre el sitio, un día de Navidad le hizo caballero, i deste ha salido el linaje de Carroz”. D. Bernardino Gómez Miedes, obispo de Albarracín, siguiendo a estos historiadores, en el lib. 7 de la Historia del Rei D. Jaime. cap. 7, escribió assí: “Esto se hizo en el día i fiesta solemne de la Natividad del Señor; que celebró el Rei con todo el egército mui devotamente. I en el mismo día un caballero de sangre nobilísima llamado Carroz (según lo refiere Asclot), descendiente de los Grandes de Alemania, que seguía al Rei en la guerra a su proia costa, fue armado caballero por el Rei públicamente i con gran solemnidad; el qual por los grandes servicios que al Rei hizo en esta guerra, i en la de Valencia que se siguió, llegó a ser Almirante de Mallorca i ene l Reino de Valencia fue señor de rebolledo, que entonces era villa, i fue fundador de otro pueblo, llamado la Font d'en Carroz, cuyos hijos i decendientes, que siguieron la guerra deste Rei, i sus sucesores los Reyes de Aragón, alcanzaron dellos muchas mercedes en Cataluña, Valencia i Cerdeña”. Pedro Antonio Beuter, en su Crónica de España, lib. 2, cap. 21, pág. 115, añadió una circunstancia sobre el padre deste caballero, diciendo assí: “El día de navidad armó el Rei cavallero a don Carroz, que era hijo de un conde de Alemania, que era passado con el emperador Federico en Italia en años passados; i este su hijo quiso venir a servir al Rei D. Jaime en la guerra contra los moros”. El doctor Gaspar Escolano, lib. 6 de la Historia de Valencia, cap. 6, añadió que este conde, cuyo condado no explicaron los demás historiadores, era conde de Albania.

Continúa mossén Febrer diciendo que el saxón Carroz, quando vino a la armada con su nave, sirvió en la conquista de las dos Mullorcas. Deste servicio hizo honrosa memoria el mismo rei D. Jaime, cap. 67 de la Conquista de Mallorca, fol. 25. Repitió lo mismo mossén Pedro Tomich, fol. 35, col. 3. D. Bernardino Gómez Miedes dice que llegó a ser almirante de la armada que fue a Mallorca, lib. 7, cap. 7, de la Historia del Rei D. Jaime; i Escolano dice que fue capitán de retaguardia de la armada, lib. 8, cap. 7, núm. 13. Esto sucedió año 1228 del Nacimiento del Señor.

Prosigue mossén Febrer diciendo que después sirvió en Valencia al rei D. Jaime el Conquistador. Pudiéramos añadir que también sirvió al Rei, quando ganó a Denia, según el M^o. Fr. Francisco Diago en los Anales de Valencia, lib. 7, cap. 41, fol. 342.

Aviendo sido tales los servicios de En Carroz, dice mossén Febrer: “Por lo qual consiguió que el mismo Rei fuesse su cronista”. En efeto, lo fue escribiendo el Rei la conquista de Mallorca en el cap. 47, fol. 28, diciendo el Rei que cerca de su real persona estava En Carroz; i assí mismo escribiendo el Rei la conquista de Murcia, cap. 50, fol. 90, manifestó la grande estimación que hacía de En Carroz; pues quando se vio con el rei D. Alonso el Sabio en Almisra, año 1248, solamente fue acompañado de D. Miguel de Moncada, del Maestre del Espital, i de Gimén Pérez de Arenós i de En Carroz. Últimamente hizo el Rei mención de él en el cap. 58, fol. 91, i en el cap. 78, fol. 97.

Para significar mossén Febrer que aquel caballero era nobilísimo, añadió que del "alta Alemania tuvo la ascendencia"; lo qual ya queda declarado, aviendo dicho que era saxón i que su padre fue conde. Finalmente concluye mossén Febrer diciendo que los cónsules del mar le davan obediencia, significando que era almirante de mar, como ya queda referido.

A todo esto devemos añadir que fue señor de Rebollet, de cuya conquista diremos algo con alguna novedad; i para averiguar mejor el año en que se ganó este castillo, devemos tener presente que el rei D. Jaime de Aragón, en su Crónica, tratando de la conquista del Reino de Murcia, en el cap. 5, fol. 80, escribió assí: "E nos faem armar una galea que anassem a Muntpesller per demanarlos quen ajudassen per les messions que nos aviem feites en conquerir Valencia. E anam nos en lla, e lexam en la terra Nastruch de bellmunt, qui era Mestre del Temple, e Nuch de Fullalquer Mestre del Spital, e Don Berenguer dentença e en G.Daguilò e don Eximen Peris de Taraçona. E llevas en D. Daguilò ab cavallers e ab peons e ab almugavars, e feya mal als sarrahins, ay també als nostres, com als lurs. E sobre aço assentiaren Rebollet e preserenlo. E nos erem anats quant aço fo a Muntpesller". Iré traduciendo por partes este testimonio, ilustrándole al mismo tiempo para su mejor inteligencia.

Dice pues el Rei: "I nos hicimos armar una galera para ir a Monpeller a pedirles que nos ayudasen para los gastos (el Rei los llama messions, i messiones el rei D. Alonso el Sabio, en la lei 8, título 2, Partida 2, i en la lei 13, título 20, Partida 4) que avíamos hecho en conquistar a Valencia". El rei D. Jaime conquisto a esta ciudad martes día veinte i ocho de setiembre, víspera dell arcángel san Miguel, del año 1239, según lo escribió el mismo Rei, en el cap. 115, fol. 115, deviendo advertirse que contava los años según el cómputo de la Encarnación; i assí aquel año correspondió al de 1238 del nacimiento del Señor. Qué gastos hizo el rei D. Jaime en la conquista deste Reino, se puede ver en el Razonamiento del rei D. Martín, que refiere Jerónimo Blancas en sus Comentarios de las cosas de Aragón, pág. 380. Lo que nosotros devemos notar es qué año i día se ganó Valencia para ir coartando el tiempo de la conquista de Rebollet.

Prosigue el Rei diciendo: "I nos partimos para allá (esto es a Monpeller) i dejamos en la tierra a Nastruch de Bellmunt, que era Maestre del Temple". La N, quando se sigue nombre propio que empieza por vocal, equivale a la enunciativa En, como ya lo advertí en el Memorial Genealógico de Antonio Pascual, Generoso, pág. 23. I assí Nastruch es lo mismo que en Astruch, de donde se origina, según yo pienso, el linaje Struch, que quiere decir venturoso o dichoso, según Juan de Resa en el Vocabulario que hizo para declaración de las obras de Ausias march. Significando, pues, Struch, o Estruch, o Astruch, lo mismo que venturoso o dichoso, corresponde a Fortunat, Fortunato, o Fortuna, como decían los antiguos, i por apócope Fortún, que los valencianos decimos Fortuny. Maestre del Temple se llamava el que era cabeza desta orden en España, como lo era Nastruch de Bellmunt.

"En Uch (o en Hugo) de Fullalquer, Maestre del Respital, i don Berenguer Dentença i don Guillén de Aguillón, con caballeros i con peones, i con almugávares, i hacía mal a los sarracenos, assí a los nuestros como a los suyos". (Por este daño que don Guillén de Aguillón hizo a los sarracenos, o moros de paz, hubo grandes quejas contra él, las quales refiere el mismo rei don Jaime en su Crónica, en la conquista de Murcia, cap. 16, fol. 83, pág. 1, i Jerónimo Zurita, en sus Anales, lib. 3, cap. 17, de la primera impresión) "I haciendo esto sitiaron a Rebollet i le tomaron". (Entonces juzgo yo que también se ganó Oliva). "I Nos (dice el Rei), quando sucedió esto, avíamos ido a Monpeller". Según esta relación del mismo Rei, quando en Ramón Muntaner, en su Crónica, fol. 8, dice que el Rei tomó Rebollet, no se ha de entender personalmente, sino por medio de sus tropas. Dicho Rei entró en Monpeller día dos de junio del año 1239 del nacimiento del Señor; i el día siguiente sucedió el eclipse tan grande que refiere el mismo Rei en la conquista del Reino

de Murcia, cap. 15, fol. 83, con quien concuerdan los Anales toledanos i el Chronicón de Coimbra i el de Barcelona. Jerónimo Zurita, en los Anales de Aragón, lib. 3, cap. 36, i en los Índices, pág. 121, Escolano, lib. 3, cap. 7, col. 498 i otros muchos. Ganóse, pues, el castillo de Rebollet después de dicho eclipse, pero en el mismo año 1239

Pedro Antonio Beuter, lib. 2, cap. 12, fol. 231, dice que ganó a Rebollet don Pedro Jiménez Carroz. Sobran aquellas añadiduras de Pedro i de Jiménez, porque todas las memorias contemporáneas solamente llaman a aquel caballero En Carroz, sin expresar su nombre ni otro apellido, como se ve en los testimonios citados de la Crónica del rei D. Jaime, a que se pueden añadir muchas escrituras de aquellos tiempos, como la que cita el maestro frai Manuel Mariano Ribera en su Milicia mercenaria, fecha en Valencia día 4 de los idus de marzo del año 1254, pág. 52, núm. 14. Otra del mismo año i día, pág. 184, citada por el maestro frai Francisco Diago en los Anales de Valencia, lib. 7, cap. 47, fol. 153, col. 3. Otra del día 4 de las calendas de diciembre del año 1260, referida en el libro grande de las franquezas, que se halla en el Archivo de la Bailía General de Valencia, fol. 184. Otra, fecha en Gandía, en las nonas de julio del año 1281, citada por Ribera en la Milicia Mercenaria, fol. 171, n. 4. 1 debe advertirse que, a un mismo tiempo avía dos Carroces, el padre, que era señor de Rebollet, i el hijo, casado con una señora llamada D^o. Sancha; lo que consta de una escritura otorgada en Gandía, día 2 de enero del año 1281, citada por el M^o. Ribera, pág. 168, n. 1 de su Milicia Mercenaria.

Como un error, pues, suele ocasionar otros, el de Beuter fue causa de que Escolano llamasse al padre de diversas maneras i con gran inconstancia; pues ya le nombra En Carroz, lib. 6, cap. 16, n. 5, ya D. Pedro Gimén Carroz, ya Gimén Pérez Carroz, cap. 19, n. 9. 1 aviendo dicho que en Denia avía una torre nombrada de Carroz, lib. 6, cap. 16, n. 5, después, en el cap. 19, n. 9, da a entender que estava en el castillo de Rebollet.

Este mismo Carroz fue fundador de la villa de la Fuente, que por él se llama de En Carroz, según Miedes, lib. 7, cap. 3, de la Vida del rei D. Jaime. Siendo error enorme de escolano decir que, quando ganó a Rebollet, ya avía fundado la villa de En Carroz, lib. 6, cap. 22, n. 3, lo qual es contra toda verosimilitud, porque no siendo dueño del castillo, ¿cómo avía de fundar tan cerca de él?

Supuesta la referida distinción de los dos Carroces, padre señor de Rebollet, i hijo casado con doña Sancha, la inscripción sepulcral, que es el principal asunto de esta carta, a ninguno de los dos pertenece, sino que es del noble Francisco Carroz, que en el epitafio se llama maior dierum, mayor en días, dando a entender que entonces avía dos que se llamavan Francisco Carroz, mayor i menor. Digo entonces, es a saber, en el año 1343, porque antes deste tiempo ya avían concurrido también dos Franciscos Carroces; el mayor de los quales fue el Almirante, de quien hace mención Zurita en los Anales, lib. 6, cap. 44, fol. 39, pág. 1, cap. 49, fol. 43, pág. 2, cap. 50, fol. 44, pág. 2, i Francisco Carroz hijo del Almirante, de quien hace mención el mismo Zurita, lib. 6 de sus Anales, cap. 45, fol. 40, pág. 1, cap. 63, fol. 52, pág. 2, lib. 6, cap. 16, fol. 74, pág. 1.

Prosigue la inscripción i dice que el noble Francisco Carroz era señor del castillo de Rebollet; i concluye diciendo que murió en Cerdeña año del Señor 1343, día 21 del mes de enero.

Supuesto el año cierto de su muerte, distinguiré, no sin alguna novedad, tres carroces llamados Franciscos. El primero es aquel a cuya instancia el rei D. Jaime el II, hallándose en Zaragoza el día antes de los idus de junio, esto es, el día doce del año 1304, otorgó a los del castillo i villa de Rebollet i de sus términos, con sus bienes i mercaderías, la franqueza de todo peaje, peso medida, pasaje, ribage i de qualquiera otra costumbre nueva i vieja, puesta i por imponer por todos los lugares de su señorío, por mar i por tierra, i por agua dulce, pero no más que para quanto el Rei quisiesse, según consta del fol. 106 del Libro grande de las Franquezas que está en el Archivo de la bailía General de Valencia.

El segundo Francisco Carroz fue hijo del que acabamos de referir, según consta de dicho libro, donde se lee que, acudiendo después D. Francisco Carroz, hijo i heredero de dicho D. Francisco, al rei D. Pedro de Aragón, le confirmó el Rei la misma franqueza, hallándose en Valencia en las calendas de marzo del año 1338, para mientras a él pluguiese. I por no dejar así esta franqueza, añadiré que el rei D. Alonso V. hallándose en Valencia, día 20 de noviembre del año 1417, a ruegos de Ramón de Riusech, alias Bernardo de Centelles, de su Consejo, Menescal de Aragón i de Sicilia, de quien eran Rebollet i Oliva, otorgó para siempre esta franqueza a los de Rebollet i de Oliva i de sus términos, i de nuevo la concedió para unos i otros, i añadió que la gozasen también de almodinazgo, astorage, carnage, carnerage, borragage, pontage, travetage, mo gerifazgo, almodinático, gabela, duana i qualquier pecho. Todo lo qual consta del referido Libro de las Franquezas, fol. 283. Constando, pues, deste libro que, en el año 1338, vivía Francisco Carroz, señor de Rebollet, distinto de otro Francisco Carroz, padre suyo, ya difunto, me persuado que el padre es el Almirante Francés Carroz, de quien hace mención Zurita en los Anales, lib. 6, cap. 44, año 1323, cap. 49, año 1324, cap. 50 i cap. 51, año 1325, cap. 61 i cap. 63, año 1326. I también distinto de Francisquín Carroz, de quien habla Zurita, lib. 7, cap. 16, fol. 74.

Este mismo Francisco Carroz, de quien vamos hablando, es aquel a quien el rei D. Alonso el IV, estando en Valencia en los idus de marzo, esto es, día quince del año 1330, dio el mero imperio i su ejercicio en su lugar de Rebollet, i en su villa de Oliva i lugar de la Fuente, i en lo demás de su territorio, según consta del libro quarto de la bailía que trata de las enajenaciones del Patrimonio Real. I Francisco Carroz, segundo deste nombre, de quien habla la inscripción que vamos declarando, es aquel que, quando el rei D. Pedro de Aragón volvió a Valencia, combió al Rei en Oliva, como lo dice el mismo Rei en su Crónica, cap. 21, fol. 123, col. 3 de la Crónica de Miguel Carbonell, en la qual se halla incluida la de aquel Rei; i esto sucedió año 1332, según el cap. 24 de la referida crónica del Rei. OJ lo mismo dice Zurita en el cap. 47 del lib. 7 de sus Anales, el qual señaló la causa de aquel viage del Rei, lib. 6, cap. 46 de los Anales, i en sus Índices, p. 263.

El tercero Francisco Carroz es otro que vivía año 1343 quando murió, de quien habla la inscripción, llamado por eso mayor en días, a distinción de otro menor.

Este Francisco Carroz mayor, a quien pertenece esta inscripción, era suegro de D^o. Teresa Jiménez de Burriol, la qual sobrevivió i quedó señora de dicho castillo i honor de Rebollet i era viva aun en el año 1346, según consta del segundo libro de la Bailía, fol. 106. Estava casada con Francisco Carroz el menor, el día quatro de los idus de enero, esto es, día diez. Compró de su marido el Estado de Oliva en el qual estava incluido el de Rebollet, según consta de la escritura que autorizó Juan Doménech, notario. Esta señora parece que fue hija de Pedro Jiménez de Borriol, que tenía privilegio especial para comprar feudos, según consta del privilegio que se le dio día último de noviembre del año 1330.

De lo dicho parece que se infiere que el dotor Escolano, en el lib. 8 de la Historia de Valencia, cap. 7, núm. 17, engañado quizá de alguno que quería hacer algún falso entroncamiento, dice que en el año 1334 vivía Estevan Carroz, señor de Rebollet, i no sé que este castillo aya tenido en aquel tiempo tal señor, si no se descubre alguna prueba que merezca crédito.

Advertiré de passo que tener en honor un castillo o tierras, no era otra cosa que darlas a alguno para que las huviesse a su cargo, amparando a los moradores dellas, los quales davan al señor honorario cierto tributo annual; i quitar los honores era quitar el cargo de tales tierras, i no otra cosa, como lo explica Brandaon, lib. 9 de la Monarquía Lusitana, cap. 6, lo qual se puede ilustrar con lo que dice Zurita en sus Anales, lib. 1, cap. 21. I sobre las causas de quitar el feudo honorario puede verse Tarazona en sus Instituciones de los Fueros i Privilegios del Reino de Valencia, lib. 3, tít. 26, pág. 355.

Quedando ya averiguado de qué Francisco Carroz hace memoria la inscripción que hasta ahora avemos declarado, veamos si se puede saber de qué otro Francisco habla la otra, de la qual solamente ha quedado el principio de ella en un pedacillo de la cubierta de la tumba, que solamente dice DOMINVS.FRA..., en letras longobárdicas; pero algo más claras que las otras, i esto me inclina a creer que en este sepulcro estava sepultado Francisco, tercero deste nombre, hijo del antecedente, i por necesaria consecuencia menor en días. Si huvieran parecido los otros pedazos de la tapa, i ésta se huviera conservado tan bien como la caja, que está entera, podríamos hablar con mayor certeza.

Pero se ha conservado lo principal, que son los huesos de uno i otro Francisco, señores de Rebollet, porque las cajas de piedra donde estavan depositados resistieron a la grande ruina que causó el terremoto, i así mismo la cubierta donde se halla el bulto del noble Francisco Carroz el mayor, al qual solamente falta la cara i la cabeza del león que tiene a sus pies i un pedazo de la espada, quedando todo lo demás mui bien conservado a pesar del tiempo que finalmente todo lo consume.

El cadáver de D. Francisco Carroz el mayor, cuya calavera se mantiene entera con quatro muelas i sus huesos denotan que fue un hombrón, fue traído de Cerdeña a España para que sus huesos descansasen en una capilla que avía en la iglesia de su castillo de Rebollet, de cuya capilla todavía permanecen hasta un estado de hombre las paredes fabricada de piedra labrada. V. Ex. considerará i mandará de qué manera, i con qué decencia, deven ser tratadas las reliquias de unos señores tan principales que, aviendo sido personas de tantos méritos, han estado sepultados tantos años entre aquellas ruinas con un total olvido, deviéndose a su memoria una buena correspondencia. I ahora que sus huesos están fuera de sus propios sepulcros i del señorío donde quisieron estar esperando la resurrección universal, piden aquel derecho de sepultura que, como devido de justicia i por derecho de gentes, pidió Abrahán aun a los estraños. Yo me persuado que por gran dicha suya se han descubierto sus huesos en tiempo de V. Ex. que, obrando con su acostumbrada piedad, la egercitará de la manera que juzgue ser más conveniente así a los difuntos como a sus vasallos. I pues en esta ocasión me ha franqueado V. Ex. la honra de mandarme que yo le haga el corto obsequio desta relación, dígnese de continuármela en lo demás que yo sea capaz de servir a V. Ex. cuya vida Dios guarde i prospere muchos años como deseo i he menester. Olivaa a 27 de mayo de 1747.

Exma. Señora. Señora

B.L.M. de V. Ex.

Su más obsequioso venerado

Don Gregorio Mayans i Siscar

Exma. Sr. Duquesa de Gandía, mi Señora».

Mayans demostra, en aquest document,⁶ conèixer molt bé les fonts històriques dels escriptors catalans i valencians, antics i moderns, però convé precisar el seu error respecte de l'autenticitat dels versos atribuïts al gran genealogista coetani dels fets. Es tracta de les *Cobles* de mossén Febrer que foren fingides per un autor del segle XVII —la paternitat s'atribueix a Onofre Esquerdo— i els Mayans, tant Gregori com Joan Antoni, van creure innocentment i durant tota la seua vida, que es tractava d'un document autèntic. Per això les reflexions al voltant de les *Cobles* no són vàlides. En un altre terreny ubiquem les referències als historiadors, des de Desclot a Escolano, que

⁶ L'any 1964 vaig publicar aquest text, conservat en el fons mayansià del Col·legi del Corpus Christi, incomplet en la revista local *Sant'Ana*. Vista la importància d'aquest, ara el reproduïsc complet.

suposen un profund coneixement de la nostra historiografia. I per a nosaltres té un valor especial, perquè Mayans ens dóna la data en què, segons ell, es va produir la reconquesta d'Oliva per les tropes del rei Jaume I, estant el monarca a Montpel·lier, el juliol de 1239.

Observada la bellesa literària i la minuciositat tan expressiva amb què està narrada, he pensat incloure en aquestes pàgines una de les descripcions de la plaga de llagosta que assolà el terme d'Oliva el 21 de juliol de 1756. Però, com ja l'inclou el volum *Escritos económicos*, la considere suficientment coneguda. En canvi, sí que em semblen curioses les notícies sobre la caiguda de la cúpula de Santa Maria. Els texts els he extrets de les cartes de Mayans als seus amics Ascensi Sales, bisbe de Barcelona, i a Joan Baptista Cabrera, beneficiat de la catedral de València, i expressen la sorpresa que produí l'esfondrament de la cúpula, alhora que completen les pàgines que Manuel Frasés dedicà a aquest succés en *Iniciación a la historia de Oliva*, obra publicada per l'Ajuntament. Mayans formava part, des de 1744, de la junta per a la construcció del temple i, malgrat les discussions que mantingué amb alguns dels membres, continuà aportant-hi el seu òbol i enviant els seus criats a col·laborar en el transport de materials. Però la caiguda de la cúpula li produí tristesa i preocupació. Les cartes estan escrites el gener de 1755. L'última d'aquestes no té data i està destinada al director general encarregat de la distribució dels espolis de l'arquebisbat de València per a què destinara part d'aquests a la nova fàbrica de l'església.⁷

Temple de Santa Maria la Major. La cúpula s'ensorrà l'any 1755.

«Mi dueño y amigo. Ya se acuerda Vm. del recelo que tenía io de passar por delante de la iglesia nueva. Aviendo venido Mn. Casimiro Medina i otros arquitectos, han mandado que a toda diligencia se desmonte el cimborio i media naranja; porque toda la iglesia va al bajo; se han desalojado las casas circunvecinas, ha venido de Gandía todo el oficio de albañiles. i todo se derriba con gran diligencia, i nuestro Amo está expuesto para que no sucedan desgracias. Nada me causa novedad. I en nada he intervenido, sino en la contribución, gracias a Dios». (Mayans a Juan B. Cabrera, 11-I-1755)

«Mui señor mío. Esta iglesia nueva, que ha costado cien mil pesos, amenaza ruina, i a toda prisa, i con gran peligro, se desmonta. Dios quiera que pueda egecutarse sin desgracia. Tengo el consuelo de que no he asistido en los cleros, porque los ignorantes no quieren tener otro maestro sino el escarmiento». (Mayans a A. Sales, 11-I-1755).

«Mui señor mío. El día de Reyes, vino acá Mn. Casimiro Medina, u quien tengo en mi casa, i luego previó la ruina de esta iglesia, cuyo cimborio i media naranja empezó a desprenderse el domingo día doce por la mañana a las diez, habiéndose procurado una hora antes que la gente saliese, para que no quedase sepultada entre las ruinas de esta fábrica, que ha costado más de cien mil pesos. I lo peor es que será mui poco lo que se podrá conservar, porque todo lo que queda amenaza arruinarse. Quiera Dios que suceda sin desgracia de personas, i que en adelante no se tomen semejantes ideas, pues según son muchas cabezas. ai disposiciones para ello». (Mayans a A. Sales, 18-I-1755)

«Señor. Mn. Casimiro Medina i otros tres arquitectos afirmaron con juramento, i dejaron escrito firmado de su mano, que todas las paredes i obras de esta iglesia amenazan ruina, por estar edificadas contra arte, siendo las paredes de malos materiales, aunque aparentemente buenos, i ocho palmos más altas de lo que devieran ser i en terreno desigual, i no de cantería en la parte más profunda, i concluyeron que, para sostener algo, son necesarios ciertos reparos, i después de ellos ver cómo se explica la misma obra; i con todo esso estas gentes no quieren estos desengaños, sino buscar pareceres de su gusto, i han resuelto mantener al mismo maestro que lo ha errado. Con tales gentes ningún prudente puede tratar, porque no atienden a la razón, i no interviniendo yo en las juntas, remedio muchas cosas que no podría en ellas». (Mayans a A. Sales, 25-I-1755)

«Ilustrísimo señor. La villa de Oliva, tan confiada de V.S. Ilma. como desanimada por la falta de medios para reedificar la casa de Dios, pone en la consideración de V.S. Ilma. que, aviendo gastado sus vecinos más de cien mil pesos en la fábrica de un magnífico templo, la impericia de los artífices ha sido la causa de que, siendo el peso extraordinariamente demasiado, consintiese sus paredes, i viniese al bajo una fábrica tan elevada; hallándose hoy en día sus vecinos en la triste constiución de no poder contribuir con los caudales suficientes para la restitución i reparación del templo, que es necesaria para los muchos concurrentes, reducidos a una sola capilla del antiguo templo.

Por tanto, a V.S. Ilma. suplica dicha villa de Oliva que, por el respeto i culto que Dios merece i se le debe, quiera V.S. Ilma. hacer una limosna competente de los bienes vacantes en el espolio del arzobispado de este reino; lo qual espera de la suma caridad de V.S. Ilma.»

⁷ MESTRE, A. (1965).

Hem intentat oferir al lector algunes notícies de la vida ciutadana dels olivans i olivanes del segle XVIII. No són les úniques que hi podríem incloure, ja que com hem indicat més amunt n'hi ha d'altres recollides en els distints volums de l'epistolari de Mayans: els problemes permanents de l'aigua i les dificultats del reg, el funcionament de l'enginy, el sistema d'elecció de l'alcalde i els regidors de l'Ajuntament,... Són retalls de la vida dels nostres avantpassats vists per un home perspicaç, intel·ligent i interessat de conèixer la nostra història passada que va saber expressar-los amb claredat i precisió exemplars.

BIBLIOGRAFIA

- DD. AA. (1978) *Iniciación a la historia de Oliva*, Ajuntament d'Oliva, València: Soler.
- MESTRE, A. (1964) "De nuestra pasada historia" dins *Sant'Ana*, núm. 25 i 26, setembre i octubre, Ajuntament d'Oliva.
- _____ (1965) "De nuestra pasada historia" dins *Sant'Ana*, núm. 30. febrer, Ajuntament d'Oliva.
- _____ (1976), ed. *Epistolario V. Escritos económicos*, Ajuntament d'Oliva, València: Soler.
- _____ (1987) *Fira i Festes de Moros i Cristians*, Oliva.
- _____ (1990) «Discusiones en el siglo XVIII sobre la canalización del riu Gallinera» dins *Festes del carrer de Sant Vicent*, Oliva: Junta de Festes.

La restauració de la Mare de Déu del Rebollet*

ENRIQUETA CEBRIÁN

Tota intervenció pràctica sobre una obra d'art sacra ha d'estar basada en el respecte als valors espirituals que n'inspiraren la gènesi i que han estat conservats al llarg del temps. La autenticitat de l'obra¹ està lligada al missatge original, a les tradicions dels nostres antecessors, a la història i a les vides de tots els que han pregat i preguen davant d'aquesta imatge. El conservador-restaurador enfront d'una peça com la Mare de Déu del Rebollet no pot ignorar la responsabilitat que implica intervenir sobre la matèria d'aquesta.² Les decisions han de ser escrupolosament valorades, sempre consensuades i recolzades per la informació recollida al voltant de la imatge, des de tots els punts de vista possibles. És per això que l'obra ha estat sotmesa a un estudi per part d'un equip interdisciplinari, format per restauradors, científics i historiadors de l'art, com a pas previ a les operacions de conservació-restauració. El parer de tots ells i els resultats de les anàlisis han estat fonamentals per a determinar-ne el criteri d'intervenció i la metodologia. Al mateix temps, des de l'inici i en tot moment, durant el procés d'intervenció hem mantingut un diàleg amb les persones que hui dia tenen la missió de conservar viu aquest culte. L'intercanvi d'opinions, la fluïdesa en les relacions i l'interés que han mostrat per cadascuna de les fases del treball han estat molt enriquidors.

L'ús social de les obres d'art que són objecte de devoció ha produït en la majoria dels casos importants canvis estilístics i transformacions.³ Durant el Renaixement i el

*La restauració s'ha realitzat entre els mesos de gener i setembre de 1999, a càrrec del Servei de Conservació i Restauració de la Direcció General de Promoció Cultural i Patrimoni Artístic de la Generalitat Valenciana.

¹ Autèntic, del grec *authentikòs* (autòs, un mateix, el mateix). En llatí està relacionat amb *actor* (qui genera increment, originador, ancesstre, iniciador, garantia de la veritat, autoritat deriva de *augeo* (creixement, increment), i està relacionat també amb *actoritas* (origen, responsabilitat, suport, poder, influència, autoritat). Té un sentit específic i descriu alguna cosa o algú completament autònom, que no depèn d'altres, que té autoritat i profunda identitat en forma i en substància. És original, creatiu, irreplicable, únic, sincer, vertader, excepcional o genuí. Vg. JORILFITO, J. (1994).

² MERTENS, J. (1999).

³ «...son contadísimos los casos de piezas que se hayan conservado en su primitiva concepción sin transformaciones, por lo que se debería considerar más lógica una visión diacrónica de estas piezas y no tanto una clasificación que las considere como originales de un período y estilo concretos». Vg. GARCÍA RAMOS, R.-RUÍZ DE ARCAUTE, E. (1997). p. VII.

Barroc moltes imatges foren arraconades: altres foren repolicromades per a adaptar-les al gust de l'època o per a ocultar-ne el deteriorament. De vegades eren mutilades i elevades sobre un suport que, ocult pels vestits, mantells i joies contribuïa a donar-los una aparença més majestuosa.⁴ En el cas de la Mare de Déu del Rebollet ens trobàvem enfront d'una imatge molt modificada en tots els aspectes. Oculta sota el mantell, la perruca, les corones i les arracades, la imatge no podia ser apreciada en la totalitat: el Xiquet no es veia encara que apareixia coronat; la corona original havia estat mutilada per a adaptar-ne una d'altra i l'alçada total estava magnificada per una peanya de mides excessives. Sense les vestidures, l'obra oferia una visió que donava a entendre a través de les llacunes la superposició de diverses policromies, l'última de les quals cridava l'atenció per la falta de qualitat amb què fou executada.

Imatge de la Mare de Déu del Rebollet amb els vestits postissos. Foto S. Mañó.

Imatge de la Mare de Déu del Rebollet sense els vestits, abans de la restauració. Foto P. Alcántara.

La necessitat de sotmetre la peça a un procés de conservació-restauració ha estat meditada de manera col·lectiva des de fa temps, alhora que els estudiosos assenyalaven els dos aspectes fonamentals que podien recolzar aquesta decisió: el mal estat de conservació i l'important canvi formal que l'escultura havia patit.⁵ Pel que fa a aquest

⁴ NOGUERA, A. (1977), pp. 100-101.

⁵ Vg. VIVES CISCAR, J. (1886). Manuel Trens en un informe emès a petició del plebà don Salvador Pons Franco, l'any 1968, també fa referència l'estat de conservació de la imatge i a la possibilitat d'eliminació dels vestits. Finalment, l'últim dels texts que tracta d'aquesta escultura d'una manera més exhaustiva ens diu: «La imagen se encuentra en un estado que podríamos concepnar de regular con tendencia a empeorar. En efecto, el paso del tiempo, las vestimentas postizas y, sobre todo, las coronas de plata han dañado y dañan gravemente la pintura y estucado de la escultura. La caída de parte de la capa de la pintura y la rotura de la del estuco —que, por lo demás, ha servido señaladamente para este estudio— deben ser reparadas o levantadas con toda precisión y cuidado. En todo caso estas capas deben ser fijadas para evitar una ruina posterior. Es preciso eliminar “definitivamente” coronas y postizos pues, incluso tras una prudente restauración, podrían, nuevamente, iniciarse los daños.»

últim aspecte, un pas important havia estat donat abans d'ingressar la peça al Museu de Belles Arts de València, ja que els elements que cobrien la imatge, havien estat retirats amb la possibilitat plantejada de no tornar-los-hi a posar.

ESTUDI DE CORRESPONDÈNCIA DE LES POLICROMIES

Examen preliminar

La superposició de diversos estrats de color era evident a partir de l'observació directa de la peça. Les formes arrodonides, la incohesió i les nombroses fissures indicaven una diferència de comportament dels materials superposats; d'altra banda, el canvi del cromatisme en algunes parts plantejava una variació en la interpretació de la unitat de l'obra, com ara el verd de la túnica de la imatge. L'observació dels límits de les llacunes confirmava la presència de diverses capes; però sobretot era en el cap, la mà i el peu del Xiquet, i la mà de la Verge on era visible el gruix total o parcial dels estrats, a través d'unes incisions que algú va practicar en època indeterminada i que varen tenir com a conseqüència l'eliminació parcial d'algunes policromies, sense atendre a un criteri arqueològic d'estudi dels estrats.⁶ Carles Soler aprecia el fet que estiga repolicromada i descriu el que es veu en aquestes zones on les capes superiors han estat eliminades.⁷

Els estrats pictòrics presents els vam agrupar sota tres conceptes ben diferents: les repolicromies, els repintats i les reintegracions. Com a repolicromia s'entén una renovació de l'objecte amb la intenció de mantenir-ne l'ús o d'adaptar-lo als gusts de l'època, pot ser total o parcial i pertany a un moment històric diferent al de la concepció de l'obra. Un repintat és una intervenció que té la intenció de dissimular alteracions de la policromia, imitant-la o transformant-la i normalment excedeix els límits de la llacuna. Una reintegració és la intervenció tècnica d'un restaurador que permet restituir a l'obra la unitat de lectura perduda, utilitzant materials reversibles i diferents dels de la policromia.⁸ Solament les repolicromies van ser sotmeses a l'estudi de correspondència, els repintats i les reintegracions pertanyen al capítol d'anteriors intervencions.

L'estudi de correspondència es va plantejar amb la finalitat de determinar el número de repolicromies, l'estat de conservació en què es trobaven i l'extensió que ocupaven en la peça, així com la tècnica d'execució i els detalls decoratius. A partir de

⁶ Els signes d'aquesta intervenció ja són evidents en la fotografia de la Mare de Déu del Rebollet reproduïda en CARRERAS Y CANDI, F. (1918), pp. 432-433.

⁷ «De los colores y algunos detalles que actualmente tiene la imagen no nos podemos fiar. Esta desconianza se debe a varias razones: bajo el cabello de estuco pintado del Niño aparece una pintura, más antigua, imitando pelo, de fondo rojizo con rayas paralelas oscuras; los pies originales surgen bajo una capa de estuco roto que, figurando continuar la túnica, los cubría; otros arreglos pueden apreciarse en el hombro y la muñeca del mismo. Todo ello nos hace pensar en una remodelación y repintado de las figuras en un momento determinado». Vg. SOLER D'HIVER DE LAS DESES, C. (1978), p. 371.

⁸ Vegu GARCÍA RAMOS, R. (1995), pp. 52-53. Vegu, encara, GARCÍA RAMOS, R. & RUIZ DE ARCAUTE, E. (1997), p. VIII.

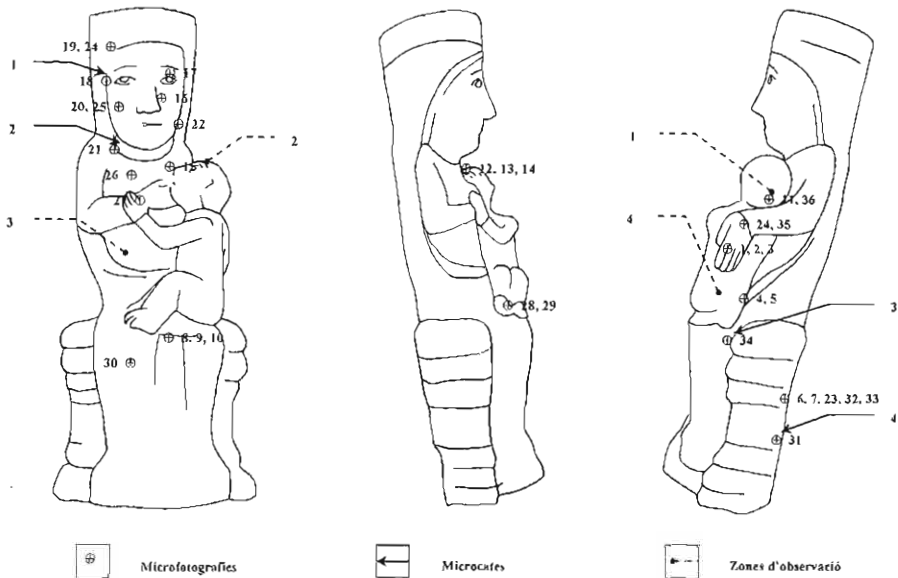
l'observació de tots aquests aspectes es va valorar l'oportunitat d'arribar o no a la policromia original o pel contrari aturar-se en una repolicromia que oferira un interès des del punt de vista estílic i que es conservara en un percentatge acceptable. En aquesta fase van ser escollides les zones de preferent observació i de realització de les microcates; tot va ser documentat mitjançant fotografies generals i de detall.

Examen amb la lupa binocular

Tota la superfície de l'obra ha estat observada amb l'ajuda d'una lupa binocular muntada sobre braç articulat, CARL ZEISS-JENA OPM 212F. Mitjançant aquesta eina ha estat possible conèixer amb més precisió l'estat de conservació de la peça en general i iniciar la descripció dels estrats detectats a les zones d'observació escollides. Allí on el límit de les llacunes no ofería suficient informació s'ha decidit la realització de microcates de 4 mm², per a la qual cosa s'han seleccionat zones en el límit de les masses de color sempre que no afectaren parts principals, excepte la del front de la Verge a l'extrem de la cella dreta perquè era necessari encertar la presència dels trets dels ulls en les capes inferiors. El treball ha estat realitzat davall l'atenta observació amb la lupa binocular a 40-50 augments i amb un bisturi de punta fina i corbada per a poder delimitar fins al més subtil dels estrats. Totes les dades han estat documentades gràficament i amb microfotografies. (Vegeu el gràfic 1).

Les observacions han estat recollides en taules de representació descriptiva dels estrats per a deixar constància del nombre d'aquests, el nombre de policromies, l'estat de conservació, la qualitat tècnica i els detalls decoratius. Al mateix temps han estat realitzades radiografies mitjançant les quals hem obtingut algunes dades sobre l'estat de les capes més profundes, però és sobretot la reflectografia infraroja que ens ha donat detalls molt valuosos de les capes immediatament inferiors a la superficial.⁹

Gràfic 1

Conclusió

Com a resultat de les anàlisis hem pogut realitzar la carta de correspondència de les policromies, així com la reconstrucció gràfica d'aquestes. Les repolicromies que hem detectat són sis, de les quals tres eren totals i la resta parcials, sobretot a les carnacions, que com és habitual han estat intervingudes més vegades. De les capes externes a les internes la seqüència era la següent:

6a. repolicromia. Es tractava d'una capa gruixuda, a l'oli sense preparació, de pinzellada rugosa i de poca qualitat tècnica. Amb la fluorescència ultraviolada era fàcilment visible per la manca de luminescència, i també en la fotografia de 1918¹⁰ s'endevina l'existència d'aquesta. Afectava tota la figura, tret de l'escambell.

5a. repolicromia. Capa pictòrica molt fina, a l'oli sense preparació. Tècnicament i estilísticament no és massa interessant, encara que millorava l'estrat superior, almenys en la minuciositat dels detalls decoratius. Era fàcilment visible a simple vista a la zona de l'escambell i a la resta de masses de color en el límit de les llacunes observades amb la lupa binocular.

4a. repolicromia. Era parcial i afectava solament les carnacions, realitzada a l'oli sense preparació. Solament era visible a través del límit de les llacunes i de la microcata realitzada a la cara de la Mare de Déu, ja que no apareixia reflectida en cap de les anàlisis físiques aplicades.

3a. repolicromia. Era la que semblava estar més ben conservada i l'única que apareixia en totes les zones observades amb la lupa binocular i en les microcates; a més era la repolicromia de què la reflectografia infraroja ens havia donat més dades. El contrast amb la manca de rigor tècnic de les repolicromies superiors a l'oli era evident, i finalment va ser l'estrat que vam decidir alliberar. Tècnicament complexa, està realitzada al tremp sobre una preparació de guix i cola i acabada amb veladures. L'escambell i el vel-mantell estan colrats i acabats amb laques de color groc ataronjat.

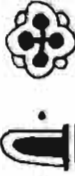

2a. repolicromia. Visible solament a la microcata de la cara de la Verge, sembla que afecta només aquesta zona.

1a. repolicromia. Ha estat detectat un estrat gruixut de preparació a l'escambell i el vel-mantell que segurament pertany a una repolicromia de la qual no han estat trobades dades suficients per a ser reconstruïda.

Policromia original. Tot i que a simple vista s'observen restes de la policromia original en algunes llacunes com ara els ulls, el tron o el cabell del xiquet, són fragments molt puntuals i l'existència d'una capa més o menys conservada de policromia original no ha estat confirmada per les tècniques analítiques.

⁹ Realitzades per Pilar Ineba, restauradora de pintura del Museu de Belles Arts de València i tècnica en anàlisis físiques.

¹⁰ CARRERAS Y CANDI, F. (1918), p. 423.

DATAÇIÓ	ULLS VERGE	VEL-MANTELL VERGE	TÚNICA VERGE	ESCAMBELL	CARNACIONS	ULLS XIQUET	TÚNICA XIQUET
s. XX	Ulls color marró.		Pel·licula densa, de puzellada visible, de color verd cron. Sense preparació. Oli		Pel·licula densa de puzellada molt visible, de color rogge fort. Sense preparació. Oli.	Ull color blau.	Pel·licula roposa, de puzellada visible, de color rogge intens. Té línies blanques com a motiu ornamental. Sense preparació. Oli
s. XIX	Ulls de color blau, amb pestanyes cargolades i el blanc usenyolat amb un empenament.		Pel·licula fina de color blau fosc. Sense preparació. Oli.	Pel·licula fina d'aspecte animal, de color verd oliva, amb decoracions florals i geomètriques en verd maragda i punts grua. Sense preparació. Oli.	Pel·licula fina en la puzellada no és visible, de color clar i fred. Sense preparació. Oli.	L'ull és de color blau.	Pel·licula fina de color vermell. Té una orla amb dues línies negres al coll i la vora. Sense preparació. Oli.
s. XVIII	Ulls de color blau, de mirada lleugera, amb espesses pestanyes negres.				Pel·licula fina, de color rosa molt lluminós. Sense preparació. Oli.	Ull de color blau amb la cella dibuixada en negre.	
s. XVI	Ulls de color blau, emmarcats amb una fina línia molt esmerada. Celles espesses molt arquejades.	Coladura amb restes de decoracions de llua carni i negre. Preparació a guix i cola molt gruixuda	Policromia complexa aconseguida amb una base de color blau fosc a tremp i acabada amb una llua blava. L'orla del coll i de la pauya és una coladura amb franges de llua daurada i taronj. Preparació a guix i cola molt gruixuda.	Franges de color verd clar a tremp, acabat amb una llua verda, intercalades amb franges de coladura. Té geometries negres i grogues. El cord és rogge amb decoracions carni. Preparació a guix i cola molt gruixuda.	Policromia complexa aconseguida amb una base de color rosa clara a tremp i acabada amb una llua daurada. Preparació a guix i cola molt gruixuda	Ull de color blau dibuixat amb línies fines. Cella foscina molt arquejada.	Policromia complexa aconseguida amb una base de color aconjot a tremp i acabada amb una llua carni. A la cantonada del coll i al coll i puny restes d'una orla colrada. Preparació a guix i cola molt gruixuda
?	Ull amb pestanyes espesses i negres.				Pel·licula molt fina. Sense preparació.		
?		Preparació gruixuda de guix i cola		Coladura. Preparació gruixuda de guix i cola.			
s. XIII				Coladura amb decoracions de llua negra. Preparació molt fina de guix i cola.	Rosa clara acabat amb una llua. Preparació molt fina de guix i cola.	Cella negra molt espessa i arquejada.	

Sisena repolicromia

Cinquena repolicromia

Quarta repolicromia

Tercera repolicromia

ESTAT DE CONSERVACIÓ

Suport

Pel que fa a l'estat de la fusta cal destacar, en primer lloc, les pèrdues de matèria, les més importants de les quals afecten la totalitat del nas de la Mare de Déu i del Xiquet, però també el límit inferior i superior de l'escultura. Les fissures eren evidents sobretot a la part esquerra de la peça produïdes pels claus de ferro i la planxa situats a la part posterior, dels quals la radiografia ens ha donat bona informació. També a la part posterior i a la base de l'escultura es veien nombrosos orificis produïts pels insectes xilòfags. Finalment, les contraccions i dilatacions havien provocat canvis en el volum del material. (Vegeu el gràfic 2).

Capas pictòriques

Fissures molt profundes, que en algunes zones afectaven la totalitat dels estrats, apareixien sobretot en correspondència amb les esquerdes de la fusta. D'altra banda, eren visibles clivelles més fines, regulars i ortogonals, pròpies de les contraccions-dilatacions; mentre que les de forma d'estel present a la base havien estat produïdes per cops. En les parts més sotmeses a manipulacions o en contacte amb els vestits i les joies apareixien fortes erosions i disgregacions de les capas pictòriques. La diferència de comportament dels diversos materials superposats, havia provocat la incohesió entre ells i la contracció de les últimes capas. (Vegeu el gràfic 3). Les llacunes afectaven en alguns casos tots els estrats i deixaven veure la fusta; en altres es limitaven a uns quants dels estrats o tan sols a l'últim. (Vegeu el gràfic 4).

Anteriors intervencions

El nas de la Mare de Déu havia estat reconstruït amb fusta de pi i, a continuació, drapejat en el punt d'unió, com també la cara del Xiquet. La corona original de la Mare de Déu, segurament almenada o flordelisada i tallada en la fusta com a part de la pròpia peça, havia estat mutilada a nivell del cap. Mitjançant la radiografia hem pogut detectar la presència de nombrosos elements metàl·lics, a més de la gran planxa de ferro amb una anella enmig que està clavada amb quatre claus a la fusta per la part posterior. Carles Soler suggereix en primer lloc que fóra molt antiga, meitat o finals del segle XIII, i que haguera pogut servir per a portar la Verge a les batalles. Nosaltres ens inclinem a pensar que potser servia per a assegurar l'escultura en moments de perill, per exemple després del robatori del 12 de juliol de 1601, que segurament va crear molta desconfiança entre els fidels.¹¹ Hem deduït que la planxa ha estat aplicada després de la tercera repolicromia perquè el clau inferior esquerre, quan fou posat, va fer saltar el estrats i va provocar una important fissura. Al cap i als peus del Xiquet i a la mà esquerra de la Mare de Déu, apareixien, com ja hem dit, els estrats inferiors alliberats

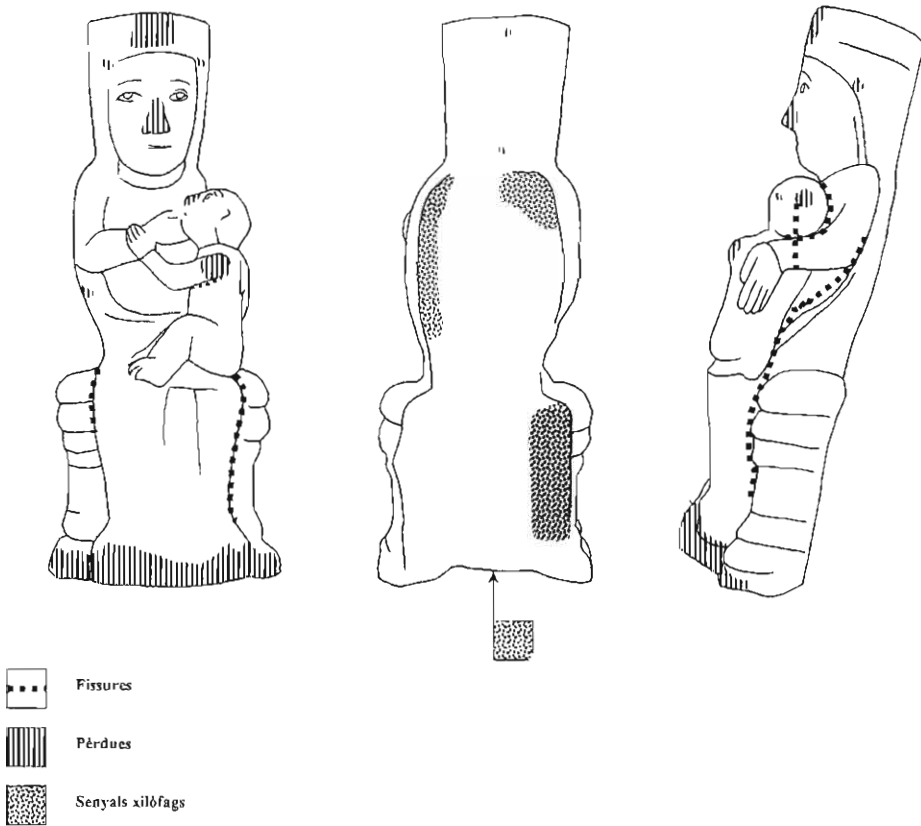
¹¹ SOLER D'HYVER DE LAS DESES (1978), p. 373.

anteriorment sense cap selecció i sense estudi previ.

En algunes zones els orificis del xilòfags havien estat reomplits amb una massilla a base de serradura. La cera havia estat utilitzada en una intervenció antiga per a segellar les fissures més importants i per a reintegrar algunes llacunes. El vestit de la Mare de Déu havia estat repintat a l'oli a l'alçada dels muscles i en tota la superfície del vel-mantell es detectava una important superposició de vernissos i de capes de materials plàstics diversos, fruit de la repetida intenció de fixar i protegir la colradura.

Senyals d'una intervenció més recent eren les reintegracions de les llacunes amb estuc i les reintegracions cromàtiques delimitades per unes petites línies de punts ¹² (Vegeu els gràfics 5 i 6).

Gràfic 2

¹² Una fotografia d'abans d'aquesta darrera intervenció la publica CATALÀ GORGUES, M.A. (1988), pp. 94-95.

Gràfic 3

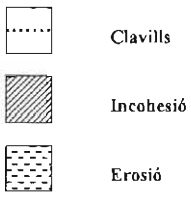
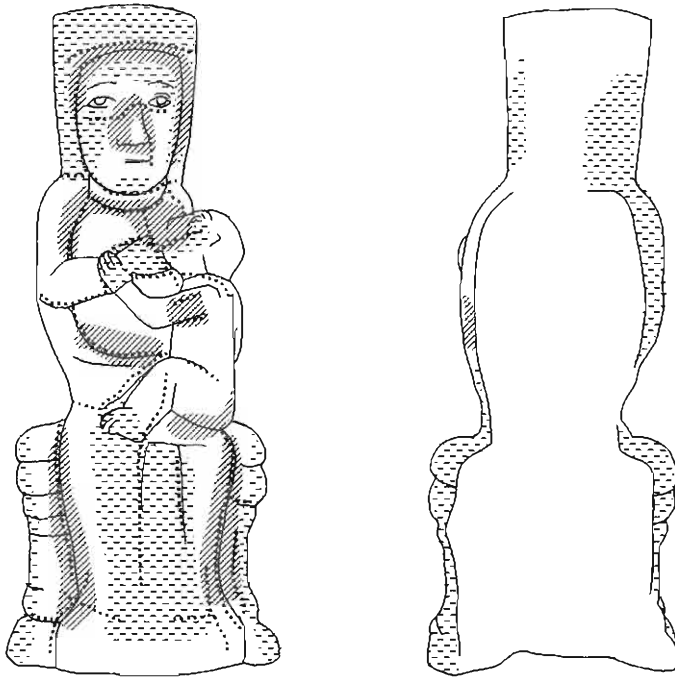
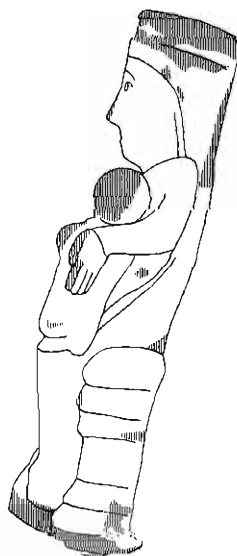
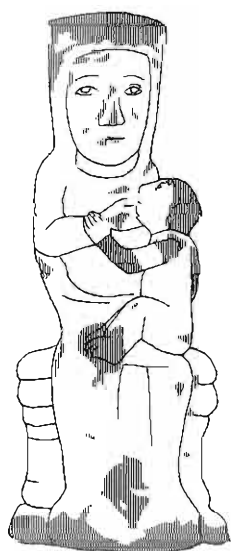
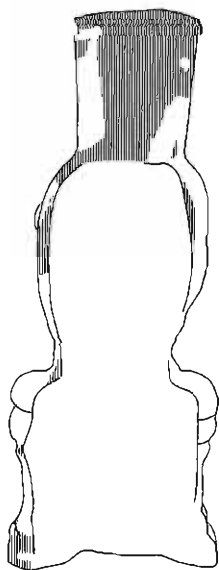

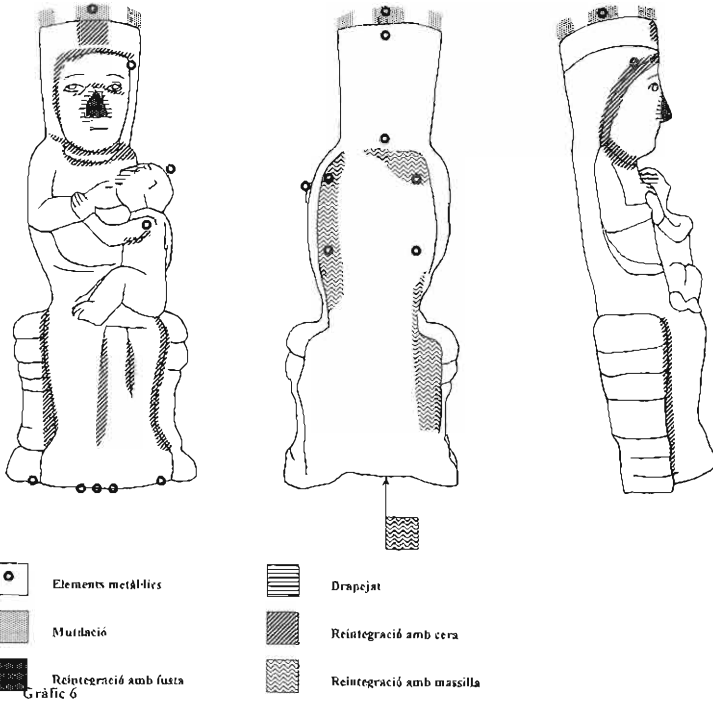
Gráfico 4

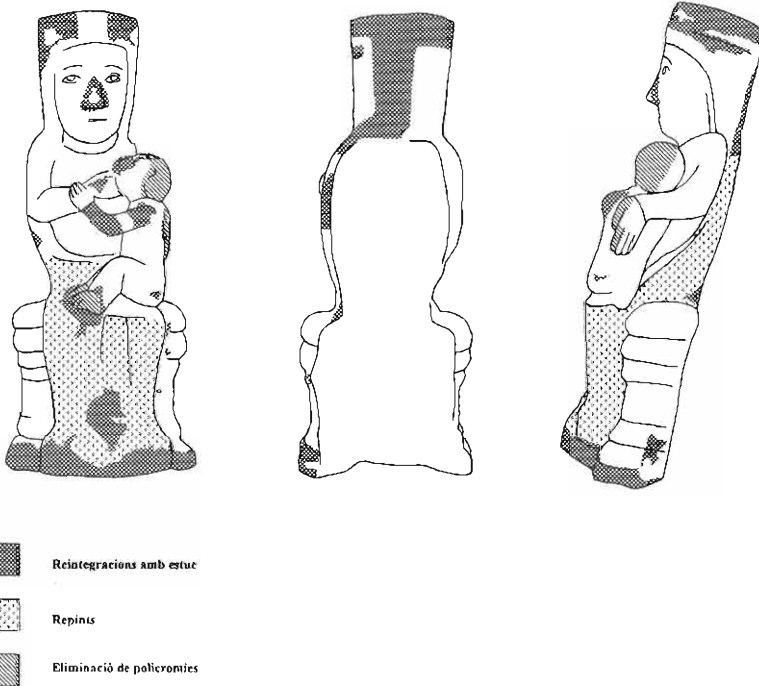
Lacunes

Gràfic 5

Gràfic 6

PROCÉS D'INTERVENCIÓ

Operacions de conservació

Primerament es va eliminar la peanya i els elements metàl·lics que subjectaven la imatge. Seguidament es va realitzar una fixació d'emergència i una protecció de les parts més febles de les capes pictòriques i de la fusta, com a prevenció durant la manipulació de la peça en les operacions successives. Posteriorment va ser desinfectada la part posterior i la base de l'escultura, on també es van eliminar mecànicament els elements metàl·lics no originals. Els orificis localitzats en les parts on la fusta era visible van ser segellats amb una massilla a base de pols de fusta. Prèviament a l'alçada de les repolicromies, es va realitzar una eliminació mitjançant neteja química de les reintegracions cromàtiques de l'última intervenció de restauració.

Eliminació de les repolicromies

L'eliminació de les repolicromies ha estat realitzada amb una metodologia rigorosa, alçant cada estrat, primer en una meitat de l'escultura i documentant-la gràficament i fotogràficament en aquest estat abans d'eliminar-la per complet. Tot el treball ha estat realitzat amb bisturí i amb el control de la lupa binocular amb augments de 5 a 50. Allí on les capes pictòriques apareixien disgregades o amb falta de cohesió s'han realitzat consolidacions per impregnació amb una resina durant les successives etapes d'alliberament. Com a resultat de les operacions hem arribat a la tercera repolicromia, per sota de la qual encara queden les repolicromies més antigues i l'original, que la prudència i els resultats dels estudis aconsellen no alliberar.

La Mare de Déu del Rebollet després de la intervenció. Foto P. Alcántara.

BIBLIOGRAFIA

- BALUST, L. (1993) «La Mare de Déu de les Neus d'Àrreu» dins *Àrnica*, núm. 19, pp. 21-25.
- CARRERAS Y CANDI, F. (1918) *Geografía General del reino de Valencia*, volum II, Barcelona, pp. 432-433.
- CATALÀ GORGUES, M.A. (1988) «Escultura medieval» dins *Historia del Arte Valenciano*, volum II, València, p. 94.
- DELCOR, M. (1970) *Les Vierges Romanes de Cerdagne et Conflent*, Barcelona.
- DD. AA. (1990) *IMAGO VIRGINIS: Marededéus romàniques de la Garrotxa*, Olot.
- DD. AA. (1997) *MARIA: Imatgeria medieval ribagorçana*, Pont de Suert.
- DD. AA. (1997) *Memòria d'activitats 1989-1996*, Barcelona, Servei de Conservació.
- DD. AA. (1998) *Catalunya romànica*, Barcelona.
- i Restauració de Bens Mobles, Generalitat de Catalunya.
- DURLIAT, M. (1998) «Les représentations de la Vierge Marie dans l'art roman catalan» dins *Miscel·lània en homenatge a Joan Ainaud de Lasarte*, Barcelona, pp. 189-206.
- FERRI CHULIO, A. de S. (1986) *Iconografía Mariana Valentina*, València, p. 66.
- GARCÍA RAMOS, R. (1995) «Examen material de la obra de arte. La correspondencia de policromias» dins *Boletín Informativo*, núm. 12, Instituto Andaluz de Patrimonio Histórico, Sevilla.
- GARCÍA RAMOS, R. & RUÍZ DE ARCAUTE, E. (1997) «Aportaciones al estudio de correspondencia de policromias. Criterios y técnicas» dins *KERMES*, núm. 29, Firenze.
- JOKILEHTO, J. (1994) «Authenticity, a General Framework for the Concept» dins *Proceedings of the Conference on Authenticity*, Nara.
- MARIJNISSEN, R.H. & KOCKAERT, L. (1995) *Dialogue avec l'Oeuvre Ravagée après 250 ans de restauration*, Antwerp.
- MERTENS, J. (1999) «Attitude du restaurateur face au sacré en se basant sur l'étymologie du terme» dins *ARAAFU*, Paris.
- NOGUERA, A. (1977) *Les marededéus romàniques de les terres gironines*, Barcelona.
- PLADEVALL I FONT, A. (1998) «El culte a la Mare de Déu a Catalunya dels segles XI al XIII, a través de les notícies històriques i del testimoni de la iconografia romànica» dins *Miscel·lània en homenatge a Joan Ainaud de Lasarte*, Barcelona, pp. 151-159.
- PUIG I CADAFALCH, J. (1954) «L'escultura romànica a Catalunya» dins *Monumenta Cataloniæ*, vol. VII, Barcelona.
- SANCHIS SIVERA, J. (1924) «La escultura Valenciana de la Edad Media. Notas para su historia» dins *Archivo de Arte Valenciano*, Año X, Valencia, pp. 3-29.
- SERCK-DEWAIDE, M. & SERCK, L. (1978-79) «La Sedes Sapientiae de la Collégiale Saint-Jean à Liège. Examen et traitement» dins *Bulletin*, núm. XVII, Brussel·les, Institut Royal du Patrimoine Artistique, pp. 68-88.
- SOLER D'HYVER DE LAS DESES, C. (1978) «La imagen de la Virgen del Rebollet de Oliva» dins *Iniciación a la Historia de Oliva*, València, pp. 367-375.
- VIVES CISCAR, J. (1886) «El Castillo de Rebollet. Aclaraciones» dins *El Archivo*, núm. 12, Dènia, pp. 91-94.

ENRIQUETA CEBRIÁN

Restauradora d'escultura del Museu de Belles Arts de València

Estudi analític de la Mare de Déu del Rebollet

PILAR INEBA TAMARIT

A l'hora de realitzar una restauració adequada i equilibrada convé conèixer amb anterioritat l'estat de conservació de l'obra i dels materials que la constitueixen; i, en cas d'haver-se-li realitzat alguna intervenció anterior, els materials emprats en el procediment.

En l'actualitat el procés s'inicia, sempre que es pot, amb la realització d'un examen analític, previ a la restauració, ja que no s'ha de fer cap intervenció sense una investigació que ens confirme l'estat dels materials utilitzats en la intervenció realitzada i l'estat de degradació o conservació en què es troben. Les conseqüències d'una restauració a cegues poden ser nefastes per a l'obra. En el cas concret d'una escultura, per precaució, no s'ha de procedir a eliminar les peces que s'han anat afegint al llarg dels anys sense assegurar-se de l'estat de degradació o de la inutilitat d'aquestes per a la futura conservació de la peça.

L'escultura de la Mare de Déu del Rebollet, tema d'aquest estudi, està realitzada en fusta. A primera vista es podia observar que havia estat intervinguda diverses vegades, segons el gust de l'època en què es realitzà cadascuna d'aquestes i amb els materials del moment. Per això fou imprescindible la realització d'un examen analític per a actuar amb total seguretat i confiança. Els mètodes emprats foren la radiografia, la reflectografia d'infrarojos i la làmpada de Wood o llum ultraviolada.

Els dos primers són mètodes d'indagació que permeten estudiar amb precisió les capes interiors de l'escultura citada. Per mitjà d'aquests sistemes es pot veure l'estructura interna, composició, elements propis o aliens a la realització de l'obra, restauracions efectuades al llarg dels anys, etcètera... Un cop efectuat aquest examen, s'ha pogut comprovar que la peça pot tenir un tractament de restauració, no exclusivament de conservació, ja que hi apareixen suficients dades i restes de policromia original com per a poder retornar-la a la forma primigènia.

El primer examen es realitzà amb làmpada de Wood. És el més superficial dels tres sistemes emprats. Així podem veure que la zona il·luminada per la llum ultraviolada ens projecta una imatge amb diferents tonalitats més o menys obscures. Aquests últims corresponen a les intervencions posteriors i, per tant, no originals de l'obra. Són el que vulgarment es designa com a repintats.

Un altre mètode d'investigació usat ha estat la reflectografia d'infrarojos. Aquesta tècnica ens permet veure diferents estrats ocults a primera vista, ja que es troben recoberts per l'última capa pictòrica practicada sobre l'original. Efectivament, en inspeccionar la talla amb el reflectògraf, s'han vist traços corresponents a un disseny anterior. El lloc on es pot veure amb major claredat aquests canvis és en la zona que correspon al pedestal o seient de la Mare de Déu. A cop d'ull es veia, en la zona corresponent al to verd, un dibuix molt diferent al que es descobrí a partir de l'examen d'infrarojos. La figura 1 ens mostra la imatge de l'obra abans de restaurar i de l'examen efectuat. La figura 2 correspon a la imatge que ens ofereix el reflectògraf d'infrarojos; hi podem apreciar un dibuix molt diferent de l'anterior. Finalment, la figura 3 correspon a l'obra ja restaurada, amb el dibuix original recuperat.

Fig. 1.- Detall del seient de la Mare de Déu abans de la restauració.

Fig. 2.- Reflectografia d'infrarojos. S'hi aprecia el dibuix original, ocult a la vista per la capa pictòrica aplicada posteriorment.

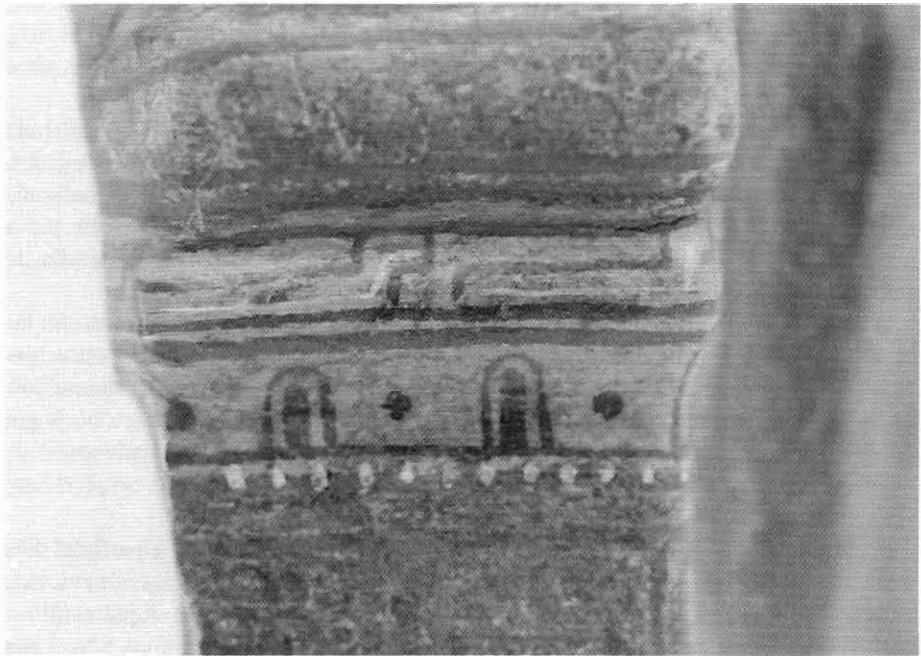

Fig. 3.- Detall de la mateixa zona, amb el dibuix i el color originals recuperats.

Un altre exemple en què es pot veure clarament la diferència entre la imatge actual i l'original el veiem en la zona de les mans del Xiquet i de la Mare de Déu. En la figura 4 veiem tots els desperfectes de la capa pictòrica i també la pintura verda que cobreix tota la mànega de la Verge.

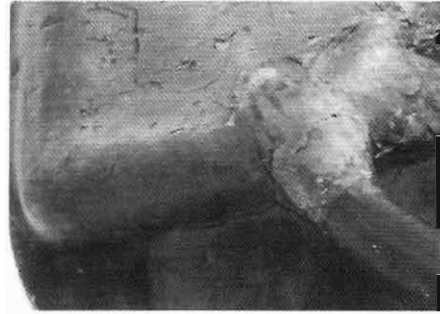

Fig. 4 - Detall de la mà dreta de la Mare de Déu i de la mà esquerra del Xiquet, abans de la restauració.

Igualment, el puny del Xiquet està pintada d'un sol color, roig. Amb el reflectògraf hi apareixen unes línies horitzontals corresponents a la vora de la mànega de la Verge. Les franges grogues i roges es poden veure molt tènuament (Figura 5 i gràfic 1).

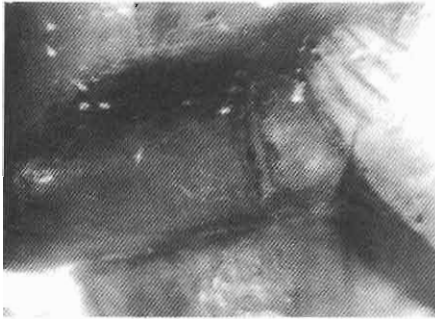
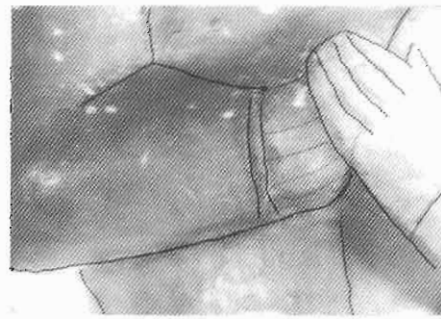

Fig. 5.- Reflectografia d'infrarojos del mateix detall. S'hi observa el dibuix original de les mànegues dels vestits.

Gràfic 1.- Esquema del dibuix descobert per mitjà de la reflectografia d'infrarojos.

Finalment en la figura 6 podem veure'n el resultat final, amb el dibuix original ja recuperat.

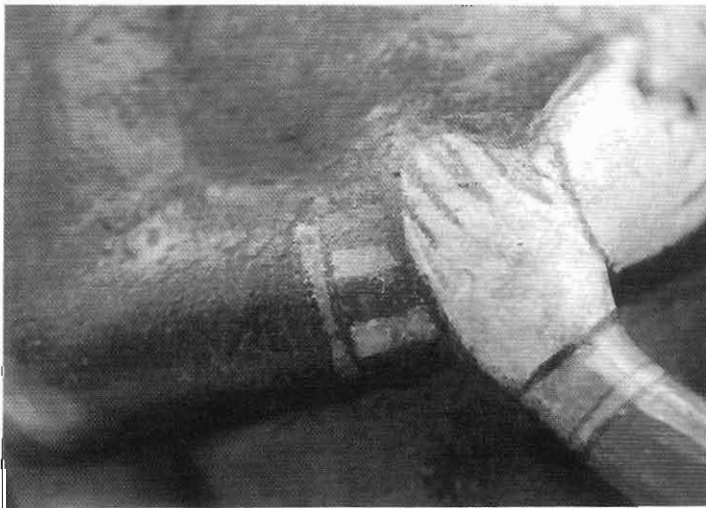

Fig. 6.- Després de la restauració, amb el dibuix ja descobert.

El tercer procés emprat fou el de radiografiar l'escultura. Com ja hem dit, la radiografia permet veure l'estructura interna de l'escultura. D'aquesta manera podrem saber si la talla de fusta està composta d'una sola o de diverses peces de fusta acoblades. En el cas concret d'aquesta obra s'ha utilitzat una peça única que ha estat tallada fins que s'ha aconseguit el volum desitjat.

La veta de la fusta no es pot veure amb claredat a causa de les diverses capes de preparació i pictòriques sobreposades i de el gruix de la preparació en les zones corresponents a les cares de la Mare de Déu i el Xiquet. Només és fàcilment visible la veta en el nas de la Verge, ja que té una capa de preparació molt fina en la zona de les aletes i molt desgastada en la part superior. És fàcilment diferenciable de les parts originals perquè és un element posterior a l'època original. També són clarament visibles en la radiografia els elements metàl·lics que s'han introduït en la fusta com un sistema de consolidació o de fixació dels diversos elements decoratius de la Mare de Déu —cabell, corona, vestimentes,...— afegits amb el pas del temps a causa del gust estètic o de cult religiós de cada període.

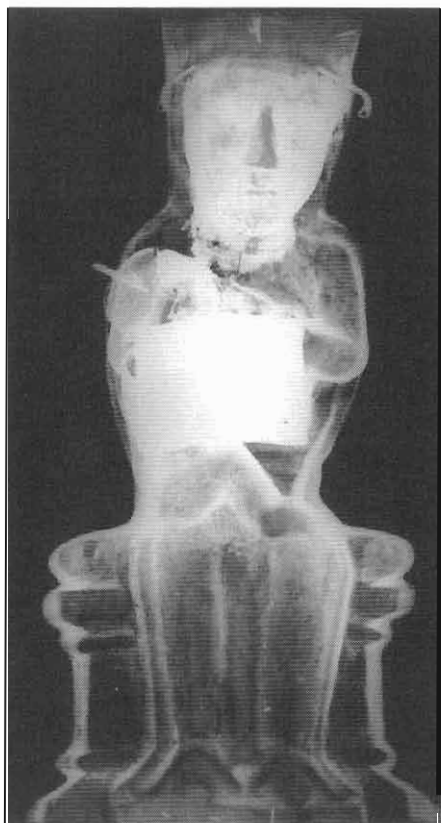

Fig. 7.- Radiografia frontal de la talla. Foto P. Alcántara.

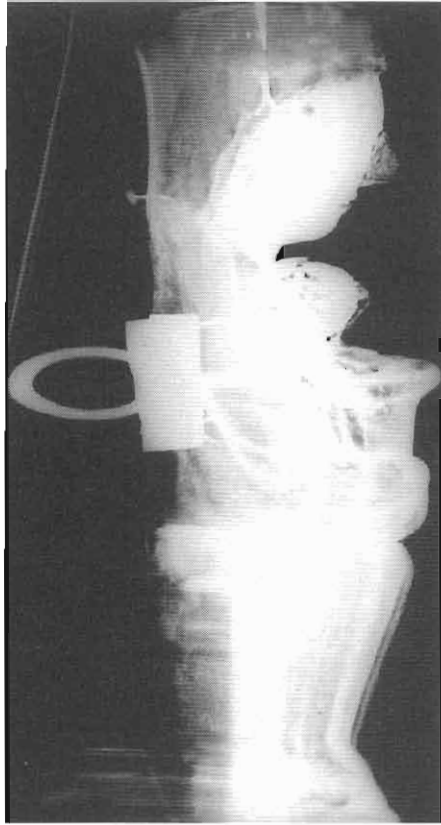

Fig. 8.- Radiografia de la talla, vista lateral. Foto P. Alcàmbara.

En la radiografia (figures 7 i 8) es pot veure nítidament la direcció d'entrada i la forma d'aquests. Aquesta dada és important en cas d'haver d'eliminar-los durant la restauració. Si coneixem la direcció d'entrada, si sabem que no s'han doblat per haver-los forçat en el moment d'introduir-los en la fusta, si esbrinem l'estat d'oxidació... comptarem amb una gran ajuda a l'hora de prendre la decisió d'eliminar-los si no n'és necessari l'ús, pel dolent estat de conservació, o bé si contràriament és possible mantenir-los perquè no deterioren l'estructura interna de la fusta. Un bon exemple d'això seria el cas de l'oxidació d'algun clau, ja que la deterioració provocaria una degradació en la peça.

Així mateix s'han pogut avaluar correctament els desperfectes que el temps o les diverses intervencions han provocat en l'escultura. En la zona del vestit, per dalt dels peus, hi ha una gran zona de repintat. Pertany a l'última intervenció i tapa nombrosos clivells d'envelliment. Gràcies a la reflectografia d'infrarojos s'han pogut veure clarament. En els gràfics 2 i 3 s'hi observen d'una manera evident tots aquests elements: escrostonats d'envelliment, elements metàl·lics, repintats ocasionats tant per la manca de pintura original com pel canvi de gust estètic, etcètera.

Gràfic 2.- Esquema de la radiografia que mostra els desperfectes de l'obra i els elements aliens. Gràfic 3.- Esquema de la radiografia de perfil.

Una altra dada aconseguida ha estat la de conèixer l'estat de conservació i les zones que hi quedaven del colrament original —hi ha tres capes de colrament en el tron. Conegut el nivell de deterioració es pot procedir a la recuperació de les restes originals que encara romanen ocultes.

Com a conclusió d'aquest treball i per a remarcar l'interès i la necessitat de realitzar el present estudi analític previ, anotem els punts següents:

- a) Estudi de la tècnica emprada per l'artista: ús d'una peça de fusta en la realització d'aquesta talla, forma de treballar la fusta.
- b) Estat de conservació: es pot conèixer l'estat de la capa pictòrica i de preparació ocultes a primera vista pels successius repintats. La conseqüència d'això n'és l'estudi de la possible recuperació de l'original mitjançant la restauració. També s'hi poden observar els nombrosos clivells i l'estat de consolidació de la imatge.

PILAR INEBA TAMARIT

Restauradora de pintura del Museu de Belles Arts de València

La Capella del Crist de Sant Roc: sistemes constructius i patologies

VICENT FRANCESC LLOPIS CARDONA

I. INTRODUCCIÓ

El present article és un extracte de l'*Estudi de Conservació de l'Església Parroquial de Sant Roc d'Oliva* que hem realitzat com a treball final de carrera en l'Escola Universitària d'Arquitectura Tècnica de la Universitat Politècnica de València. El pèssim estat de conservació que ofereix aquest monument arquitectònic, de gran valor cultural i patrimonial, ja no sols per al poble d'Oliva, sinó per al País Valencià, ens va convidar a la realització de l'estudi en qüestió. Actualment el temple presenta, en major o menor mesura, segons zones i segons el grau d'exposició d'aquestes als elements atmosfèrics, un quadre patològic que s'agreuja a mesura que el temps avança.

Aquest quadre afecta la globalitat de l'edifici fins al punt que la Capella de la Comunió, coneguda popularment com a Capella del Crist, construcció que data del 1749, i per tant la més antiga del conjunt, es troba en un procés de degradació imparable que ocasiona que cada vegada siguin més els sistemes constructius i els ornaments afectats i que en fa perillar la funcionalitat. Si separem les dues construccions, la Capella i l'església pròpiament dita, per tractar-se de dos edificis independents però a la vegada complementaris, podrem analitzar de forma somera l'església, per a aprofundir més endavant en l'estudi de la Capella.

II. L'ESGLÉSIA DE SANT ROC. EVOLUCIÓ HISTÒRICA

L'origen de l'església parroquial de Sant Roc el trobem en la mesquita que s'emplaçava en la zona que ocupava la moreria d'Oliva, coneguda com a *raval*. Aquesta, segons l'esbós de J.M. Domínguez existent a l'arxiu,¹ era de planta quadrada amb mur de tapial —mur de terra compactada que s'humectava prèviament— i constituïa un conjunt constructiu que, segons F. Pons, s'aproximava a l'art califal.

Tal vegada l'esbós que més s'aproximaria a la construcció típica de l'època és el realitzat pel mateix F. Pons,² en què podem veure elements arquitectònics familiars,

¹ Reproduït en DOMÍNGUEZ TORMO, J.M. & PONS MONCHO, F. (1989), p. 29.

² Vegu PONS MONCHO, F. (1978), p. 361.

com poden ser els arcs de mig punt, teulades a dues aigües i cantonades resoltes amb carreus. Aquesta hipòtesi es reforçà amb la visita realitzada a Simat de la Vallidigna, on poguérem comprovar *in situ* les restes de l'antiga mesquita de la Xara, actual ermita de santa Anna. D'aquesta forma vam poder veure com haguera pogut ser l'entrada o el nínxol del mihrab, al mur de l'alquibla, ja que la proximitat geogràfica fa supondre un paral·lelisme arquitectònic.

L'any 1526 Joan de Ribera ordenà que les mesquites foren consagrades al culte catòlic o enderrocades;³ la que ocupava l'actual església de Sant Roc fou consagrada. Tot seguit s'eixamplà per donar més cabuda. L'estructura estava condicionada per la teulada a dues aigües que se sustentava amb un entramat de fusta que a la vegada descansava sobre els murs de fàbrica i, al centre de la nau, sobre bigues que reposaven sobre la clau superior dels arcs que separaven les navades, com podem veure en el dibuix que reproduïx la secció.⁴

L'antic alminar, reconvertit en campanar, mantenia la funcionalitat: es construï per cridar a la oració als musulmans, ara cridava al culte als cristians. Aquest amenaçava ruïna a causa de les contínues modificacions de la fàbrica de la mesquita. Per fer que aquest estiguera ben construït, calia alçar-lo de nova planta. D'aquesta forma es contractaren els serveis de Rafael Martí, arquitecte de València, que portà amb ell plànol i mestres d'obres per executar-lo. El cos de campanes d'aquest s'assemblava en línies generals al campanar de l'església de Sant Andreu Apòstol,⁵ actual església de

Joc de cúpules de l'església de Sant Roc, vist des del Fosat. Foto S. Mañó.

³ DD.AA. (1967).

⁴ Reproduït en DOMÍNGUEZ TURMO, J.M. & PONS MONCHO, F. (1989), p. 63.

⁵ Aquestes línies corresponen al lloc on es col·loquen les campanes, així com el material emprat, toves rebudes amb morter de calç i ornaments amb recrescuts.

Sant Joan de la Creu, dels pares carmelites descalços. La construcció començà el 1636 i es coronà amb un templet amb girola coberta de teules daurades. El 1770 un llamp el va fer malbé i fou necessari desmuntar-lo.⁶

La paret de la quarta navada, construïda el 1603, anava deteriorant-se, producte de la falta de cohesió entre el mur i les fàbriques laterals de nova factura. El 1651 caigué part d'aquest mur, que fou reedificat el 1663, però el que realment fallava era el sistema constructiu i la trava entre les fàbriques de diferent època.

El 1808 el culte es traslladà a la Capella del Crist per a poder separar i aïllar la quarta navada de la resta del temple, per la qual cosa es construï una nova paret paral·lela a la murada testera entre la tercera i quarta navada. El 1810 el culte tornà a la normalitat, amb una planta que té la forma que reproduceix J.M. Domínguez en els seus *Apuntes históricos*.⁷ Mentrestant la Junta d'Electes prenia la iniciativa per a frenar la ruïna de la quarta navada i es proposen parar la ruïna de l'església, comissionar al president d'aquesta per triar arquitecte, construir un nou temple i animar els fidels per col·lectar materials.

L'arquitecte contractat fou fra Vicent Cuenca,⁸ natural de Xàtiva, ciutat on col·labora amb el seu pare en l'obra de la Col·legiata. Els plànols de la nova església foren aprovats per la Real Academia de San Fernando de la Villa y Corte, el 1818. El 1854, vista la possibilitat d'una subvenció estatal per a alçar el nou temple, es determinà la data de començament de les obres. Ara bé, l'església fou enderrocada, aïllant prèviament la Capella de la resta de l'edifici, sense esperar a rebre la quantitat fixada.

Durant els mesos de setembre i octubre de 1854 s'obriren les corretges per a la cimentació:

«Dia tres de noviembre de mil ochocientos cincuenta y cuatro. siendo las nueve horas y media de la mañana [...] colocó la primera piedra en los cimientos de la expresada obra».

Mentre se succeïen els nomenaments dels ecònoms de la parròquia i a mesura que passava el temps, l'obra s'anava realitzant fins que el 1857 la nau central estava alçada i coberta fins el creuer.

El 1863 la construcció, una vegada arribada a l'altura de les cornises, s'aturà fins el març de 1864 perquè en moure les arcs, voltes i sostres, s'imposava un temps prudencial d'espera per fer que l'obra s'assentara i suportara la sobrecàrrega dels elements constructius citats anteriorment. Igualment perquè calia condicionar l'antiga mina d'algeps emplaçada junt a l'ermita de Sant Antoni, després de comprar-la per a poder consumir la gran quantitat d'aquest material que es necessitava per a executar els arcs i les voltes.

A principis de març de 1864 l'obra es reanudà sota la direcció de l'arquitecte Domingo que, a mitjans d'abril, deixà d'intervindre-hi potser a causa de la seua mort. El nou arquitecte a qui li'n fou adjudicada la direcció fou Joaquín Belda, que rebutjà el

⁶ En 1996, un altre llamp destrueix el pinacle apuntat central de la balustrada nord.

⁷ Vegeu DOMÍNGUEZ TORMO, J.M. & PONS MONCHO, F. (1989), p. 69.

⁸ Cuenca nasqué l'any 1767. Rebé el noviciat el 1783 i prengué els hàbits el 1784. Dirigi diverses obres abans que l'any 1800 obtingués el títol d'arquitecte.

càrrec en veure que l'obra no s'aturà mentre no hi havia arquitecte director. Aleshores es contractaren els serveis de Vicent Ferrer, que modificà el plànol original de Cuenca, fent un tambor més alt i una cúpula més esvelta.

Aquesta variació provocà la sobrecàrrega del disseny i es produí un desplaçament del creuer i un enfonsament de les petxines sustentants de la cúpula. Aquesta ruïna es produïa un any després del desmuntatge de les bastides per a la construcció (1871).

Tot seguit s'aproven els pressuposts per a l'enderrocament i es reconstrueix la cúpula, que quedà acabada el 1872. Aquesta cúpula és la que es conserva en l'actualitat, dissenyada per F.C. Cuenca, però sense el cos de la llanterna. A partir d'aquest punt les obres se centren en l'ornamentació i acabats interiors.

L'església s'inaugurà el 1886, data en què apareixen els nombrosos clivells que tallen els arcs claustrals de la nau de la dreta, com podem comprovar hui dia, causades probablement per l'assentament de l'obra, en part, sobre terraplens.

El 1955 es realitzà la instal·lació elèctrica. El 1957 fou redactat un projecte pels tècnics municipals per a ampliar el campanar amb un cos central de 5.20 metres. Aquesta obra es començà el 1958 i conclougué el 1960. Aquesta mampresa fou possible, en part, per l'informe existent que posava en evidència les patologies d'aquest, redactat per José Martí, el 1890.

El 1968 es reformà el presbiteri per les exigències litúrgiques del Concili Vaticà II.⁹ Finalment, el 1992 es restaurà la cúpula dissenyada per Cuenca.

III. LA CAPELLA NOVA DEL CRIST

Després de resumir la vida constructiva de la nostra parròquia i abans d'entrar en matèria, exposarem resumidament les dades existents en els manuscrits de l'arxiu parroquial quant a la construcció de la nova Capella del Crist i que ens serviren per a redactar l'apartat "*Evolució Històrico-Constructiva*" del nostre treball de fi de carrera.

III.a. Recull documental

Si observem el plànol de la planta del segle XVII,¹⁰ segons els arxius de l'Obra Nova, el que ara és la Capella de la Comunió abans era el cementeri parroquial, envoltat per terrenys de propietat eclesiàstica on podríem destacar el camp de moreres existent, del qual s'extreia l'aliment per al conreu de cucs de seda, mentre que l'altar primitiu del Crist ocuparia el que hui dia és el centre de la nau lateral, entre els dos contraforts que defineixen l'altar de la Puríssima.

Durant la regència del rector Tomás Barceló, artífex i impulsor de la construcció de la Capella, trobem els manaments de la visita pastoral número vint-i-tres, en què el senyor visitador diu:

⁹ Aquestes exigències apareixen reproduïdes al capítol cinquè de les Constitucions del Concili Vaticà II (1967).

¹⁰ Vg. DOMÍNGUEZ TORMO, J.M. & PONS MONCLO, F. (1989), p. 69.

«VI- Item por quanto avemos hecho de los altares y capillas de dicha iglesia parroquial, avemos encontrado que en casi todas estan puestos los frontales duplicados, y que en algunas triplicados [...] Por tanto mandamos al dicho retor componga un lugar decente [...] so pena de tres libras pagadoras de propios...».

Tot continuant:

«VIII- Item por quanto en la visita del cementerio havemos encontrado dentro de el dos moreras, las que no puede haver, ni otro arbol alguno por ser lugar piadoso y estar así dispuesto en las Constituciones [...] por tanto mandamos al dicho retor que [...] despues de publicar los presentes Mandatos [...] haga arrancar y quitar fuera de dicho cementerio las [...] dos moreras [...] y que si en esto fuere omoso el dicho retor le imponemos la pena de diez libras...».

Aquests manaments sempre han estat relacionats amb la construcció de la Capella. La visita a la qual es refereixen fou realitzada el novembre de 1724 i els manaments foren remesos a la parròquia l'octubre de 1726, per la qual cosa F. Pons proposa com a data d'inici de la construcció el 1725,¹¹ sense tenir dades concretes de l'arquitecte autor de l'obra, mentre que J.F. Pi¹² acota com a moment zero de la construcció el 1733, relacionant l'arquitecte J. Cardona amb l'obra.

El fet de no poder concretar res en clar és perquè existeix una llacuna documental en l'arxiu que inclou, a pesar nostre, les dades que donarien llum a moltes preguntes que a hores d'ara queden sense resposta. La que sembla clara i fora de tot dubte és la data de l'acabament i la inauguració de la Capella, l'any del senyor 1749.

III.b. Finançament de la construcció

La construcció de la Capella s'executa en un període de creixement econòmic, on podríem dir que ens trobàvem en la part de la corba virtual ascendent que suggereix un creixement econòmic. Ara bé, el finançament d'aquesta es realitzà per mitjà de la venda de collites dels terrenys propietat de l'església, així com de les rendes d'aquestes propietats i, com no, de les almoines i donacions dels feligresos de la parròquia, els últims dels quals eren gent adinerada que en major o menor mesura estava vinculada a càrrecs de la vida parroquial o del poble, com era habitual en aquells temps.

¹¹ *Ibidem.*

¹² PI I APARICI, J.F. (1999).

IV. SISTEMES CONSTRUCTIUS

IV.a. L'estructura de la Capella

Els murs de Capella del Crist s'assenten sobre una cimentació realitzada amb roques calcàries barrejades amb una mescla d'àrid més fi i calç, i tot el conjunt es troba amanit amb aigua. Aquest compost hidràulic tenia i té la propietat d'endurir-se formant una pedra sòlida de la forma adequada una vegada el conglomerant, la calç, s'ha endurit. Aquest conglomerant actua com a pegament entre les parts de matèria sòlida.

Aquesta argamassa es va vessar en l'excavació realitzada perquè formara el plànol de treball del mur. El terreny sobre el que s'assenta i sobre el que es realitzà l'excavació és de terreny de tipus granular calcari, amb gran quantitat de terreny vegetal, material que actua com a esponja que absorbeix l'aigua i les humitats. Aquesta característica física es veu agreujada pel fet que en el tossalet existeix gran quantitat de brolladors i afloraments del líquid element com poden ser: el pou d'Alzina i la font del Merdero.

Aquesta presència d'aigua ja es posa en evidència quan en el llibre de Fàbrica es llig el següent:

«l'obra es veia amenaçada, ja que sobre els murs es llançava aigua de pluja per escorrentia superficial, a causa del desnivell del terreny i per les filtracions subterrànies que en temps d'humitats són abundants en la zona».

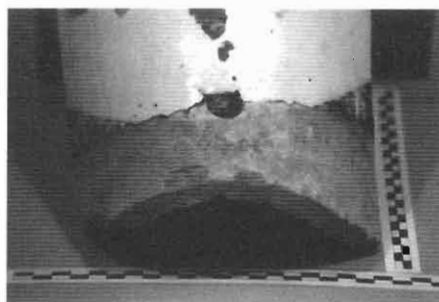
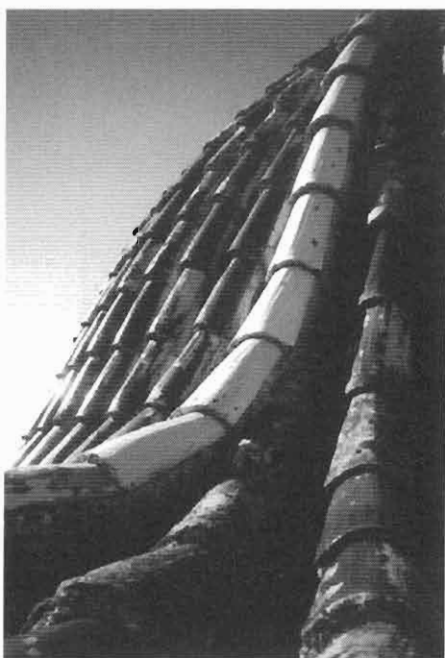
Sobre la cimentació s'eleva el mur, resolt amb pedra de carreus fins a una altura d'un metre i mig en el tipus de mur 2, que correspon als murs que defineixen la planta de semicreu grega. A partir d'aquesta altura es continua amb maçoneria de calç i toves ceràmiques per a guardar el nivell. Els murs que recauen a l'exterior, s'executen amb maçoneria de calç fins a la cota de la cornisa.

El paviment de la Capella s'adhereix amb morter de calç sobre una volta rebaixada tapiada, resolta amb rajoles massisses grosses, que tenen dues o tres fulles, la primera rebuda amb algeps i les altres amb morter de calç. A les cantonades i fins arribar al plànol virtual horitzontal del paviment, el més segur es que es reomplira amb deixalles de la mateixa obra o amb testos ceràmics, perquè alleugeriren el pes del conjunt. D'aquesta forma quedaria davall del paviment una zona amb aire estancat carregat d'humitat que, de segur, provoca a l'intradós de la volta humitats per condensació.

Una vegada apleguem a l'altura de la cornisa interior, per la part superior, que forma part de la base de la cúpula, trobem les típiques petxines, que són elements arquitectònics emprats per a poder passar d'una planta central, com són les de creu grega, a una planta circular, com són les cúpules. Aquestes estan formades amb rajoles massisses a manera de plementeria entre els quatre arcs torals sustentadors de la cúpula. Aquests arcs es construeixen des de la coronació dels murs que formen les naus laterals amb toves, i les peces que el formen es traven formant un únic cos entre la peça ceràmica i el morter de calç.

L'estructura de la cúpula està formada per una única fulla de rajola ceràmica massissa, tipus tova, amb juntes de morter de calç que són més grosses a mesura que s'aproximen a la clau. Sobre aquesta superfície existeix una capa de morter calcari que la regularitza.

La cobertura es realitza mitjançant filades de teules vidriades, blau cobalt en la superfície dels gallons i blanc en la delimitació d'aquests, els cavallons. Aquestes teules vidriades s'empren com a cobertores i s'ancoren a la cúpula mitjançant estaquetes de fusta que passen per l'orifici de la peça ceràmica com es pot veure en la següent fotografia.

Detall d'una teula vidriada amb l'estaca de fusta que en permet la subjecció a la cúpula.

Detall de l'ancoratge de les teules de la cúpula de la Capella.

IV.b. Els revestiments

En la Capella s'hi poden diferenciar diferents tipus de revestiments, que podem separar en revestiments continus i revestiments discontinus. Els continus són aquells que no presenten juntes i, a més a més, tenen una superfície llisa i uniforme (estucs, morters i pintures). Els revestiments discontinus són aquells que presenten juntes encara que el plànol siga uniforme (taulells, hidràulics o ceràmics).

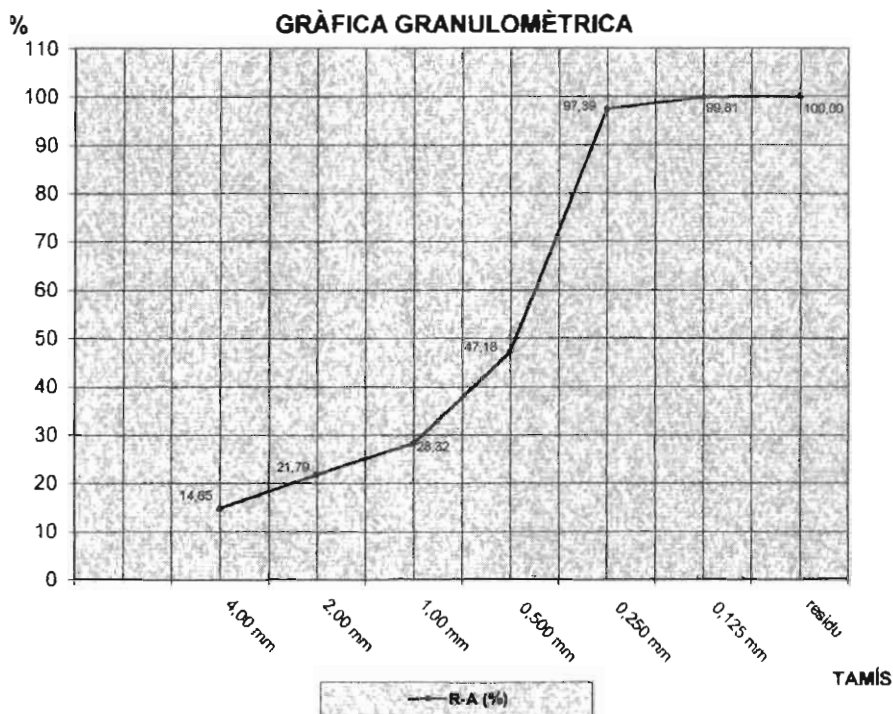
a) Revestiments continus

a.1. Morters

Els morters existents estan formats amb àrids de diferent granulometria i calç com a conglomerant. D'aquesta forma es van examinar al laboratori per aconseguir dades científiques sobre aquests.

La primera prova a realitzar consistí a traure'n la corba granulomètrica, com podem veure als següents gràfics. Tot seguit se n'esbrinà la composició, basant-nos en la norma

UNE. EN 196-2/96 que tracta de la *Determinació del contingut de calç*. La dada recollida en l'acta número 2000/15328-VA, ens diu que el nostre morter està compost per un 34,25% de CaO, i la resta d'àrid silícic.

a.2. Estucs

Tot l'interior dels murs està estucat, material que data de la primera meitat del segle XVIII. El de la Capella està format com a mínim de dues capes a banda del suport base,¹³ la major part del qual està colorejat amb pigments naturals. Aquest colorant es va aplicar a l'estuc fresc, fet que li dona una major durabilitat ja que es crea un únic cos estuc-color. La coloració existent forma els motius ornamentals de la Capella, com poden ser els florons, les balustrades, els motius vegetals...

Sobre aquest es va realitzar la prova d'adherència, basant-nos en la norma UNE 83.822/95 que tracta de *Mètodes d'assaig: Determinació de la adherència dels morters d'argamasses i lluits*. El resultat es reflectí en l'acta número 2000/13568-VA, i s'obtingué la dada de 0.8 Kp/cm² de resistència mitjana d'adherència.

¹³ Per a més informació, vegeu LUCIO VITRUVIO, M. (1997).

a.3. Pintures. Estudi cromàtic

A l'exterior de la Capella trobem uns mosaics de diferent forma que s'entrellacen, realitzats amb pintura de base calcària amb pigments minerals naturals que li atorguen el color final. Per poder definir un color calia relacionar-lo amb un valor que referira la quantitat de llum reflectida que es projecta sobre l'objecte de més a menys obscuritat, el to, atribut que permet reconèixer els colors i que físicament va relacionat amb la longitud d'ona, i la saturació, que és la inversa de la proporció de blanc que contenen els colors.

Nosaltres per la nostra banda utilitzàrem, d'entre els diferents sistemes de definició de colors, el sistema NCS i obtinguérem com a resultats unes dades que variaven segons colors. Per exemple, al mosaic roig li corresponia la nomenclatura S3050-Y90B, que significa: 30% de negror, un 50% de cromacitat i un 70% de blancor; el to Y90B ens diu que aquest color té un 90% de blau i un 10% de groc.

b) Revestiments discontinus

b.1. Paviments hidràulics

Al mateix temps que es pavimentava l'església es repavimentà la Capella amb taulells hidràulics, que són els que subsisteixen actualment. La data fou, aproximadament, l'any 1899.

La tècnica emprada és la mateixa que s'empra en l'actualitat, que utilitza ciment portland blanc per a les dues primeres capes, que són la capa d'acabat, colorejada amb pigments minerals, i la capa secant; mentre que la capa d'agafament es realitza amb ciment portland gris. Una vegada els taulells estan conformats en els motlles, es premsen un a un. Si li sumem el fet que la feina es realitza a mà, ens trobem amb un taulell de qualitat d'un elevat cost en comparació als paviments mecànics.

b.2. Paviments ceràmics

Els taulells ceràmics s'emplacen al trasagrari i a la sagristia de la Capella. Els existents a la sagristia són de l'antic paviment de la Capella, resolt amb vidriat blanc i blau sobre galeta ceràmica feta a mà. La resta del trasagrari està formada amb taulells del segle XVIII, que tenen una formació de mosaic de mocadoret i altres de motius vegetals i geomètrics. El tamany és de 11.5 x 11.5 centímetres. Encara que són coneguts com a taulells de Manises o manisetes, el fet és que estan realitzats en tallers de la ciutat de València ja que, com detalla I. Pérez,¹⁴ se'n poden trobar paral·lelismes en altres llocs, fins i tot taulells clònics.

Per exemple, els taulells que formen la sanefa perimetral del trassagrari són paral·lelament iguals als conservats en el Museu Arqueològic d'Oliva que provenen de l'ermita del Marxucal, però de dimensions superiors,¹⁵ i també sota els balcons de la mateixa Capella del Crist, que serveixen d'encofrat. Per la similitud dels taulells, així

¹⁴ PÉREZ GUILLÉN, I.V. (1996).

¹⁵ Els taulells del Marxucal mesuren 21 x 21 cm.

com per les dades semblants a la resta de paral·lels, la data d'aquests taulells és clara: segle XVIII.

V. PATOLOGIES

Les patologies que tot seguit tractarem les analitzarem de forma somera, per no entrar en terminologia tècnica. Les desglossarem en tres apartats:

1. Humitats en el trasagrari

Les humitats del trasagrari són degudes a la tipologia del terreny, com hem vist abans, fet que provoca una capil·laritat en el mur, que en el nostre cas aplega als dos metres d'alçada. Aquesta humitat descohesiona la capa d'acabat i provoca desconxats i caigudes de material, i a la vegada una pèrdua considerable de resistència en la zona més baixa del mur, zona que suporta la totalitat del pes que se li transmet.

Al mateix temps, com que el paviment ceràmic està en contacte amb el terreny de forma directa mitjançant el morter de calç d'agafall, es troba greument afectat, fins al punt que hi ha zones en què el taulell és quasi irrecuperable. De fet, segons un estudi d'intervenció per a la restauració, la xifra de la recuperació és milionaria i s'encareix a mesura que passa el temps, ja que aquest és un procés imparable de degradació.

Les pilastres realitzades d'escaiola, material àvid d'aigua, sofreixen a la base una pèrdua de forma i de revestiment, així com de daurats. A més a més, alhora de realitzar-ne la instal·lació elèctrica, aquests elements sofriren un degollament de la forma a fi de passar-hi el cablatge.

Humitats a les pilastres i les parets del trasagrari de la Capella.

2. Cúpula de la Capella del Crist. Interior

Aquesta estructura es troba afectada per les humitats causades per les goteres originades per la degradació de les teules cobertores, com veurem tot seguit. Alhora

que l'estructura de la cúpula veu minvada la resistència a causa de la presència constant d'humitat, aquesta provoca desconxats de la pintura de l'interior que correponen al fresc pintat per L. Chafreón, i a més a més desadherències de la capa d'acabament del suport base, així com de la pintura de la capa d'acabament.

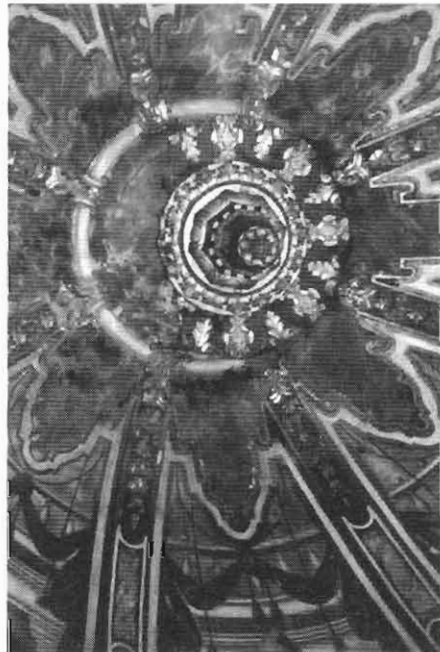
Cal posar en coneixement públic, de forma definitiva, el perill que comporta l'ornament policrom de la clau d'aquesta cúpula, ja que, com es pot veure en la fotografia, presenta una desadherència de l'ornament de la pròpia clau estructural, fet que s'agreuja pels continus cicles d'humectació i deshumectació. Açò fa que cada vegada perille més la integritat de la cúpula, la desaparició de la qual coportaria una pèrdua irreparable. Al mateix temps es pot observar la falta de part d'aquest ornament ja que s'hi detecten taques d'humitats provocades per goteres, les quals van llavant el fresc, com es pogué comprovar en les pluges de novembre de 1999, ja que aparegueren basses d'aigua roja sobre el paviment hidràulic de la Capella.

Totes aquestes patologies fan pensar que si en un temps relativament curt no s'hi intervé, es perdrà una joia arquitectònica d'Oliva i, tal vegada, alguna vida si en el moment en què es desprén hi ha gent dessota la clau.

3. Joc de cúpules. Exterior

Una de les imatges més típiques del nostre poble és el joc de cúpules de Sant Roc vist des del Fossar. Però si les observem més detingudament, podrem veure que hi falten peces, altres presenten pèrdua de vidriat, clivells i desadherències. Hi ha rius que es veuen tallats, ja que les teules no existeixen. Així mateix l'existència de dipòsits de material orgànic i humitats afavoreix l'aparició de vegetació variada i molses, que capten encara més la humitat, i així la cadena és cada vegada més agressiva. El remat de la clau exterior presenta una nul·la funcionalitat ja que per ella penetra l'aigua.

Els murs es veuen afectats per la presència de molses i líquens, i apareixen clivells en les llindes de les finestres, en la clau virtual per l'exterior, en les voltes de mig punt interiors, en els encontres de mur i cornises, així com en els paraments on el morter està ratat com si hagués estat rosegat. Les pintures, tant dels mosaics

Clau ornamental de la cúpula de la Capella, en avançat estat de degradació.

com de la resta dels paraments, per la manca de manteniment, a banda d'una decoloració, presenten zones on s'ha perdut totalment.

VI. INTERVENCIIONS

Per poder conservar aquest monument cal realitzar una intervenció conjunta tant a l'interior com a l'exterior, és a dir, abans de muntar la bastida per a intervindre en el reteulat del joc de cúpules exterior, és necessari muntar-ne una d'altra per l'interior a fi de poder assegurar la clau ornamental i a la vegada fer una inspecció detallada de l'estat real de la superfície pictòrica.

Seria convenient que els materials a emprar foren com els eliminats, sobretot en la utilització del morter de ciment pel de calç, ja que aquest el que fa és augmentar la resistència on s'utilitza i elimina la permeabilitat de la fàbrica existent.

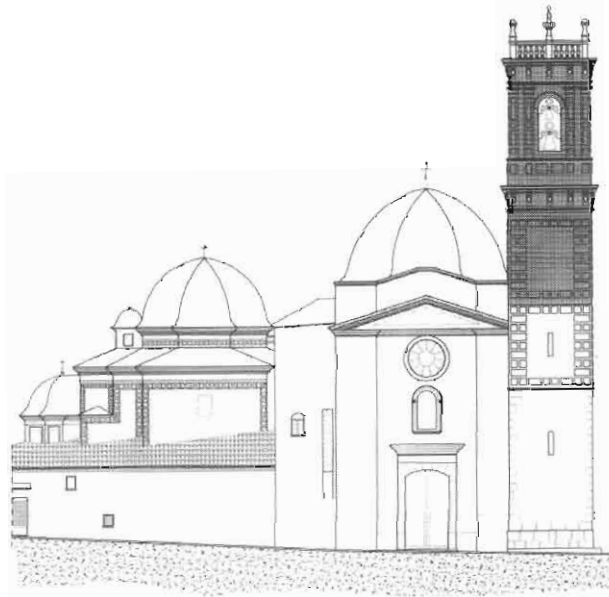
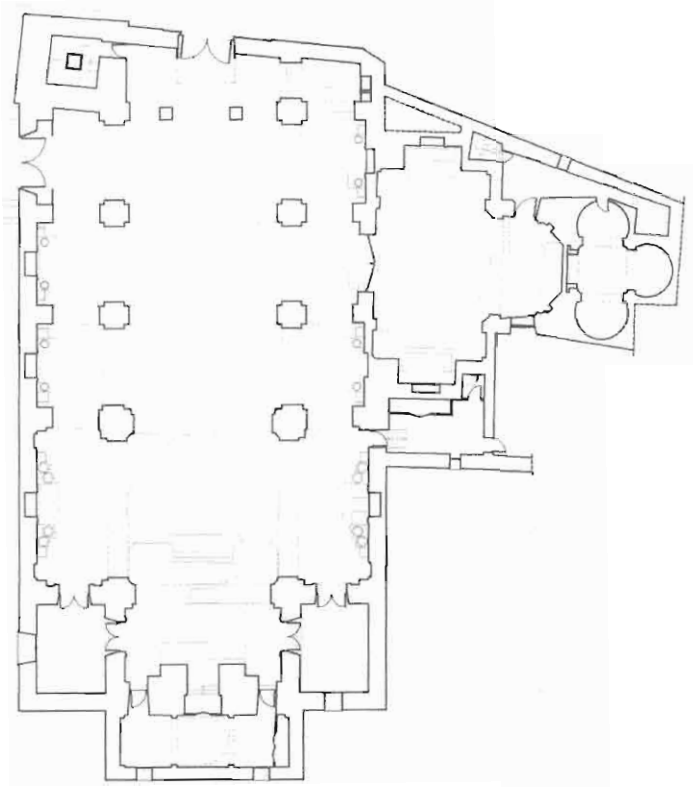
A l'hora d'eliminar les humitats del trasagrari, aconsellem emprar mètodes de ventilació natural tant a l'interior com pel subsòl, abans d'utilitzar sistemes moderns de cablatges. Ja que amb una bona ventilació i comunicació de recintes, segons estudis realitzats en altres intervencions, en un primer estadi, la humitat baixaria fins al 50% de l'existent.

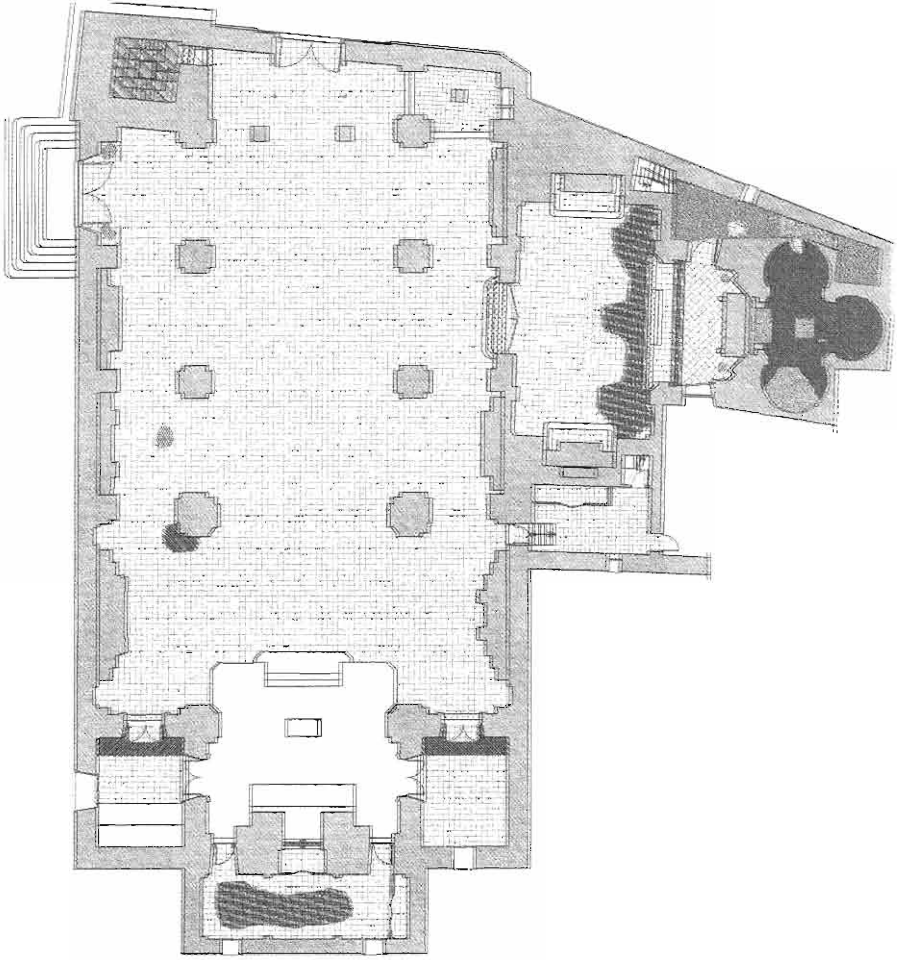
VII. CONCLUSIONS

Per no estendre'ns més, a criteri personal, direm que caldria emprendre un programa d'intervencions de conservació, a curt termini, que serviren per tallar l'avanç de les greus patologies que en zones concretes, com hem vist, fan perillar la integritat de l'edifici en un espai de temps curt. La idea de conservar naix a partir del fet d'intentar mantenir allò que ens ha arribat a les mans, ja que, com diu J. Roskin, «...[els edificis] *pertanyen en part als qui els van construir i en part a les properes generacions...*».

VIII. PLANIMETRIES

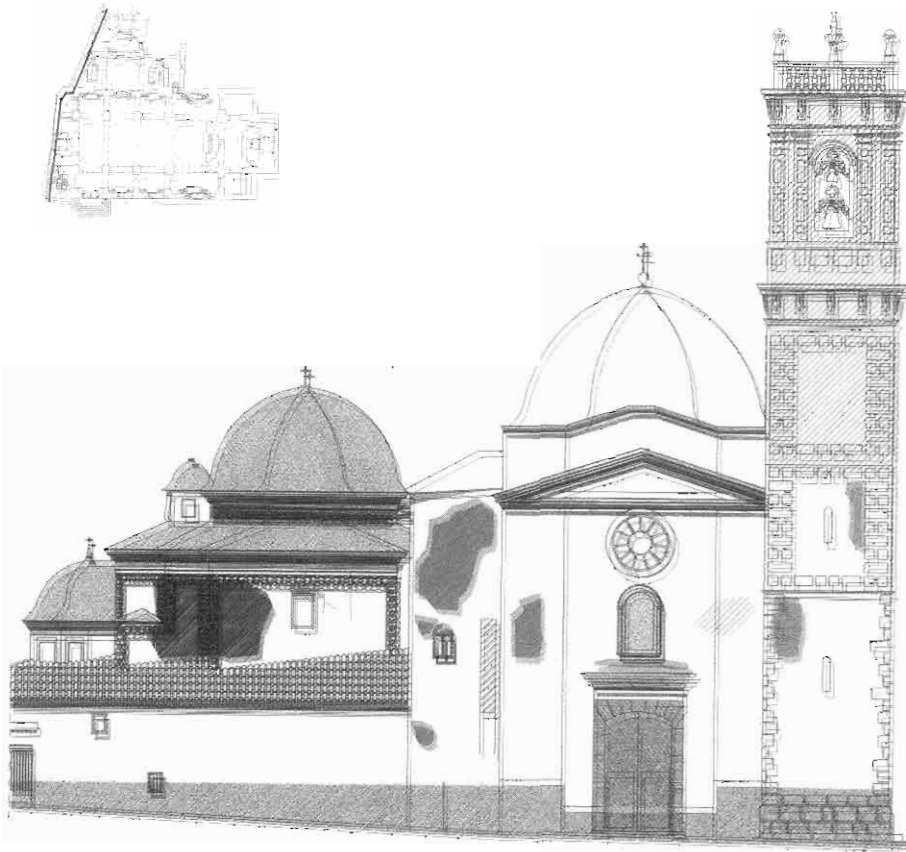
Tot seguit veurem una mostra de les planimetries realitzades. Cal advertir el lector que la reproducció que oferim en aquestes pàgines és sense escala. Les originals, a escala, es poden trobar en el nostre treball de final de carrera.

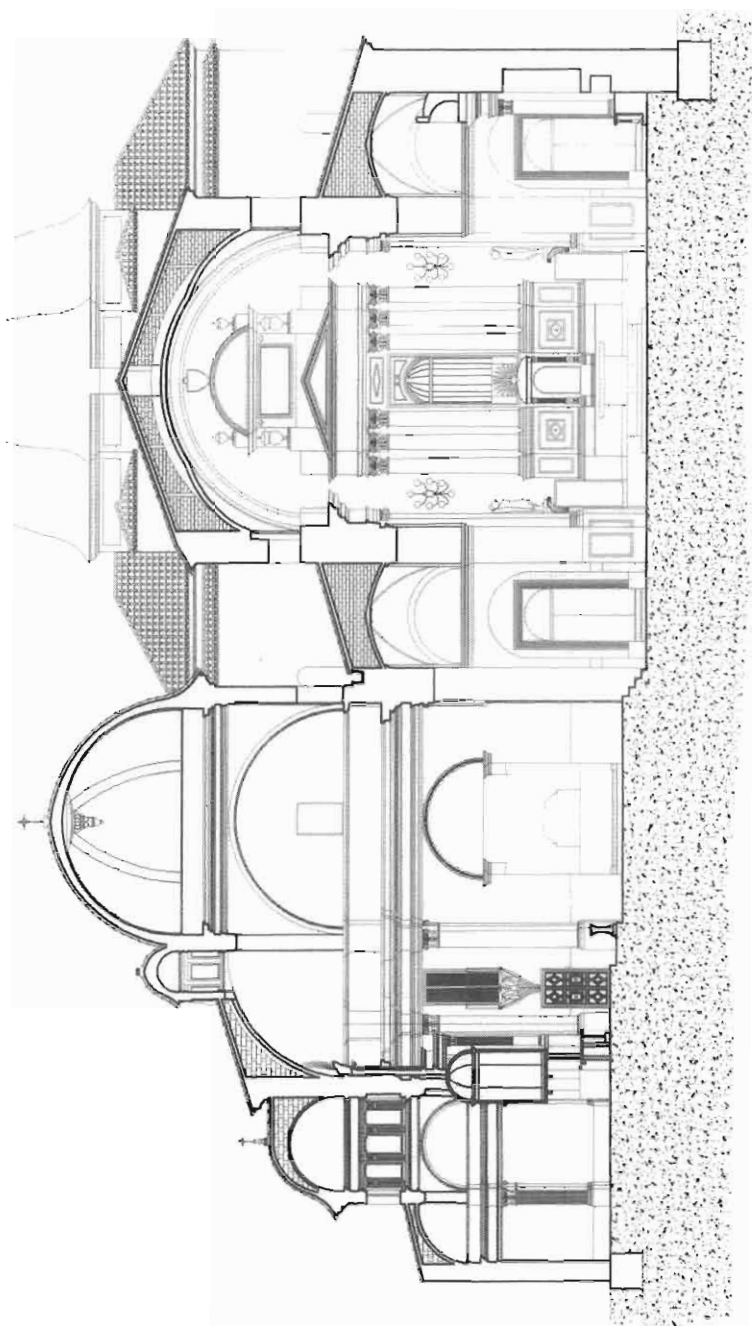

LEGENDA DE PATOLOGIES

	Mumific
	Entegrimen
	Clauilis
	Desconstru
	Pèrdes de peces
	Neteja
	Presècia biològica
	Agressions mecàniques
	Patologies de la fusta
	Fissures i microfissures
	Brutícia
	Cambis defectuosos

LLEGENDA DE PATOLOGIES	
COLOR	DESCRIPCIÓ
	PÈRDUA D'ARESTES I FISSURES EN LA SUPERFÍCIE DELS TAULELLS
	PÈRDUA D'ESMALT
	SUBSTITUCIÓ PER PECES D'ALTRES MATERIALS
	PÈRDUA D'ESMALT, ASTILLAMENTS, PRESENCIA D'HUMIDATAT
	PÈRDUA DE MATERIAL PER IMPACTES
	TAULELLS DESADHERITS DE LA BASE SUSTENTANT
	EL MOSAIC NO SEQUEIX LA SIMILITUD DE LA RESTA DEL PAVIMENT DE LA ZONA
	ORADONS SOLTS I/O DETERIORATS
	DETERIORAMENT DE LES PECES DE RECORRIMENT
	PARTS SÒLIDES: MURS, ALTARS

BIBLIOGRAFIA

- DD.AA. (1967) «Construcción de Iglesias y altares con vistas a facilitar la participación activa de los fieles» dins *Concilio Vaticano II. Constituciones. Decretos. Declaraciones. Legislación preconiliar*, Editorial Católica, Biblioteca de Autores Cristianos.
- _____ (1998) *Manual para el diseño y ejecución de cubiertas de teja cerámica*, Hispalyt.
- _____ (1998) «QTT, Teja» dins *NTE-Cubiertas*, Ministerio de Fomento. Dirección General de la Vivienda, la Arquitectura y el Urbanismo.
- BLAY NAVARRO, J. (1960) *Documentos y datos para la historia de la ciudad de Oliva*, Ajuntament d'Oliva.
- CASTRO VILLALBA, A. (1996) *Historia de la construcción arquitectónica*, Ed. de la Universitat de Catalunya.
- DOMÍNGUEZ TORMO, J.M. & PONS MONCHO F. (1989) *Sant Roc d'Oliva. Apuntes históricos*, Oliva: Junta pro I Centenario del Templo Parroquial de San Roque.
- LÓPEZ COLLADO, G. (1976) *Ruinas en construcciones antiguas, causas, consolidaciones y traslados*, Servicio de Publicaciones del MOPU.
- LUCIO VITRUVIO, M. (1997) «Libro séptimo» dins *Los diez libros de Arquitectura*, Ed. Iberia, [Trad. Agustín Blánquez], pp. 165-186.
- MONSERRAT, M. i altres (inèdit) *Oliva, su historia y su presente*, treball d'investigació.
- PÉREZ GUILLÉN, I.V. (1996) *Cerámica arquitectónica valenciana. Los azulejos de serie (ss. XVI-XVIII)*, Diputació de Castelló, Consell Valencià de Cultura.
- PI I APARICI, J. (1999) «El classicisme italià a la capella del Santíssim Crist de Sant Roc d'Oliva i la vessant social de la mateixa» dins *Cabdells*, núm. 1, Oliva: A.C. Centelles i Riusech, pp. 151-166.
- PONS MONCHO, F. (1978) «La parroquia de San Roque» dins *Iniciación a la historia de Oliva*, Ajuntament d'Oliva, pp. 339-365.

VICENT FRANCESC LLOPIS CARDONA

Nascut a Oliva. Arquitecte tècnic

Dos tractadistes de la geologia humana: Enric Sòria i Joan Fuster

ENRIC GIL MUÑOZ

«En tot conjunt d'assajos de mínima llargària, com en un dietari o en una col·lecció epistolar ben triada, allò més interessant és el que es deixa llegir entre dades [...]. L'obra ens deixa veure els estrats que la conformen, com els turons del Jura. L'obra: tractat de geologia de l'home».

ENRIC SÒRIA. *Mentre parlem*.

«Decideixo de començar aquest dietari. Hi escriuré —just per passar l'estona, a la bona de Déu— el que se m'anirà presentant».

JOSEP PLA. *El quadern gris*.

I. Fuster i Sòria, geòlegs del jo

Qui en algun moment donat, bé siga a través de la lectura, bé siga a través de l'escriptura, s'haja acostat a aquella curiosa modalitat literària que solem anomenar dietarística, s'haurà plantejat inevitablement l'espínós tema de la justificació d'aquesta. Perquè, en efecte, en aquest tipus d'escrits, plens de giragonses argumentatives, farcits de digressions que semblen no dur-nos enlloc, la pregunta per la seua raó de ser ens colpeix d'una manera gairebé espontània. ¿Què fem llegint o escrivint aquesta mena de texts? ¿Què hi busquem? No és la nostra intenció, ni molt menys, tractar de donar una resposta conclouent a aquests interrogants en aquestes pàgines. Tanmateix, tampoc no renunciem a fer una mica de llum al respecte. Més concretament, la nostra aspiració és, a través d'un recorregut per dues obres pertanyents a l'àrea dels dietaris, mirar d'esbossar unes respostes mínimament convinents a les preguntes que acabem de plantejar, prenent com a fil conductor del nostre itinerari el tema de l'escriptura. L'escriptor davant si mateix, l'escriptor davant dels altres i l'escriptor davant d'altres escriptors: aquestes seran les estacions del nostre viatge.

Els dos llibres que glossarem són el *Diari (1952-1960)*, de Joan Fuster, i *Mentre parlem*, d'Enric Sòria. Partint dels nuclis temàtics que acabem d'apuntar, ens capbussarem en els múltiples estrats que conformen aquestes obres, esperant d'aquesta

manera que aquest treball es convertisca en una reflexió sobre l'acte d'escriure i sobre tot allò que l'envolta. Voldríem que aquest escrit servira, si més no, per a *incitar* a la lectura d'aquests dos deliciosos dietaris. Esperem que no s'interprete aquesta proposició com una *proposició deshonest*: en tot cas, aquest escrit no és un sermó, i si algú el vol veure així, que el veja com un *sermó laic*, despullat de tota veleïtat dogmàtica, *causat d'esperar* que els hipotètics lectors d'aquests papers s'endinsen en el laberíntic, caòtic, però fascinant món dels textos dietarístics, texts tan laberíntics, caòtics i fascinants com la vida mateixa...

Laberíntics, caòtics. També anàrquics, desordenats, dispersos, fragmentaris; tanmateix, fascinants. ¿D'on procedeix aquesta fascinació? Ja veurem més endavant que aquesta qüestió també preocupà els autors que ens ocupen. ¿Acàs és aquesta la fascinació produïda per l'exercici de la saviesa? ¿Saviesa? ¿Com podem compatibilitzar el coneixement amb el caos, amb l'anarquia, amb el desordre? Si volem aprendre alguna cosa, ¿no fóra més assenyat dirigir la nostra atenció envers els tractats sistemàtics, envers les monografies, envers les tesis doctorals? ¿No pecaran de vanitat els dietaristes, els quals tenen la barra de parlar-nos tothora d'ells mateixos? ¿És que la lectura de les seues anècdotes personals ens pot aportar alguna "saviesa"? És que si adquirim el vici de vessar sobre el paper les nostres dèries ens convertirem per això en més "savis"? Si hi ha algun personatge que, en la cultura occidental, encarne l'ideal del savi és, sens dubte, Sòcrates. Veiem què ens diu Montaigne, mestre comú dels dos escriptors valencians que ens ocupen aquí, a propòsit de l'insigne filòsof :

«De què tracta Sòcrates més llargament que d'ell mateix? Cap a on encamina més sovint les argumentacions dels seus deixebles més que a parlar d'ells, no pas de la lectura del seu llibre, sinó de l'ésser i del moviment de la seua ànima?». (Montaigne: 1995; pàg. 77).

Ni Fuster ni Sòria són Sòcrates, evidentment. Tanmateix, ambdós, a l'igual que el pensador atenenc —i a l'igual que Montaigne—, ens parlen d'ells mateixos. ¿És que consisteix en açò l'exercici de la saviesa? Podem mirar d'aclarir-ho *mentre parlem*...

III. L'escriptor davant l'espill: per a una filosofia de l'egotisme

En un cèlebre article dedicat a la mort de l'autor, Roland Barthes afirmava que un text literari no era altra cosa sinó un teixit de cites provinents de mil focus de cultura. L'escriptor es limita a barrejar escriptures, aprofitant-se d'un vocabulari que ell no ha inventat, tirant mà d'un diccionari ja compost. Si açò es pot predicar de tota obra literària, amb més raó es podrà fer dels diaris, en els quals les cites d'altres texts s'exhibeixen d'una manera clara, directa i freqüent. Des d'aquesta perspectiva, podríem dir que els dietaris són un producte dels ecos que les diverses lectures han anat produint en l'esperit de qui els escriu. D'aquesta manera, el dietarista inicia un diàleg amb les obres i els autors que li han anat interessant al llarg del temps, diàleg a través del qual va configurant-se el seu autoretrat intel·lectual i moral. Un autoretrat que té la forma d'un mosaic, d'un mosaic construït amb paraules. Paraules que remetent a altres paraules, sentiments que remetent a altres sentiments, idees que remetent a altres idees: és justament

gràcies a aquesta espècie de joc d'espills que podem conversar fructíferament amb els llibres, com ho fan Fuster i Sòria. I això és el que farem nosaltres també.

Podríem començar comparant ambdues introduccions, per tal de veure com caracteritza cada escriptor els propis texts, així com quina justificació dóna cadascú per lliurar-los al públic lector. Fuster, per exemple, defineix el seu diari com una mena de *dipòsit* d'apuntacions diverses, susceptibles de ser reelaborades en alguna ocasió. Més encara: ens arriba a confessar que una bona part de la seua obra té aquesta procedència. D'aquesta manera, aquest "bloc de manuscrits" podria ser l'origen de futurs o d'hipotètics articles periodístics, monografies, capítols de llibres o d'altres reculls d'assajos. La pràctica dietarística, endemés, permetia una llibertat creativa incompatible amb altres gèneres més "encorsetats", raó per la qual l'assagista suecà pot titllar l'escriptura en el diari d'*escriptura en samarreta* o d'*anar per casa*. No tots els escrits pertanyents a aquest dipòsit, però, es convertiren després en obres més "formals". Molts d'aquests esdevingueren una espècie de "romanent" o de "residu" que podria, malgrat la "informalitat", resultar agradable als lectors. El *Diari (1952-1960)* és, precisament, aquest romanent.

El que acabem de dir no significa, però, que el contingut del dietari, justament per no haver trobat un espai en altres publicacions, siga per això més íntim o personal. Fuster ens desenganya immediatament pel que fa al tema de la intimitat. La seua opinió és que, en realitat, una literatura vertaderament íntima és pràcticament impossible, perquè, des del moment en què hom es decideix a escriure, el que fa és lliurar-se als altres: «l'escriptor escriu precisament perquè algú el llegeixi, i tard o d'hora algú acaba per llegir-lo. La intimitat, en canvi, acostuma a ser taciturna, gairebé silenciosa» (Fuster: 1991; pàg. 8). Res de confessions personals, doncs. Més aviat, un frondós bosc de sucoses reflexions: aquest és el paisatge que va dibuixant-se al llarg diari. Tanmateix, el nostre autor dubta de l'interés que puguen despertar les seues opinions, unes opinions que, a més a més, han anat canviant amb el pas del temps. El venerable assagista deixa plantejada la pregunta, sense arriscar-se a donar-ne una resposta contundent:

«¿Resulta encara llegible, la paperassa ací acumulada? ¿No farà riure, o somriure, a hores d'ara, tal cita de Koestler o de Malraux, tal altra al·lusió a Unamuno, aquest o aquell problema, primàriament plantejat? Temo que sí. Però això era la trama de les meues obsessions, de les meues candoroses il·lusions intel·lectuals, de fa deu, quinze, disset anys. No les renego, no cal dir-ho. Però tampoc no les exhumo amb orgull. Simplement, són el que són. Pacència!». (Fuster: 1991; pàg. 12).

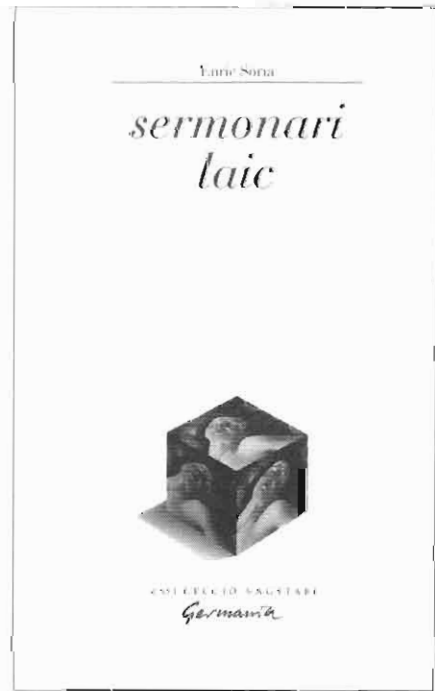
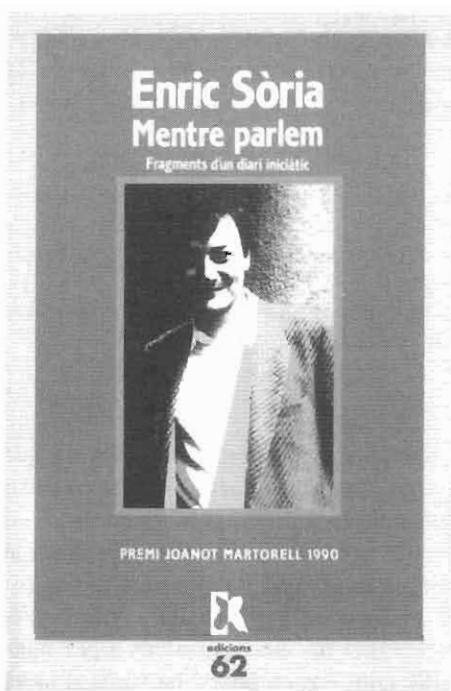
Sòria tampoc no passa per alt aquest problema, i en el seu pròleg, encara que també fugi de les contestacions massa fàcils i esquemàtiques, tracta de donar una solució a aquest interrogant apel·lant a la seua experiència personal de lector. Primer que res, constata el fet que, en aquella mena de texts on, com en els diaris, conflueix en el mateix jo "qui diu i de qui és dit", les explicacions al voltant de la seua raó de ser semblen ser més necessàries que enlloc. El poeta de Ja Safor reconeix que resulta presumptuós demanar als lectors que s'interessin per unes opinions i per unes experiències que res tenen d'extraordinari. Ell, com Fuster, també ha variat d'idees

amb els anys. A més a més, el seu dietari també és un “dipòsit” d’apunts, d’anotacions i de materials utilitzables en alguna altra ocasió: es tracta, ací també, de *literatura en samarreta*. Però, ¿què ens pot aportar aquesta mena de literatura tan descarada, que no entén ni de cerimònies ni de compliments? Sòria ens llança la següent explicació:

«No tinc una resposta concloent a eixa pregunta, ni a tantes altres d’estil semblant com es podrien formular. De fet, seria ben possible que, això no li interessara a ningú, i ja m’estaria bé. Només constate, i valga com a descàrrec, que justament aquesta mena de llibres, dietaris, records, divagacions, quan les escriu un altre, solen interessar-me.

Les raons, només puc conjecturar-les. Fins ara, i llevat d’algunes excepcions cibernètiques que ara no vénen al cas, la literatura ha estat obra de sers humans, i trobe que, sovint, aquesta essencial humanitat seua amera de manera més neta i més llegible els papers que s’han escrit amb la soltesa i la quasi absoluta llibertat que ofereixen les pàgines d’un dietari que no les obres més articulades, ambicioses i, també, reduïdes a regla [...]. En alguns dietaris, en algunes col·leccions de papers sense més ordre aparent que el cronològic, és on més honradament es reconeix la felicitat inútilitat de la literatura, aquest esforç de coneixement de l’home a través de la transcripció —concretíssima, si es vol banal, en marrada contínua—, de les coses humanes. Ací, també, Déu es troba en el detall». (Sòria: 1991; pàg. 10).

Una cosa sí que té molt clara: si s’ha decidit a publicar aquests papers, no és perquè pense que les seues opinions tinguen un valor especial. La intenció que l’anima no és impartir doctrina, ja que, com diria Montaigne, ell *«no parlaria amb tanta gosadia si em pertanyia el dret de ser cregut»*. A més, ens confessa que, si poguera, —i ací

toma a emparar-se en Montaigne— encapçalaria cadascuna de les afirmacions que realitza amb aquelles expressions que suavitzen la contundència dels judicis, com “potser”, “d’alguna manera”, “trobe que”, “en cert sentit”, “sembla”... Per això, demana al lector que el llegisca com si aquestes paraules es trobaren a l’inici de cada frase del llibre. Un llibre que no fa altra cosa que reflectir els interessos i preocupacions d’una certa gent en una certa època, els interessos i preocupacions dels joves que s’iniciaven en l’aventura d’escriure en català a València a principis dels 80. Perquè, com podem llegir més avant en altres fragments, un dietari és com un *tractat de geologia* de l’home (Sòria: 1991; pàg.193), una obra que deixa veure els estrats que la conformen, on el més interessant és el que es deixa llegir entre dades. En quina mesura açò pot tenir alguna vàlua literària, és un problema que l’escriptor deixa en mans del lector, ja que només a ell li pertany el privilegi de judicar. Quedem convidats, d’aquesta manera, a endinsar-nos en «*aquest joc clos entre literatura i vida que és, que hauria de ser un dietari*» (Sòria: 1991; pàg. 18).

Un dels temes que podem trobar en tot dietari és el de la reflexió que el literat fa al voltant de la seua tasca: quina imatge té de si mateix, què busca quan escriu, perquè ho fa, quines són les seues aspiracions... Tampoc ací no es poden donar explicacions massa taxatives o unívokes, però, en tot cas, són aquestes unes qüestions que qui es decideix a prendre la ploma s’ha de plantejar. Pel que fa a les raons per posar-se a escriure Sòria ens diu el següent:

«Pense sobre el que m’afecta i escric perquè ho necessite, ras i clar. Un dia sense unes poques línies al paper és un dia atziac. Algú que fullege aquestes anotacions podrà llegir angoixa entre els seus buits. M’agrada que em llegesquen, no cal dir-ho, però això no és el primordial. Escriuria en una illa deserta. Potser escriuria més encara. No sé quan, històricament, l’escriptura s’ha convertit en aquest vici ja no supeditat del tot a la justificació per la lectura aliena. Valdria la pena esbrinar-ho. En tot cas, em pense que, en el fons, la majoria dels escriptors actuals estarien d’acord amb mi en aquest punt». (Sòria: 1991; pàg. 251).

¿Estaria d’acord Fuster amb Sòria “en aquest punt”? L’autor de *Nosaltres, els valencians* edica un petit assaig a aquest tema (Fuster: 1991; pàg. 373). En aquest reconeix que tot escriptor, més tard o més prompte, es veu forçat, siga pels altres siga per la pròpia consciència, a preguntar-se pels motius que el mouen a escriure. La primera cosa que ens fa observar és que, en línies generals, els literats acostumen a donar explicacions carregades de transcendència, donat l’elevat concepte que tenen de la literatura. Ell, però, defugirà aquest camí, i ens lliurarà una hipòtesi que, si la comparem amb les sublimes justificacions que haguérem pogut esperar, ens pot semblar fins i tot trivial. La hipòtesi és la següent: qui escriu ho fa perquè abans ja escrivia. En algun moment de la biografia de tot aquell que es dedica a omplir papers amb els seus pensaments, podríem detectar l’origen anecdòtic de la vocació escripturística. Després, si hom continua amb aquesta vocació, és per inèrcia. Sòria escrivia perquè ho necessitava; Fuster, per inèrcia. ¿Hi ha alguna cosa en comú, entre aquestes dues respostes? Tal volta, per sota d’aquestes dues excuses, no s’amaga altra cosa que la

necessitat humana de pensar i de comunicar els pensaments, necessitat que ja no és susceptible d'ulteriors explicacions.

L'anterior problema es pot relacionar amb el de la visió que cada autor té de si mateix i del lloc que ocupa, o aspira a ocupar, en el món de les lletres. En aquest sentit, no ens podem resistir a citar un text fusterià que, encara que és arxiconegut, no deixa mai de sorprendre'ns i de captivar-nos:

«Cadascú té el seu ideal de professió. Jo, com a escriptor, hauria volgut ser un gran novel·lista, un dramaturg genial, un poeta líric de primera categoria; un filòsof d'acadèmia, si més no. Però hi he renunciat. Amb llàgrimes de sang, plorades damunt de quartilles inútils, hi he renunciat. He de conformar-me a escriure tebeos. El que acostumo a escriure, perquè no en sé més, són papers com aquest, una mena de tebeos per a intel·lectuals. O sigui, historietes, curtes i divertides, sincopades, destinades a un hipotètic consum dels happy few. Curtes, ho són per manca d'alé; divertides, no n'estic segur. I sincopades, sí: la meua literatura ha de ser inevitablement fragmentària, d'anotacions de diari, d'articles de periòdic, d'assaigs breus. No hi ha frivolitat en el disseny: ni tan sols hi ha disseny, si bé es mira. Faig el que puc, i el que sé. I qui no sap més... amb sa mare es gita i no peca, diuen al meu poble... La meua inquietud s'excita, però, quan faig càlculs sobre els happy few. Existeixen, almenys, aquests felïços pocs que puguin sufragar l'esforç?...». (Fuster: 1991; pàg. 116).

"Tebeos per a intel·lectuals", aquesta és la definició que, en aquest passatge, ens dóna aquest Diderot de poble dels seus escrits. ¿De què tracten, però, aquests tebeos. aquestes "historietes curtes i sincopades"? ¿Són en realitat "divertides"? Deixeu la resposta per al final del nostre recorregut...

III. L'escriptor i el seu món: cartografia d'un paisatge vital

Si l'escriptor es planteja totes aquestes qüestions i d'altres de semblants és perquè no està sol: no només perquè hi ha un públic al qual cerca i al qual s'adreça, sinó també perquè hi ha una tradició literària, lingüística i cultural a la qual pertany, vulga o no vulga. En efecte, recordant Gadamer podem afirmar que tots els humans som éssers històrics, que tots nosaltres ens trobem immersos en tradicions que esculpeixen la nostra fesomia vital. Els literats no escapen a aquest condicionament. És més, podríem dir que és aquest un dels gremis més sensibles a aquest fet, ja que, per dur a terme el seu treball, es veuen gairebé obligats a reflexionar, no només sobre la seua imatge d'escriptors o sobre els gèneres que volen conrear, sinó també sobre la llengua que utilitzen, sobre els models que els inspiren, sobre la societat de què formen part... Tots aquests temes es troben íntimament relacionats, de manera que, si escorcollem entre les respostes que els escriptors es construeixen a fi de clarificar-se'ls, per damunt de les seues elucubracions personals, podrem ataïllar també el paisatge moral i estètic de la cultura i de la societat on tracten de dur a terme la seua tasca. En aquesta direcció, els diaris de Fuster i de Sòria no solament contenen fragments d'innegable interès, sinó que també, en ser escrits cadascun en un moment històric diferent, ens permeten resseguir l'evolució d'uns problemes que encara ens afecten.

És ben sabut que els autors que estem comentant han conreat també la poesia. Per aquest motiu, les divagacions que giren al voltant d'aquest gènere sovintegen entre les

seues anotacions. En una d'aquestes, Fuster (1991: pàg. 103) enceta una reflexió sobre el significat de la creació poètica atenent a les peculiars característiques de la tradició literària catalana. Segons l'assagista de la Ribera, la poesia és un joc de mots, un joc en el qual el poeta ha d'encarar-se amb una llengua on viu immers i a la qual ha d'imprimir el seu idiosincràtic to personal. El problema és precisament aquest: com fer que uns mots i unes formes d'expressió eminentment col·lectius s'acolorixen amb la dicció personal del creador de versos. Si el poeta és capaç de "transmudar en seus els mots de tots" (Fuster: 1991: pàg. 104), l'idioma s'eixamplarà, es purificarà, adquirirà un "dring insòlit" (Fuster: 1991: pàg. 105). Per a l'escèptic de Sueca, aquest fenomen es farà més palés en aquelles llengües mancades d'una tradició literària sòlida i cohesionada, com en el cas del català. Per dir-ho amb les seues pròpies paraules:

«Els nostres poetes de la Renaixença ençà han fet la seua poesia amb una llengua que, retrobada quasi de sobte —fins i tot es podria dir: retrobada incessantment de sobte—. els facilitava unes possibilitats d'expressió pràcticament infinites. En un altre idioma que poseis una major consistència culta, el matrimoni del poeta amb la paraula hauria estat —com ho és ara, ja, en el català— més treballós. En el nostre, però, durant la Renaixença, el poeta ha gaudit d'un camp extens i intocant on, sense precedents que condicionen ni codis a què sotmetre's, tenia la màxima opció per a la fantasia verbal». (Fuster: 1991: pàg. 105).

Per aquest motiu, poetes com Verdaguer o Aribau no havien de preocupar-se massa pel *joc*, ja que *«els mots advenien a la seva ploma com si fossin acabats de nàixer»* (Fuster: 1991: pàg. 105). Després, però, vingué Maragall, i després els mallorquins, i, finalment, els noucentistes. Dic finalment perquè el Noucentisme ve a significar el moment de la normalitat i, també, de les restriccions: *«el poeta català d'aleshores renuncia a la llengua amorfa i maleable; s'assigna unes fites, i és a partir d'elles que el joc és permès i inevitable»* (Fuster: 1991: pàg. 107). A partir de Carner, qui es decideix a escriure poesia en català s'haurà d'enfrontar amb les mateixes limitacions que afecten els poetes de les altres llengües europees. Dit d'una altra manera: ara el *joc* és inevitablement imprescindible, ja que el català gaudeix en aquests moments d'un mínimament assentat conreu literari, la qual cosa significa que la llengua no pot comportar-se ja com si *haguera acabat de nàixer*.

Tal volta el sentit d'aquest darrer paràgraf se'ns farà més clar si el comparem amb un fragment de Sòria en el qual s'ocupa d'un assumpte similar. Partint d'unes citacions preses d'Espriu i de Pavese. l'autor del *Sermonari laic* comença constatant el fet que, als territoris de parla catalana, el distanciament entre la "Llengua" i "el parlat o dialecte" és abismal. La diferència entre aquests dos conceptes ens l'explica de la següent manera:

«Enfront de la llengua, el dialecte viu en les ments i en les expressions de la gent que té costum d'emprar-lo constantment; la gent és tan diversa com les situacions que va vivint i ha d'expressar: oblidat i recuperat, transforma sons, significats, funcions, crea nous termes, adapta, reutilitza; la parla reflecteix fluidament l'estratigrafia social, el joc de les ideologies, tots els matisos imaginables de la societat que l'usa a través del temps i, per tant, també qualsevol canvi en els seus hàbits i necessitats. En aquest sentit és correcte dir que la parla viu, ja que reflecteix la vida dels seus usuaris. La parla juga amb

la pròpia vitalitat, la dinamitza. La seua essència, per dir-ho així, és el canvi, la transformació, la creació i la destrucció contínues. Vist així, es pot considerar que la llengua no és més que una solidificació de la parla». (Sòria: 1991; pàg. 197).

Seguint Pavese, el d'Oliva creu que hi ha una estretíssima relació entre «*el cultiu de la gran poesia i la indiferenciació llengua/dialecte*» (Sòria: 1991; pàg. 196). En el cas del català, com acabem d'assenyalar més amunt, la separació entre aquests dos tipus d'ús lingüístic és més acusada que en altres llengües, cosa que podria explicar-se des d'un punt de vista sociolingüístic tenint present la fortíssima pressió del castellà. El problema que es planteja el nostre autor és com és possible crear una vivacitat nova atenent a aquestes circumstàncies. Perquè si la literatura té alguna cosa a veure amb la vida, és preocupant que l'escriptor en català **haja d'usar** una llengua tan allunyada de la parla quotidiana: la gent no es reconeix amb aquesta "llengua de laboratori". És com si estiguérem atrapats en la dolorosa disjuntiva de «*crear amb un llenguatge malalt o crear amb un fòssil*» (Sòria: 1991; pàg. 205). Al cap i a la fi, literàriament parlant, es tracta d'una problemàtica crucial, ja que «*La recerca d'una vivacitat nova és justament el que disculpa, al cap de 5.000 anys i escaig, l'exercici continuat de la literatura*» (Sòria: 1991; pàg. 208). "Recerca d'una vivacitat nova" o "joc de mots", tant se val: el més important és adonar-se de l'aguda consciència que ambdós literats tenen de la situació de la seua llengua i de la seua literatura, així com dels reptes que el creador ha d'assumir en conseqüència.

En aquest sentit, és curiós observar les coincidències en el tractament d'alguns temes, coincidències que, dissortadament, són simptomàtiques de tot un seguit d'entrebancs que ha hagut d'afrontar la nostra llengua i que, pel que es veu, no han disminuït gaire amb el temps. Perquè, per exemple, Fuster també tocà el tema de les relacions entre l'escriptura i l'oralitat. La seua opinió al respecte és la següent:

«Avui, llevat de la gent rústica i dispersa, tothom parla com s'escriu. No ens hem pas d'enganyar: parlem com ens hem acostumat a parlar a través de l'escola, del cine, de la ràdio, de la lectura de diaris. No nosaltres, és clar, els catalans, que no tenim res d'això: però sí els altres. I parlar així, realment, és parlar com s'escriu: parlar com ordena una gramàtica. Més o menys, l'escola, el cine, la ràdio, els diaris, s'ajusten a les gramàtiques. Confondre una llengua amb la seua gramàtica amb unes normes —és, sens dubte, una trampa. Els idiomes únicament són vius en la mesura que són dialectals, en la mesura que són ús particular i directe. Però, en el ple del segle XX, i en països d'una certa coagulació tecnològica, els dialectes desapareixen. O esdevenen argots. Entre el dialecte i l'argot, deu haver-hi una certa diferència. em sembla. L'escola, el cine, la ràdio, el diari, i la televisió eliminen els dialectes: els matisos, les variants, l'evolució». (Fuster: 1991; pàg. 317).

Tothom parla com escriu, però *no nosaltres, els catalans*. En l'època en què Fuster escrivia açò, el català estava mancat de totes aquestes institucions i mitjans propagadors i propagandístics que donen cohesió i uniformitzen un idioma. Per això, ací la distància entre el llenguatge escrit i el parlat havia de ser, forçosament, més gran que enlloc. Com Sòria, l'assagista suecà també és conscient de les repercussions que aquesta situació pot tenir en qui es dedica a la literatura: «*¿no estarem distanciant-nos del poble, per fidelitat a la gramàtica? La pregunta és bastant lògica*» (Fuster: 1991; pàg. 321). No

obstant, no pot evitar confessar la seua perplexitat davant l'afirmació que l'escriptura s'ha d'acostar a la parla. Perquè, si el català és una llengua que no gaudeix dels instruments necessaris en una societat moderna per garantir-se un ús cohesionat, el risc que correm si volem escriure com parlem és el de «*l'anarquia proliferadora d'amarquia, comarcalista, raquítica, instintiva...*» (Fuster: 1991; pàg. 321). En altres paraules: pot ser pitjor el remei que la malaltia, ja que, encara que la "llengua culta" no siga l'última paraula del credo, fora d'aquesta "tot són fets diferencials" (Fuster: 1991; pàg. 322).

No era la intenció de Sòria, evidentment, esperonar amb les seues paraules els "fets diferencials". De tota manera, s'ha de tenir present que les inquietuds fusterianes en aquest sentit venien motivades per unes circumstàncies que, afortunadament, s'han modificat positivament al llarg del temps —encara que tampoc no massa. Perquè en el moment en què el poeta saforenc redacta aquestes línies, la situació social del català ja no és la mateixa: és el moment en què la nostra llengua comença a arribar a les institucions i a les escoles, així com a uns mitjans de comunicació tímids però incipients —els "mitjans propaladors i propagandístics" de què parlava Fuster. Davant dels reptes que aquesta nova cojuntura imposava a l'idioma, la preocupació fusteriana pel *diferencialisme* perd bona part de la seua raó de ser i deixa pas a tota una altra sèrie de malsdecaps relacionats amb el problema de "l'eficàcia comunicativa". Dit amb paraules de Sòria:

«El de l'eficàcia era un debat pendent de feia un segle, pel cap baix. Volem lectors, volem oients, volem espectadors. Els volem i els necessitem. Ningú no pot llegir un diari, ni veure la televisió o anar al cinema, rodejat de diccionaris. Això no havia semblat mai obvi, i ara ho és. Diguem glòria i passem full». (Sòria: 1991; pàg. 208).

La lectura d'aquest darrer paràgraf, però, no ens ha de fer pensar que l'escriptor olivà haja adoptat una actitud d'ingenu optimisme davant la normalització lingüística del català. En un altre fragment (Sòria:1991; pàg. 221), es queixa de l'actitud suïcida de la majoria dels valencians, els quals, a fi de convertir-se en uns "ciutadans normals", abandonen la llengua pròpia i es passen al castellà. Perquè, és clar, qui parla un idioma *diferent*, no són les institucions ni els mitjans de comunicació, sinó ells mateixos. Amb aquesta actitud, òbviament, hom no fa altra cosa que conduir al cementeri el nostre idioma, per molt que hi haja quatre gats que malden per conscienciar la població. De fet, per dir-ho clar, «*el principal obstacle contra la normalització [...] dels valencians prové dels valencians mateixos*» (Sòria:1991; pàg. 222). La societat valenciana és una societat que s'autoodia, que no vol ser el que és i no sap com deixar de ser-ho: vet aquí la seua malaltia. A més a més, aquesta malaltia repercuteix també en aquells ciutadans que tenen la pretensió de viure amb normalitat i sense complexos d'inferioritat en el territori i en la cultura on els ha tocat nàixer. Aquests ciutadans no poden ser tolerats pels qui es menyspreen, pels qui s'autooodien.

Ens hem endinsat, pràcticament sense adonar-nos, en el complicat món de la polí-tica. Atenent solament al que hem vist fins ara, ja podem apreciar que els nostres autors no es troben tancats en cap torre de vori, sinó que, ben al contrari, són intel-lectuals amatents al seu temps i a la seua societat. En aquest sentit, com acabem de veure, era inevitable que meditaran al voltant del *problema nacional* dels valencians. És de sobres coneguda la producció fusteriana al respecte, i no és aquest ni el moment ni el lloc

Joan Fuster (Sueca, 1922-1992)

per a glossar les obres en què ha tractat aquesta qüestió. Tanmateix, tampoc volem renunciar a comentar algun fragment del diari on deixa traslluir alguna de les seues dèries i pensaments relacionats amb el tema. Així, per exemple, hi podem trobar un assaig dedicat al tema del nacionalisme (Fuster:1991; pàg. 232). Fuster s'hi fa ressò d'una *campanya verbal* encaminada a desacreditar aquesta mena de moviment polític i cultural. Els europeistes acusaran el nacionalisme de bel·licós, els cosmopolites de localista i els revolucionaris de burgés. L'escriptor de Sueca no deixa de reconèixer la part de veritat que contenen aquests judicis, però, al mateix temps, denuncia que, per sota de tot aquest tipus d'afirmacions, no s'amaga altra cosa que una maniobra pròpiament *nacionalista*:

«Vull repetir, però, que les acusacions al·ludides, adreçades contra els nacionalismes, són en bona part certes. No pretenc dissimular-ho, i molt menys si prenem com a base els punts de vista des dels quals són formulades. Únicament tracto d'assenyalar que en les posicions antinacionalistes subsisteix i dura el nacionalisme, amb els seus defectes característics. L'antinacionalisme avui en voga a penes cobreix la bel·licositat, l'esperit localista i el fons burgés, clàssics en els nacionalismes de la preguerra». (Fuster: 1991; pàg. 237).

La conclusió fusteriana és que una nació només s'exalta en nacionalisme enfront de l'extaltament nacionalista d'altres nacions. És per aquesta raó per la qual molts *«ens sentim nacionalistes perquè els altres no ens permeten deixar de ser-ho»* (Fuster: 1991; pàg. 239). Tots sabem, però, que el nacionalisme practicat per Fuster fou un nacionalisme nascut d'una anàlisi crítica de la història i dels problemes de societat valenciana, una anàlisi duta a terme amb un esperit il·lustrat amic del debat i de l'argumentació, allunyat de tot tipus de dogmes i de mites obscurantistes. Per aquest motiu, no resulta massa complicat considerar les anteriors reflexions de Sòria al voltant

de l'autoodi dels valencians com a hereves de l'actitud crítica del de Sueca. Per comprovar aquesta afirmació, només ens cal fixar-nos en paràgrafs com aquest:

«Se'ns diu que és antipatriòtic i suïcida posar el dit a la plaga dels nostres mals perquè només aconseguim donar armes a un enemic que ens fa la guerra bruta. Però jo trobe que callar seria molt més suïcida (per no parlar ja de patriotisme) perquè significaria donar patent de cors absoluta a totes les nostres xacres presents i col·laborar, per aquiescència, a fer que en vinguen de més grosses. Per a gran satisfacció dels mitjans de comunicació de l'Estat, que tindrien moltes coses més, i totes certes, a dir-hi». (Sòria: 1991; pàg. 230).

O siga, el mateix pensament nacionalista s'ha de qüestionar a si mateix, per tal d'evitar el sorgiment de dogmatismes que no solucionen res, ans al contrari. Res de victimismes ni d'autocomplaences, doncs: ací, com en tot, del que es tracta és de pensar, de raonar, de *parlar*, i no d'obeir cegament quatre consignes.

IV. Escriptor entre escriptors o la lògica llibertària de l'esperit

No són aquests, ni de bon tros, els únics temes que capfiquen els autors que ens ocupen; ben altrament, com a bons deixebles de Montaigne, ambdós ens deixen ben clar, a través de les pàgines del diari, que la seua curiositat intel·lectual no té límits. Multitud de literats, de filòsofs, de llibres i de matèries desfilen entre les seues línies, formant-se d'aquesta manera un marejol de divagacions que ens arrossega i ens obliga a posar en funcionament el nostre cervell. Resultaria inútil, tal com es pot deduir del que hem vist fins ara, tractar de sistematitzar tot aquest aplec d'opinions: recordem que ens trobem en el territori de la *literatura en samarreta*, caracteritzada pel llibertinament i el fragmentarisme. No obstant, açò no significa que aquests escrits estiguen desprovists de tota lògica, cosa que també hem pogut comprovar al llarg d'aquestes pàgines. Passa, però, que no és aquesta una lògica deductiva, rígida, sinó una lògica associativa, elàstica, maleable, nascuda de la interacció entre el lector i el text, interacció que, en el nostre cas en concret, està donant pas a les línies que esteu llegint. Es tracta, al cap i a la fi, de la lògica llibertària de l'esperit.

Deia Ítalo Calvino que els llibres que considerem com els *nostres* clàssics són aquells que no ens poden ser indiferents, aquells en relació i en contrast amb els quals ens definim a nosaltres mateixos. El mateix podríem afirmar aplicant-ho als escriptors i a les relacions que mantenen entre ells: un escriptor es defineix a si mateix *en relació i en contrast amb els altres escriptors*. No cal dir que en les pàgines dels nostres dietaristes les referències a altres literats i pensadors hi sovintegen abundantment. No és ara el moment de fer el llistat de tots els noms que hi apareixen. Tanmateix, per tal d'exemplificar el que acabem de dir, ens detindrem una mica en dos autors que, per alguna raó o altra, suscitaran l'atenció tant de Fuster com de Sòria. Ens estem referint a Unamuno i a Thomas Mann. Pel que fa al primer, Sòria opina que és una figura que no es pot obviar si hom vol entendre l'ambient intel·lectual hispànic de les primeres dècades del segle XX. En obres com d'*El sentimiento trágico de la vida* o el *Diario íntimo*, el lector encuriós podrà assistir a l'espectacle consistent en «les

personalíssimes, crispades obsessions de don Miguel, el seu misticisme clausurat, asfixiat, tètric, impressionant, que frega, o arriba a abastar, la bogeria confessada» (Sòria: 1991; pàg. 218). En aquest context, l'assagista olivà es fa ressò d'un comentari que Josep Pla va fer a propòsit d'una conferència política sobre "l'ànima" que l'autor de *Niebla* havia de pronunciar a Madrid, comentari en el qual l'empordanès definia aquest home i aquest país com un "delirant galimaties" (Sòria: 1991; pàg. 218).

La veritat és que Fuster sembla víctima de la mateixa perplexitat. En el fragment que dedica al literat espanyol, l'assagista suecà comenta un article unanimità, del 1932, anomenat *Vicios propios de los españoles*. Un de tants vicis, assenyalat ja per Alejo de Venegas al segle XVI, és el de no voler saber. Don Miguel es pregunta si val la pena saber tenint en compte que tots ens hem de morir. Per una part, "la morbosa afectació del *sentimiento trágico*", i per l'altra, "el *casticismo*, o sigui, el nacionalisme" (Fuster: 1991; pàg. 459) conduïen Unamuno a respondre que no a l'anterior pregunta. Fuster, per la seua banda, parteix d'una perspectiva totalment diferent: tan cert com que tots ens hem de morir és que tots tenim una vida, una vida que podem gaudir amb major o menor intensitat. Adoptant una òptica clarament cartesiana, l'escriptor de la Ribera s'afanya a assenyalat els avantatges que "saber" i "voler saber" tenen per a la nostra existència quotidiana: «Saber i voler saber signifiquen, en última instància, la penicil·lina, els avions, la nevera elèctrica, el telèfon, Vivaldi en discos» (Fuster: 1991; pàg. 454). Són tots aquests uns invents al servei de la vida, o, per dir-ho amb més exactitud, al servei d'un estil de vida *burgés*. Passa, però, que tant Unamuno com la resta de membres de la generació del 98 són uns escriptors característics d'una societat preburguesa, o siga, d'una societat on la mentalitat moderna encara no ha acabat de quallar —amb totes les repercussions que això comporta: metafísiques, ètiques, polítiques, econòmiques, sociològiques... Tal volta és per aquest camí que podem comprendre aquest "delirant galimaties" de què parlàvem més amunt...

Un intel·lectual més afí amb el tarannà d'ambdós dietaristes és Thomas Mann. A diferència d'Unamuno, segons Fuster, el creador de *La muntanya màgica* és el darrer representant de "l'humanisme burgés" (Fuster: 1991; pàg. 184), entenent ací per humanisme «un *desigñi militant del costat de certs valors humans fonamentals, erigits en criteri, norma i orgull*» (Fuster: 1991; pàg. 184). La mort del novel·lista alemany serveix d'excusa al pensador suecà per tal d'encetar una reflexió al voltant de la tasca pròpia de tot humanista digne de tal nom, i el duu a afirmar el següent:

«Un humanista és tot el contrari d'un esteta: no és l'home que toca el violí —o l'instrument que sigui— mentre Roma està cremant-se. Ell és el primer a lluitar contra els piròmans. Justament, el fet de mesclar-se en les doloroses disputes de la ciutat —cosa que no feia l'esteta— el duu a assumir responsabilitat i compromisos no sempre còmodes i airosos». (Fuster: 1991; pàg. 185).

Sòria, en un altre fragment, també ens transmet la gran admiració que sent per l'autor del *Doktor Faustus*. Mann va ser una de les seues passions adolescents. Més enllà de la riquesa inexhaurible de tota obra clàssica, riquesa que possibilita que les nostres lectures varien fecundament al llarg del temps, el d'Oliva destaca, a propòsit de *La muntanya màgica*, el seu valor de document d'història de les idees. Per ser més precisos, aquesta novel·la «*vol revelar-nos la crisi de la cultura occidental prèvia a la*

guerra de 1914» (Sòria: 1991; pàg. 49), encara que també ens permet anar més lluny, en concret fins a l'Alemanya dels anys 30.

Si hem escollit les figures d'Unamuno i de Mann no ha sigut només per la coincidència entre ambdós autors, sinó també perquè, a través de les reflexions que provoquen, cadascun dels nostres escriptors es veu obligat a definir el seu tarannà intel·lectual, un tarannà intel·lectual que, pel que podem deduir, té en ambdós casos una orientació il·lustrada que els mena a comprometre's amb la pròpia societat i a assimilar el millor del pensament i de l'art europeus. En aquest sentit, si recordem les paraules de Calvino que abans citàvem, podem dir que, amb Unamuno, tant Fuster com Sòria *contrasten*, mentre que amb Mann es *relacionen*. De la mateixa manera que el mateix Sòria es *relaciona* també amb l'assagista suecà. En efecte, en un fragment dedicat als "vells bons mestres", no dubta a col·locar Fuster en el segon lloc de la llista dels seus escriptors catalans preferits, superat només per un mestre comú, Josep Pla:

«Joan Fuster, com a hereu indiscutible del mestre de Palafrugell (amb alguna partida rendible llegada per Xènius). Dominador de l'adjectiu de gràcia i creador, a més, d'una de les formes de combinar frases més maliciosament ben modulades que hi ha hagut en català. I un model infal·libre d'estructuració dels temes, sobretot quan toca els que li interessien. Fuster deu ser, a hores d'ara, el màxim exponent d'allò que caldria entendre per prosa catalana moderna. D'altra banda, en ell, la bona prosa és un atractiu entre altres». (Sòria: 1991; pàg. 231).

I és que Fuster ha estat un model indefugible per a tot aquell que, al País Valencià, s'ha decidit a prendre la ploma i posar-se a escriure, i més si el que hom pretenia era dedicar-se a la prosa assagística. Com hem pogut observar al llarg d'aquestes pàgines, Sòria és un digne hereu del pensador suecà, no perquè segueixca les seues idees cegament, ni tan sols per les coincidències que puguen tenir, sinó perquè en el fons és el mateix l'esperit que els mou a escriure, un esperit pregonament il·lustrat, montaignià, que confia en la capacitat humana de *raonar* i de *parlar*, que defuig tota mena de provincianisme intel·lectual —un provincianisme intel·lectual que, lamentablement, ha abundat en bona part de la producció assagística catalana (Sòria: 1995). És aquest l'esperit que es deixa traslluir en fragments com aquest, en el qual el poeta saforenc ens ofereix la seua opinió sobre l'assagista de la Ribera:

«Esdevingué un arquetip d'intel·lectual, rigorós fins a la minúcia erudita i alhora enjogassadament impertinent, llavors i ara quasi inexistent entre nosaltres. I omplí a consciència buits d'una enormitat mala d'escandallar. La seua obra es dilatà per terrenys variadíssims: els àmbits d'aquest gènere improbable, l'assaig, darrer reducte del pensament lliure en aquest temps de monografies restrenyides, però també —mogut potser per la imprudent nostàlgia— l'aforisme, únic art de la prosa en què el pes de la paraula compta més que en poesia. Així, ha compost un seguit de llibres valerosos, en què ens hem emmirallat moltes vegades. Un d'ells és encara una fita indefugible. Amb la seua tria el país ha guanyat l'intel·lectual que a la fi l'havia d'interpretar —i fer d'aquesta llenca vora mar, amb encert o sense, alguna cosa intel·ligible, ja té mèrit— i també un pensador polèmic, un motor que tanta inèrcia qui sap si mereixia. La cultura ha guanyat un escriptor brillant, lúcid, d'ampli vol. Les nostres nits, però, irremissiblement perderen uns quants versos d'amor diàfans, algun potser sublim. Un grapat de sàtires esplèndides». (Sòria: 1991; pàg. 107)

V. Final del viatge

Arribem a la fi del nostre viatge. Hem començat aquest escrit interrogant-nos pels motius de la rara fascinació que exerceix tant la lectura com l'escriptura de texts dietarístics. Invocant Montaigne, qui a la vegada invocava Sòcrates, hem començat el nostre recorregut pel diari de Fuster i pel de Sòria amb l'esperança de traure alguna cosa en net. No sabem fins a quin punt ho hem aconseguit. Tampoc sabem si aquestes pàgines hauran servit d'alguna manera per *incitar* a la lectura d'aquestes dues obres: en tot cas, confiem que la noble intenció que ens guiava faça disculpable aquest article. Per la nostra part, hem de confessar que, si bé no hem retornat de la nostra excursió carregats de feixugues certeses, almenys hem gaudit de l'aventura. *¿Som més savis ara? ¿Se'ns han desvelat els misteris de l'escriptura i de la creció? No tenim una resposta clara al respecte. El que sí que sabem, però, és que, en parlar o en escriure sobre nosaltres mateixos, o en llegir els papers que un altre dedica a aquest afer, no fem altra cosa que participar en el gran diàleg que som, com diria Hölderlin, un diàleg que ens allibera de l'esclavatge del costum, de la inèrcia, de la tirania dels qui voldrien que l'aigua de la vida desfilarà per uns carrils de ferro...*

Recordem ara, per finalitzar, aquell passatge tan famós on Fuster tractava de definir quin era el seu lloc en el món de les lletres i on es preguntava pels hipotètics lectors dels seus "tebeos per a intel·lectuals". L'assagista suecà dubtava de l'existència d'aquells *happy few* que s'interessarien per les seues "historietes curtes, divertides i sincopades". *¿Valia la pena l'esforç de conrear l'assaig? Aquesta pregunta pot relacionar-se, evidentment, amb les que nosaltres ens plantejàvem a l'inici d'aquest escrit, ja que, en definitiva, el dietari no deixa de ser una modalitat de l'assaig, tal volta la seua modalitat més pura. Avui sabem que l'esforç fusterià sí que valgué la pena. Fixem-nos sinó en les paraules que Sòria li dedicà en el dia del seu soterrament:*

«Fuster ha ensenyat a escriure els valencians que escriuen, i ha contribuït molt a ensenyar-los a llegir, a pensar, a discutir amb un mínim de coneixement i de seguida: lliçons que, tard o d'hora, donaran fruit [...]. La gent que vam anar al soterrar no compartim ni ideologies ni oficis: hi havia polítics de tendència diversa, escriptors, pintors, periodistes, editors, músics, manifesters culturals de moltes menes. Teníem una cosa en comú: érem lectors, gent del llibre. Per primera vegada en aquest país en som molts. A més de les raons que uns i altres addueïen, n'hi havia una que ens congregà, a tots, aquell dilluns a Sueca: dir adéu a un escriptor extraordinari». (Sòria: 1994: pàg. 112).

L'anterior paràgraf demostra que la *literatura en sumarreta* —i, per tant, també els dietaris— pot arribar a tenir un públic molt ampli. No sabem massa bé perquè, com tampoc sabem massa bé si ser savis consisteix en el fet de parlar de si mateix, ni si Sòcrates o Montaigne foren savis justament per això, ni si Fuster o Sòria són savis a la seua manera, ni si dialogar amb aquests interlocutors o amb altres té algun profit gnoseològic. Queda l'evidència de la lectura, però: els papers dietarístics, com els assaigs en general, es llegeixen. Quedem-nos amb aquesta dada, doncs: al cap i a la fi, entestar-nos a anar més enllà pot ser tan herètic com tractar de donar una justificació racional a l'amor o pretendre que la bellesa de les grans obres d'art se'ns demostre amb una operació matemàtica.

BIBLIOGRAFIA

FUSTER, J. (1991) *Diari (1952-1960)*, Barcelona: Edicions 62.

MONTAIGNE, M. (1995) *De la força de la imaginació. Dels caníbals. De l'exercitació*, Alzira: Germania.

SÒRIA, E. (1991) *Mentre parlem. Fragments d'un diari iniciàtic*, Barcelona: Edicions 62.

_____ (1994) *Sermonari laic*, Alzira: Germania.

_____ (1995) «Assaig en temps incerts» dins *Actes del Desè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, vol. II, pp. 283-289, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

ENRIC GIL MUÑOZ

Nascut a Riola. Filòsof

RECALL DOCUMENTAL

Edició dels textos a cura de Manuel Martí

Críteris de transcripció

1. S'ha respectat l'ortografia dels textos.
2. S'han regularitzat les grafies *v/u* i *i/j*, segons la llengua moderna.
3. S'han puntuat i accentuat els textos d'acord amb la llengua moderna.
4. S'han reproduït en *cursiva* els fragments escrits en llatí.
5. S'han indicat, entre claudàtors, la posició original del text i el número de full.
6. S'ha restituït el text, entre claudàtors, quan hi manca alguna grafia.
7. S'han remarcat amb punts suspensius les parts incompletes i il·legibles del text.

Article aparegut el 25 de juny de 1932 en *Patria Chica*. Seminario científico, literario y de información agrícola, de José María Vidal.

TODO, POR Y PARA...		
Patria		Chica
Redacción y Administración Calle de San Cristóbal, núm. 2 :	OLIVA.-SABADO 25 DE JUNIO DE 1932 DIRECTOR JEFE D. HERMELANDO MORERA BOIX	Precios de suscripción Ha Oliva... 5 pesetas un año Fuera de Oliva... 6 .. Número sueno 10 Céntimos
Semanario científico, literario y de información agrícola		
AÑO I		Núm. XXV
EL PALACIO DE LOS CONDES DE OLIVA		

¿Quiénes han habitado el Palacio de Oliva?

Pregunta es ésta que, a la vista de la derruida fortaleza y profanado relicario de arte que antaño era la mansión señorial de los Centelles, fluye espontáneamente de todo espíritu crítico y observador. El palacio de los Centelles indudablemente conservó todo su apogeo, esplendor y grandeza mientras fue habitado por aquéllos.

Acerca de cuándo empieza a residir el primer conde de Oliva en la cabeza de los Estados que, por sus hechos y armas, se le concede en feudo, no se puede precisar la fecha; pero si hemos podido comprobar que empezada la edificación de aquél, ni pudo atender personalmente el Conde a su obra según era su deseo, pues por su cargo de Camarlengo del Rey y Gobernador de Valencia tenía forzosamente que residir en la capital, ni tuvo la dicha de verlo terminado, falleciendo en Oliva en 1481. De su matrimonio con doña Bea-

triz de Urrea tuvo hijos a don Serafin, que le sucede en el condado, a doña Beatriz, que casó con don Juan Ruiz de Corella, Conde de Cocentaina, y a don Querubín.

Al segundo Conde de Oliva, don Serafin, cupo la suerte de, en compañía de su esposa doña Magdalena de Próxita, dar un gran empuje a las obras del Palacio, establece definitivamente su residencia en ésta y fallece sin hijos varones que le sucediesen en 16 de enero de 1536.

A don Serafin le sucede en sus Estados su sobrino don Francisco, hijo de don Querubín, teniendo éste la dicha de ver terminado el Palacio para el que no escatimó dinero ni trabajo alguno, debiéndosele además la construcción de los muros que lo circundan con sus torres angulares. Casó con doña María de Cardona, hija del Duque de Cardona, y de ella hubo hijos a doña Magdalena (1529) que sucedió en el condado a su hermano Pedro; a don Pedro (4-8-1537) IV y último (por línea directa) Conde de Oliva, y a Jauma que murió de infantil edad.

A la muerte de don Francisco, acaecida el 25 de octubre de 1550, le sucedió su hijo don Pedro, de naturaleza enfermiza y endeble. Como su constitución física iba debilitándose cada día más, los Justicia y Jurados de la Villa determinaron aconsejar y suplicar a su señor previniere la sucesión en el gobierno de sus Estados en caso de fallecer sin hijos varones que le sucediesen. Y al efecto, en 1559 otorga testamento¹ por el que nombra heredera y sucesora en su Condado y Estado a su hermana mayor doña Magdalena Gilabert de Centelles. No obstante y por razones de Estado, contrae matrimonio con doña Hipólita de Zúñiga, hermana de don Juan de Zúñiga, Comendador mayor de Castilla, la que le dedicó todos sus esfuerzos y anhelos a cuidar de la salud del Conde su esposo.²

A pesar de todos los cuidados de su esposa y del interés de sus súbditos, don Pedro fallece demente en su Palacio de Oliva el 3 de mayo de 1569.

Sin hijos que le sucediesen y previsto el caso por su testamento, le sucede su hermana doña Magdalena que, una vez tomada posesión, casó con don Carlos de Borja, Duque de Gandía, por lo que trasladó su residencia a aquella ciudad. Casada seguía gobernando por sí sus Estados, cuyas atenciones le obligaban a permanecer largas temporadas en ésta. Falleció el Duque su esposo el 16 de junio de 1592 y arreglados todos sus asuntos con sus hijos, doña Magdalena se retira definitivamente a Oliva, donde fallece en mayo de 1596.

Huérfana Oliva de sus Condes, pierde su hegemonía como cabeza de Condado que absorbe la casa ducal de Gandía, y a *fortiori* su Palacio pierde toda la importancia e interés que le daban sus señores residenciales y queda cual casa solariega al cuidado de los mercenarios servidores de los Duques de Gandía.

Desde entonces la monumental fábrica solamente sirvió, como otro blasón más, para objeto de ornamentación del escudo heráldico de sus señores, donde los Duques de Gandía se enorgullecían de albergar en ella a personas reales y su séquito. Y así vemos que con motivo del viaje a Valencia de Don Felipe III para efectuar sus bodas reales con la Archiduquesa doña Margarita de Austria, hecho que tuvo lugar el 18 de abril de 1599, se dirige a Denia

instado por su favorito don Francisco Gómez de Rojas y Sandoval y desde allí viene a Oliva donde pernoctó en su Palacio siendo constantemente agasajado por sus súbditos que improvisaron justas y torneos y un simulacro de guerra entre turcos y cristianos³ para hacerle grata la estancia durante los días que permaneció en Oliva (25, 26 y 27 de enero de 1599). Estuvo asimismo en Oliva en agosto del mismo año y en el 1603, que por no abusar de la atención de nuestros lectores omitimos detalles.

El 26 de diciembre de 1598 se produce un espantoso terremoto en esta comarca que deja en completas ruínas (aparte de sus numerosas víctimas) el Monasterio de Santa María del Pino (San Antonio) y el poblado de Rebollet con su Iglesia y Castillo. El Duque Carlos Francisco de Borja y Centelles, a impulsos de sus caritativos sentimientos y en vista de que los frailes se quedaron sin hogar (pues hasta el Reservado lo extrajeron de entre las ruínas), les ofreció magnánimo una parte de su Palacio para que les sirviera de albergue, mientras se procedía a la construcción del nuevo Convento extramuros de la villa, cuyas obras empezaron inmediatamente en terrenos cedidos gratuitamente por el mismo Duque.⁴ La Santísima Virgen del Rebollet fue traída asimismo el 28 de julio de 1601 y depositada en la Capilla de Palacio en donde se le dedicaron los primeros cultos. Terminada la Iglesia y en condiciones de habitar el nuevo Convento, fueron trasladados a aquélla en solemnísimas procesión desde el Palacio, el Santísimo Sacramento y Nuestra Señora del Rebollet, el año 1606.

En el siglo XVII registramos innumerables visitas de los Duques, ya para tomar posesión de sus Estados, ya por motivos gubernativos⁵ y en 1680 viene a nuestra ciudad el Virrey de Valencia don Rodrigo Manrique de Lara, Conde de Aguilar.⁶

Durante los siglos XVII y XVIII el Palacio fue habitado por el Gobernador de la Villa y su Condado, persona en quien radicaba la jurisdicción gubernativa (no la administrativa) y cuya autoridad estaba sobre los Justicia y Jurados de Oliva y pueblos que constituían su condado, representaba a los Duques como lugarteniente, su cargo era de libre nombramiento.

to de aquéllos y amovible a su voluntad: desde Felipe V se llamó también Alcalde Mayor a diferencia del Alcalde ordinario que era el presidente del Ayuntamiento. Este cargo fue abolido por Decreto del 6 de agosto de 1811 por el que se incorporaron a la Nación todos los Señoríos Jurisdiccionales.

Durante la guerra de la independencia (1808-12) las partes altas del edificio fueron destinadas a prisiones militares que fueron ocupadas por destacadas personalidades de Oliva y, abolidos los Señoríos, el Ayuntamiento sostuvo un largo y enojoso pleito con el Duque de Osuna sobre la posesión de la torre del homenaje que la usufructuaba el municipio para prisión gubernativa.⁷

Después de vendido el inmueble por los Duques de Osuna se estableció en sus dependencias el Colegio para señoritas y párvulos regentado por las Hermanas Terciarias Franciscanas, quienes años más tarde tuvieron que abandonar el edificio por su estado ruinoso: mas deseando su dueño sacar el mayor *rendimiento* posible aún a costa de la cultura y del arte, abre una calle a través de su

espacioso patio interior y se venden varias parcelas en las que se edifican albergues y se acomodan dependencias.

Quedaba aún en pie una parte del edificio salvada del naufragio de la profanación artística que nosotros enseñábamos con orgullo a todo forastero que era llegado a nuestras tierras y se da al traste también con ella por el actual propietario Mr. Egil Fischer, dinamarqués de nación con una sordidez que raya en el sarcasmo. Como no han dejado piedra sobre piedra, parte de las paredes que aún le daban al aspecto de fortaleza derruida se han venido al suelo recientemente, sepultando en sus ruínas partes de dos albergues y amenazando a los restantes que son todos de familias pobrísimas y algunos sin otro patrimonio que la casita sentenciada a desaparecer. El Gobernador, visto el informe de los técnicos, ha notificado por medio de la Alcaldía a los que viven en las expresadas viviendas el desahucio forzoso si no quieren morir sepultados en sus ruínas.

¡Triste fin! ¡Cada pueblo es hijo de sus obras!

JOSÉ MARÍA VIDAL, Pbro.

¹ "En 17 de Janer de 1559 lo conde D. Ramon de Riusech àlias D. Pere Gilabert de Centelles, junt a la finestra de la Sala Centellada del Palau e Castell de Oliva, en presencia de Pere Sans de Soria, notari Apostòlich imperial y Real de mossen Ausiàs Segarra, altre dels Domers de la església parroquial de Santa Maria, de Martí Lópes de Marsella metje y de Lois Bernat Contador, assistens de la Cassa, testimoniis cridats per dit Señor Conde, entregà a este dit notari en plica closa lligada ab fil de palomar y segellada ab lo segell de ses armes, son últim y darrer testament..." (Arch. par. de Sta. Maria, "Llibre de Capbreus", t. I).

² Una muestra de las relaciones de cordialidad que había entre los señores de la Edad Media y sus súbditos y que prueba además la animación que darían a Oliva (pueblo que entonces contaba ochocientos habitantes) los Condes durante su estancia en ésta, la tenemos en la *propuesta* que se le hace al Consejo el 5 de octubre de 1564. Dice así: "...lo Magnífich Francisco Dávila, jurat en cap, digué e proposà en lo dit Consell com tenien avís que la Sra. doña Ipólita Condessa y Señora muller del

Conde D. Pedro, Señor nostre, sen anava de València a la Vall de Cofrentes y sen portaben la presona del Sor. Conde ab tota la cosa (servidumbre) y que seria bé anaren los Justicia y Jurats per part de tot lo poble desta villa en presona a soplicar a la dita señora Condessa fóra servida de vindre a Oliva y no a la Vall per quant Oliva era terra més acomodada per a la salud del Sor. Conde que no Cofrentes..." (Arch. Mun. "Llibre de Conselles").

³ Este supuesto táctico con que obsequiaron nuestros antepasados a Felipe III fue muy celebrado del rey y su comitiva. Habiéndose emboscado previamente cien turcos entre los cañaverales de las inmediaciones del barranco *Alfadali* (que por corrupción se llama hoy del "Fadri"), salieron de improviso al encuentro de la comitiva (que hacia el camino desde Denia) atacando los carruajes de las damas como para cautivarlas, a cuya defensa acudieron los caballeros cristianos simulando rescatarlas. Este hecho, sea por desgracia o por imprudencia, costó la vida a un hombre por cuanto en el libro de Clavería del Hospital (año 1559) leemos una partida que dice: "Item, Miquel Vives, clavari, deu vint y sinch reales

castellans per la mortalla donà a un ome que mori en lo hospital quant vingué lo rey". (Arch. Mun.).

⁴ En unas notas de nuestro Archivo Municipal aparece que en 1603 contribuyen al Rey Felipe III y el Patriarca Ribera Arzobispo de Valencia con cien escudos cada uno para la construcción del nuevo convento extramuros.

⁵ Al azar apuntamos una. En el Concejo celebrado el 22 de enero de 1679 se acuerda obsequiar al Duque con motivo de su llegada a ésta. Dice así: "Fonch proposat per Juseph Savall Jurat en cap que com a tots era notori estava sa Excma. en Palàcio y que es tenia entés que per totes les parts ahon avia vengut de Morella lo havien regalat en alguns presents y que algunes persones significaven que seria convenient que la vila fera demostració y així que sus mersés mirassen lo que mes convinguera. E tots unànimes foren de sentir ques fera un present a sa Excma. de Gallines, confitura y de tot allò ques poguera, aprovant lo gasto ques faria en dit present".

⁶ El motivo de esta visita nos la ha perpetuado el Concejo del 26 de junio 1680: "Fonch proposat per Juseph Vives Jurat segon la proposició següent: Sabrán Vms. com lo Sr. Gobernador nos ha parlat als Srs. Jurats dietnos de part de sa Excma. (el Du-

que) com lo Sr. vis Rey venía demà a Oliva a veure a Ntra. Sra. del Rebollet y a veure el Inguiñy (Ingenio: nuestras fábricas de azúcar) y que se acollirá en lo Palàcio, y així que sa Excma. estimará molt el que la vila fasa una demostració. E oïda y entessa la de sus dita proposició foren tots de vol y parer de que es disparen les peses de Sentana, y que ixca la vila ab acompagnament a rebre a ses Exces, y que els done un regal de dolsos y aigua de neu". (Arch. Mun.).

⁷ Aunque sale fuera de su órbita, por su originalidad insertamos el acuerdo del 2 de agosto de 1813. Dice así: "Seguidamente, con motivo de lo prevenido en las órdenes comunicadas por las Cortes Generales y extraordinarias del Reino en su Decreto del 6 de agosto de 1811 relativo a la incorporación a la Nación de todos los Señoríos jurisdiccionales de cualquiera clase y condición que sean demás prevenido en él: acordaron demoler y allanar los vestigios de la horca que se halla en el camino Rcal de Denia de esta Villa, simbolo de la misma, y de los materiales de dicha horca se componga el Puente del camino llamado de les Pasadores y Marchaletes confinante con el huerto de Francisco Veces". (Arch. Mun.).

II

Documents relatius a la celebració de comèdies al palau comtal d'Oliva, a càrrec d'una companyia itinerant d'actors. No estan datats, però per les persones que hi apareixen citades —són reveladores les referències al sagristà Antoni Fabri i a l'arxiver Antoni Planes—, segurament són de mitjans del segle XVIII. Per aquelles dates el palau estava deshabitat i sols s'hi allotjaven les personalitats que, ocasionalment, visitaven Oliva.

Probablement, per muntar l'entaulat hom va fer servir les fustes rebutjades de la construcció de Santa Maria la Major, per això s'hi fa referència continuada a l'*obra*. Pel que sembla, la peça teatral representada respon a l'esquema de la comèdia castellana del divuit, amb la intervenció del *gracioso* i del *galán*. Se celebrà de nit, detall resolt pel pagament de les torxes i la cera, i segurament al pati d'armes. Arxiu Parroquial de Santa Maria la Major. Caixa 84, vària.

Document 1.

20 libras, 1 sueldo, 5 dineros... importe del gasto de las comedias que se representaron en Palacio y se recogió por la obra la limosna del cargo de la cuenta de mosén Planes y da ésta en descargo.

Gasto de teatro

- Por medio jornal de conducir la madera desde la obra a Palacio... 2 sueldos.
- Por un jornal de bajar la madera de los andamios... 6 sueldos.
- Por dos jornales a dos peones para hacer el tablado... 8 sueldos.
- Por otro jornal de conducir madera de la obra a Palacio... 4 sueldos.
- Por otro jornal para lo mismo... 4 sueldos.
- Por seis jornales para conducir madera y composición de tablado... 1 libra, 4 sueldos.
- Por un jornal y medio por lo mismo... 6 sueldos.
- Por hilo empalomar para sus tramoyas... 6 dineros.
- Por ocho quadernitos de papel para la tramoya... 3 sueldos, 2 dineros.
- Por diferencias menudencias para la composición del teatro... 6 sueldos, 5 dineros.
- Por medio jornal a dos hombres en la composición de la tramoya... 4 sueldos.
- Por seis jornales y medio de conducir madera de otras partes, picar el terreno para hacer los aujeros para plantar los maderos del tablado y otras maniobras... 4 libras, 6 sueldos.
- Por dos medios jornales de asistir a la función se les dió... 2 sueldos, 8 dineros.
- Por otros dos medios jornales de bolver a componer los encortinados del tablado y otras haderencias... 4 sueldos, 10 dineros.
- Por clavos a Vicente Vila, herrero... 12 sueldos.
- Por pregunta para la composición de las achas... 6 dineros.
- Por cola... 6 dineros.
- Por trenellas... 1 sueldo, 5 dineros.
- Por algodón para las achas y las velas... 1 sueldo, 5 dineros.
- Por catorze libras de aseyte a 24... 1 libras, 6 sueldos, 4 dineros.
- Por peloticas para el vestido del gracioso... 1 sueldos, 14 dineros.
- Por biscochos y vino para el primer galán... 2 sueldos, 6 dineros.

Por zapatos para los ángeles... 10 sueldos, 8 dineros.
 Por diferentes clavos según la medida [...]. 4 sueldos, 6 dineros.
 Por el trabajo de los carpinteros y otras menudencias, según la nota firmada por éstos... 4 libras, 10 sueldos, 7 dineros.
 Por onses libras de sera que se consumió en esta forma: 10 libras de Manuel Peña y una de Manuel Gilabert, a nueve sueldos la libra... 4 libras, 19 dineros.
 A los músicos... 1 libras, 12 sueldos.
 Por dos medios jornales de deshacer el tablado... 4 sueldos.
 Por otros dos medios jornales para restituir la madera... 4 sueldos

Document 2.

Memoria de lo gastat en lo entaulat

Claus de a diner...	3 sous
Claus de a sis a diner...	
Claus de a dos a diner...	1 lliura, 4 sous
Claus de a quatre a diner...	1 lliura, 4 sous
Fil blanc per a jornal en cortines...	1 lliura, 4 sous
Censa dose varas...	1 libra, 6 sous
Cola per a la tramoya...	5 sous
Treball dels fusters...	4 lliures

[Signat] Antonio Fabri
 Juan Millán

*Por tres libras y media de cera de continuo, para
 la laca tramoya - - - - - " 2.. 4
 Por seis jornales y medio de conducir maderas de
 casa parra, para el terreno para hacer los
 agujeros, para plantar los maderos de tablado.
 Jornal mano obra - - - - - " 6..
 Por dos medios jornales de servir a la familia, etc.
 etc. - - - - - " 2.. 8
 Por otros dos medios jornales de volver a componer
 los encastrados de tablado, jornal habes
 jornal - - - - - " 4.. 10
 Por clavos a diferente vista de hierro - - - - - " 12..
 Por pegunta para la comp. de la alhaja - - - - - " 0.. 6
 Por cola - - - - - " 0.. 6

 6.. 3.. 11*

III

Epistolari Centelles-clero d'Oliva. Reproducció d'algunes de les cartes creuades entre els comtes de Centelles-ducs de Gandia i el clero de Santa Maria la Major. APSM, caixes 31 i 32.

1. Carta de la senyora comtessa sobre l'estat de la malaltia del senyor comte. 17 de febrer de 1632.

El sentimiento que tengo de la muerte del duque, mi señor, que esté en el zielo, es tan justo y tan devido que no es razón aya cosa que le alivie; solamente el considerar que este golpe viene de la mano de Nuestro Señor, dará vida para llevarle, no puede ese clero dejar de participar mucha parte de-l por las obligaciones que le corren para ello. Yo, [he] estimado la demostración con que á acudido en esta ocassión y la reconozere en las que se le ofrezieren, a quien guarde Dios

Gandia, 17 de Febrero 1632
[Signat] La duquessa de Gandia.

Plebà y clero de Oliva

2. Carta de la duquessa de Gandia en què mana al clero que celebre dues-centes misses per l'ànima del difunt duc. 17 de març de 1632.

Agradezco mucho el cuydado que ese clero á tenido en sus sacrificios del duque, mi señor, que está en el zielo, cuya memoria acudire teniéndola para todo lo que se le ofreziere a quien pido se celebren, luego al punto, ducientas misas por el alma de su excelencia, que en estando dichas se dará la limosna d'ellas. Guarde Nuestro Señor.

Gandia, 17 Março 1632
[Signat] La duquessa de Gandia.

Plebà y clero de Oliva

3. Carta del duc de Gandia en què agraeix la demostració de condol del clero amb motiu de la mort del seu oncle. 29 d'abril de 1651.

Estimo, como es razón, la demostración con que el señor plebán y clero de esa Iglesia me acompañan en el desconsuelo de la pérdida de mi tío, el señor frai Francisco de Borja, que tocándome tan de cerca devo sentir la falta de su asistencia por la estimación que hize siempre de su persona. Espero que Nuestro Señor la aúm colocado en su Santa Iglesia que es el consuelo que nos dexa a todos y nos promete su mucha cristiandad y fin con que acavó sus días con tanta resignación de la voluntad divina. Guarde Dios a ustedes como puede en la gloria.

A 29 de Abril 1651
[Signat] Ilustrísimo duque y conde de Oliva.

Señor plebán y clero de Oliva

4. Carta del duc de Gandia encomanant al clero l'ànima de la seua mare. 17 d'octubre de 1676.

El desconuelo en que me dexa el aviso de la muerte de mi madre es tan crecido que nezesito de las oraciones y sacrificios de ustedes, de esse reverendo clero; assi para la perfecta resignación con la divina voluntad como para encomendarla el alma de su excelencia. Assi se lo suplico a ustedes con todo el afecto de mi corazón e segura voluntad de que hallará siempre prompta a su mayor agrado. Guarde Dios a ustedes asi como desseo.

Gandia, Octubre 17 de 1676.

[Signat] Señor duque conde de Sentellas

A) reverendo plebán y clero de mi villa de Oliva.

5. Carta de l'excel·lentíssim comte duc d'Oliva i Gandia sobre el pagament dels comtes per a les seues celebracions. 7 de gener de 1716.

En respuesta de su carta de ustedes, digo que quedo con el cuidado de aberiguar si el atraso que me suponen pende no sólo de los años antezedentes, sino también de los que ha que tiene en arrendamiento las rentas de ese Condado, el señor don Juan Pasqual, para dar la providenzia que fuere posible a fin de que logren ustedes hir cobrando parte de su atraso, sin yntermisión en las pagas corrientes, pues es ése mi ánimo. Dios guarde a ustedes muchos años.

Madrid, Enero 7 de 1716

[Signat] El duque.

Señores plebán y clero de la iglesia de mi villa de Oliva.

6. Carta de Francisco Clavijo, procurador de la cas del senyor comte d'Oliva en què comunica al clero el naixement de la filla dels comtes. 5 de desembre de 1779.

Muy señores míos:

Participo a ustedes como a las diez y media de la noche del día 30 del pasado mes, dió a luz mi señora, la excelentísima señora condesa duquesa de Benavente, Béxar i Gandía, marquesa de Peñafiel, una robusta señorita, cuyo gustosísimo suceso participo a ustedes como a tan verdaderos y fieles vasallos que son de su excelencia e interesados en todas las satisfacciones de nuestros excelentísimos señores y en las prosperidades de su excelentísima Casa. Como el marqués conde duque, mi señor, se halla su excelencia ausente en el campo de Gibraltar y mi señora está privada de escribir mediante su delicada cituación, cuias justas causales impiden el que sus excelencias comuniquen a ustedes esta plausible e interesante noticia. Por ello lo executo en su nombre, esperando manifestarán ustedes a su divina magestad los agradecimientos correspondientes a tan colmados beneficios que haze a nuestros excelentísimos señores. Me repito a la disposisión, rogando a Dios guarde la vida de su más atento servidor.

Gandia y Deziembre 5, 1779

Su más atento y afecto servidor,

[Signat] Francisco Clavijo.

Al plebán y clero de Oliva

7. Carta del duc de Gandia al clero sobre la mort del rei. 27 de setembre de 1724.

Estimo a ustedes su expresión con el motivo de el quebranto de la temprana muerte de el rey, desconssuelo que por sus circunstancias nunca podrá bastantemente corresponder con el sentimiento. Nuestro Señor nos conceda el alivio que convenga y que a ustedes guarde muchos años. 27 de setembre de 1724.

Madrid y septiembre 27, 1724
[Signat] Duque de Gandia.

Señores plebán y clero de la iglesia de Oliva

IV

**Inventari i avaluació dels béns de la casa abadia de Santa Maria la Major.
Caixa 82. Vària.**

[f. 1 r] Inventario y justiprecio de las ahinas de la Casa Abadia y almasara del reverendo clero de esta villa de Oliva.

[f. 2 r]

En la villa de Oliva, a los trese días del mes de junio, año de mil settecientos ochenta y nueve, el doctor don Antonio Girau, presbítero beneficiado en la parroquia iglecia de Santa Maria la Mayor de esta villa, sindico y procurador general de el reverendo clero y capellanes de la mesma, y en virtud de los poderes autorizados por mí, el infraescrito escrivano, en el día veinte y seis del mes de enero de este presente y corriente año que de ser bastante para este efecto doy fe, el doctor don Pablo Bertomeu, presbítero, como heredero del difunto Vicente Bertomeu, su padre, y Mateo Bertomeu en su nombre y de Vicente Bertomeu [f. 2 v], su hermano, arrendadores que fueron de los d[e]rechos premiaciales del dicho reverendo clero en el quatrienio pasado, y Joaquim Bañuls, vesino de la villa de Pego, actual arrendador de los d[e]rechos premiaciales pertenecientes al dicho reverendo clero en esta villa, a quienes yo, el escrivano, doy fe conosco y dixeron:

Que por escritura que autorizó Antonio Savall, escrivano en el año mil settecientos ochenta y quatro, el dicho reverendo clero arrendó los d[e]rechos premiaciales a nosotros los dichos Mateo Bertomeu, Vicente Bertomeu, hermano, y a nuestro difunto padre Vicente Bertomeu, y entre otros de los capítulos del dicho fenecido arriendo lo hera el que el dicho reverendo clero dava al arrendador [f. 3 r] la casa llamada la Abadía con su granero, bodega, lagar y la almasara y molino de aseite, con todas sus ainas correspondientes, de todo lo qual se formó inventario por ante Antonio Savall en el primero día del mes de setiembre del año mil settecientos ochenta y cinco con el correspondiente justiprecio con la obligación de bonificar el arrendador a sus costas qualesquier pérdidas y menoscabos que resultaren en las prensas y piasas justipreciadas por Juan Helián y Joseph Martí, carpinteros de esta villa. Y para este nuevo justiprecio dichos Joseph Martí y Francisco Thomás, carpinteros, para cuió fin han prestado juramento a Dios Nuestro Señor, y a una Señal de Cruz en forma de d[e]recho de portarse [f. 3 v] bien y fielmente según su pericia y práctica en semejantes justiprecios. Y a presencia de las sobredichas partes y con asistencia de mí, el escrivano, se constituieron en la casa almasara o molino de aseite, que está sito dentro el murado de esta villa, lindante con la almasara de don Luis Mayans, casa de los herederos de Vicente Bertomeu, y en el muro derruído, calliso enmedio, y prosedieron a la formación de los inventarios y justiprecio en el modo y forma siguientes.

Almasara de aseite

Primera prensa, frente del argue

Primeramente, los dos pies d[e]rechos, vulgo *cuxeres*, en precio de veinte y una libras dies sueldos.¹

[f. 4] Otrosí; la nues, en precio de veinte y tres libras, y dies sueldos.

Otrosí; el uso de la referida prensa, en precio de tres libras.

Otrosí; el tablero de dicha prensa, siete libras.

Otrosí; la escudilla de la misma prensa, en dose libras.

Segunda prensa

Primeramente, los pies d[e]rechos, vulgo *cuxeres*, de dicha segunda prensa, en precio de veinte libras.

Otrosí; la anués de dicha prensa, en veinte y quatro libras.

Otrosí; el uso de la misma prensa que tiene a lo largo de la caña una grieta ya de años en veinte libras.

Otrosí; el tablero de la expresada [f. 4 v] prensa, en valor de ocho libras.

Otrosí; la escudilla de la misma prensa en precio de dose libras.

Tercera prensa

Primeramente, dos pies d[e]rechos, vulgo *cuxeres*, de dicha tersera prensa, veinte y tres libras, quinse sueldos.

Otrosí; la anués de la misma prensa, en veinte y dos libras.

Otrosí; el uso de la misma prensa, cuias roscas están maltratadas, en tres libras.

Otrosí; el tablero y sigala de la dicha prensa, en siete libras, quinse sueldos.

Otrosí; la escudilla de la misma prensa, en onse libras, quinse sueldos.

[f. 5 r] Ainas sin justiprecio

Primeramente, en el sellero de la dicha almasara se hallan quatro tinajas buenas de uso puestas en un banco elgamasadas.

Otrosí; un clavo de hierro para bara de prensar.

Otrosí; dos contiploras de buen uso.

Otrosí; una barrita pequeña de madera para las prensas de mano.

Otrosí; tres ventanas con dos vergallinas.

Otrosí; una puerta al sellero con serraja y llave.

Otrosí; dos ventanas sin vergallinas.

Otrosí; tres ventanas con un hierro en ellas.

Otrosí; la puerta del corral con serrojo y serraja.²

Otrosí; las puertas de sellero o bodega con serraja y llave.

Otrosí; las puertas de la calle con [f. 5 v] serraja y llave.

Ainas sueltas justipresiadadas

Primeramente, un argue³ en valor de quatro libras, dies sueldos.

Otrosí; un árbol y percha de el ruglón con el sma y al nuevo quatro libras, dose sueldos.

Otrosí; la desparadora, en precio de quinse sueldos.

Otrosí; una barchilla y un selemin en precio de dies sueldos.

Otrosí; una llexidora y un porrón en valor de dies sueldos.

Otrosí; una barra de álamo negro en estimación de quatro libras.

Otrosí; un ruglón en precio y estimación de dies y ocho libras.

Otrosí; la safa justipreciada en quatro libras.

Otrosí; otra barra para el aseite estimada en dies sueldos.

Otrosí; una caldera de cobre en valor y precio de seis libras.

[f. 6 r] Fenesido el inventario de la almasara, se pasó a formar el de la Casa Abadía.

Primeramente, el tablado de lagar y demás ainas justipreciado en dos libras y ocho sueldos.

Otrosí; una prensa con su escodilla y con sus ainas correspondientes para el lagar que son dos usos. Escudilla, dos manillas, tablero, barra y barrita, justipreciado todo en veinte libras.

Lo notado e inventariado sin justipreciar que se entrega corriente y assí se deve dejar, es lo siguiente:

Primeramente, la puerta que sale al Palacio con serrojo y serrojo, serraja y llave.

Otrosí; la puerta del corral en la cosina con serraja.

Otrosí; una ventana de madera corriente.

[f. 6 v] Otrosí; la puerta de la cosina corriente.

Otrosí; una ventana de madera corriente en el rebedidor con cinco hierros y dos barras traveseras.

Otrosí; otra ventana de madera en la sala llamada de el corral con sus hierros y dos barras traveseras.

Otrosí; una ventanilla en la mesma sala con una barra travesera.

Otrosí; un almario con una ventalla con dos frontisas en la mesma sala con serraja y llave.

Otrosí; otro almario en la alcova de la mesma sala en dos ventallas.

Otrosí; la puerta principal de la dicha sala de el corral con serraja y llave y dos fallevas.

Otrosí; la puerta de la escalera [f. 7 r] de la cambra o desvanes altos de la casa en la mesma sala con serrojo, serraja y llave.

Otrosí; en la sala de la calle, dos ventanas que cahen assí a la calle.

Otrosí; la puerta de la dicha sala con balda, serraja, falleva sin llave.

Otrosí; un almario con una ventalla entrando a mano derecha de dicha sala con serraja y llave.

Otrosí; la puerta de el quarto de dicha sala a mano derecha con serraja y llave.

Otrosí; en dicho quarto, una ventana.

Otrosí; una ventana en el quarto arriba referido.

Otrosí; dies ventanas de madera en los altos o desvanes de la sitada casa.

[f. 7 v] Otrosí; la barandilla de la escalera con veinte y quatro balustres de madera.

Otrosí; la puerta que está al subir de la referida escalera con serraja y llave.

Otrosí; la puerta de el corral, con serraja, balda y llave y barra travesera.

Otrosí; la puerta de la calle de la casa con un cerrojo, serraja sin llave, una falleva y una anilla a la parte de afuera en el postigo, y en éste dos serrajas con sus llaves y picaporte.

Otrosí; la puerta de el quarto entrando por la puerta de la calle a la mano izquierda con serraja y llave.

Otrosí; una ventana en el antes referido quarto con cinco hierros y dos barras traveseras.

Otrosí; la puerta del granero con dos serrajas y dos llaves.

[f. 8 r] Otrosí; siete ventanas con rejas en el granero con alambres, dos de ellas sin ellos.

Otrosí; una puerta a la bodega o seller con dos serrajas y una llave con una anilla en la puerta.

Otrosí; nueve tinajas puestas en banco, quatro de ellas con cubiertas de madera.

Otrosí, y últimamente, en el se[n]tro de la bodega, otra puerta.

Que todas las referidas puestas valoradas importan ducientos ochenta y cinco libras, cinco sueldos, cuio justiprecio han hecho los sobredichos expertos bien y fielmente según su saber y entender y práctica en razón de su oficio. Y las partes interesadas se dieron por contentos y satisfechos del antesedente [f. 8 v] justiprecio y valor de los bienes justipreciados. Y de los [a]notados sin justipreciar se dió por entregado el dicho Joaquim Bañuls a toda su voluntad y quando venga el caso les restituirá conforme se le entregan sin justiprecio corrientes. Y si alguna cosa faltase la hará nueva y sin pedir mejora alguna, luego se fenesca el arriendo presediendo el justiprecio en lo que se entrega justipreciado pagando los menoscabos y los bienes o alajas y cosas que se me han entregado sin justipreciar en el mismo estado, y ellas por ellas corrientes y molientes, y si algunas faltase o por pérdida o por consumida la reemplasaré [f. 9 r] con otra; y no pretenderé mejora alguna pues devo cumplir dejándola corriente y de buen uso y servicio como se me entregan. Y el salario de esta escritura con el papel de registro y copia y dar la franca al reverendo clero dentro de ocho días contadores del día de la fecha de la presente en adelante. Y a todo obligo yo, dicho Joaquim Bañuls, mis bienes havidos y por haver, y doy poder a las justicias de Su Magestad para que a ello me apremien conforme a d[e]recho. En cuio testimonio otorgamos la presente en esta villa de Oliva a los tres días del mes de Junio año mil settecientos ochenta y nueve. Y los otorgantes, a quienes yo, el escrivano, [f. 9 v] doy fe, conosco, lo firmaron: el doctor don Antonio Girau, el doctor don Pablo Bertomeu, Mateo Bertomeu, Joaquim Bañuls y Joseph Martí, experto, y por Francisco Thomás, experto que dijo no saber. Lo firmó uno de los testigos que lo fueron Pasqual Esteve, emanuense, y Vicente Santapau, sastre, de esta Villa vesinos.

Doctor Pablo Bertomeu, presbítero; doctor Antonio Girau, Síndico; Mateo Bertomeu; Joaquim Bañuls; Vicente Santapau; Joseph Martí. Ante mí, Francisco Sancho.

[Afeigit d'una altra mà] Conquierda con su original, que, alargada, queda en el Registro Prothocolo de Escrituras del difunto escrivano Francisco Sancho, del año que sita y para por aora a my [f. 10 r] presencia a que me refiero, y por muerte del regente de dichos protocolos, doy el presente que signo y firmo a dies y seis de junio de mil settecientos noventa y tres años.

[Signat] Siempre en testimonio de verdad, Manuel Forrat.

¹ Les xifres monetàries també s'hi especifiquen en número.

² Cerrojo = forrellat; cerraja = pany.

³ Màquina per a moure o alçar grans pesos, consistent en un torn de tambor vertical sobre el qual s'enrotlla un cable. (Dic. IEC).

